

LUND UNIVERSITY

Omsorgens vardag och villkor

20 doktorander granskar fem avhandlingar

André, Åsa; Eliasson-Lappalainen, Rosmari

1994

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

André, Å., & Eliasson-Lappalainen, R. (Red.) (1994). *Omsorgens vardag och villkor: 20 doktorander granskar fem avhandlingar*. (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 1994, Nr. 2), (Research Reports in Social Work; Vol. 1994, Nr. 2). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MEDDELANDEN FRÅN SOCIALHÖG- SKOLAN

Omsorgens vardag och villkor:

20 doktorander

granskar

fem avhandlingar

Red: Åsa André & Rosmari Eliasson

1994:2

Innehåll

Förord av Rosmari Eliasson.....	1
1. Fem avhandlingar och olika sätt att se - på forskning och på omsorgens vardag och villkor. Inledning och översikt av Åsa André	5
2. Lennart Johanssons avhandling Caring for the Next of Kin granskas av Gun-Britt Trydegård (red), Gerd Gustafsson, Ann-Britt Mossberg, MartaSzebehely.....	20
3. Leila Simonens avhandling Contradictions of the Welfare State, Women and Caring granskas av Bengt Ingvad, Ingrid Nilsson- Motevasel (red), Lars Evertsson.....	49
4. Sonia Bentlings avhandling I idéernas värld granskas av Margareta Lindelöf (red), Peter Andersson, Anna Koch.....	68
5. Karen Davies avhandling Women and Time granskas av Gunilla Fahlström (red), Ulla Melin-Emilsson, Monica Nordström.....	85
6. Margareta Hallbergs avhandling Kunskap och kön granskas av Åsa André (red), Eva Rönnbäck, Agneta Jönsson, Ilona Morvai, Hans-Jørgen Wallin Weihe, Vibece Jartoft.....	99
7. Efterord av Verner Denvall.....	121

Förord

Kan 20 doktoranders granskning av fem akademiska avhandlingar ha något läsvärde? Vi tror det.

Författarna till de fem avhandlingarna har arbetat inom olika vetenskapliga traditioner och representerar positivistisk, hermeneutisk, kritisk och feministisk vetenskapssyn. Avhandlingarna har lagts fram inom olika akademiska ämnen: socialmedicin, socialpolitik, pedagogik, sociologi och vetenskapsteori. Samtidigt berör alla det forskningsfält vi definierat som "omsorgens vardag och villkor". Fyra av avhandlingarna belyser ur olika vinklar oavlönat och avlönat kvinnoarbete, och relaterar mer eller mindre explicit till välfärdspolitiken. Två av dessa avhandlingar har uttalade feministiska perspektiv, och den femte granskar ur vetenskapsteoretisk synpunkt just feministisk vetenskap och dess kunskapsteoretiska teser.

Att få dessa arbeten sammanfattade och kritiskt granskade inom samma pärmar bör ha sitt värde för forskare och andra som är intresserade av de ämnen avhandlingarna aktualiserar: i första hand omsorgs- och omvårdnadsforskning – och socialpolitisk forskning som utgår från eller belyser kvinnors vardag och villkor.

Granskningarna bör emellertid också ha sitt intresse för forskarstuderande inom helt andra forskningsområden, eftersom de ger inblickar i det vetenskapliga hantverket inom olika akademiska traditioner - och inte mindre viktigt: i den vetenskapliga dygd som kräver att forskare tar varandras arbete på allvar och ger seriös kritik.

Att de fem avhandlingarna granskas och diskuteras av flera personer - och därmed ur olika infallsvinklar - ligger i linje med traditionen vid exempelvis doktorsdisputationer, även om vi inte längre håller oss med 2:e och 3:e opponenter och en del av den diskussionen idag förs i (betygsnämndernas) slutna rum. Det är måhända av intresse att, med sina olika infallsvinklar i granskningen, så var de doktorander som här arbetat med samma avhandling, genomgående överens i sin allmänna kvalitetsbedömning. Dvs så som det faktiskt oftast är i betygsnämnder och andra sakkunnigsammanhang.

Rapporten är en av de produkter som kommit ut av en doktorandkurs *Teori och metod i forskning om omsorgens vardag och villkor*, som har givits inom ramen för forskarutbildningen i socialt arbete i Lund. Kursen har sitt upphov

i det arbete som bedrivs i ett av Socialvetenskapliga Forskningsrådet (SFR) finansierat forskningsprogram "Äldreomsorgens vardag och villkor", och som kursledare har jag delat ansvar med Stina Johansson, Sven E Olsson Hort och Tord Jacobson. Kursen hade sin upptakt i en serie minikonferenser under hösten-93 och deltagarna har, liksom de inbjudna föreläsarna, kommit från solika universitet i Sverige och de närmaste grannländerna.

Som ett delmoment i kursen hade vi valt ut fem avhandlingar för granskning. Detta utifrån kursens genomgående teman: omsorg & vardag, villkor & välfärdspolitik, samt metodologi.

Vi valde två avhandlingar som båda fokuserar äldreomsorg och relaterar kvinnors oavlönade respektive avlönade omsorgsarbete till välfärdspolitiken: Lennarth Johanssons *Caring for the Next of Kin* och Leila Simonens *Contradictions of the Welfare State, Women and Caring*. Johanssons avhandling fokuserar anhängvården och dess relation till samhällelig äldreomsorg. Simonen förenar en analys av hemvårdarinneyrkets framväxt i Finland med en (feministisk) analys av välfärdsstaten som "omsorgsstat".

Sonia Bentlings avhandling *I idéernas värd*, representerar det akademiska ämnet omvårdnadsforskning, dess koppling till sjuksköterskeyrket och till professionaliseringen av kvinnors omsorgs- och omvårdnadsarbete.

Karen Davies *Women and Time*, valde vi som exempel på feminsitisk forskning om kvinnors vardag och det komplicerade förhållandet mellan avlönat och oavlönat arbete.

Den femte avhandlingen, Margareta Hallbergs *Kunskap och kön. En studie av feministisk vetenskapsteori*, representerar temat metodolgi och ligger utanför "omsorgens vardag och villkor" som empiriskt forskningsområde. Avhandlingen är relevant i sammanhanget dels för att den behandlar för all forskning grundläggande vetenskapsteoretiska frågor, dels för att den i sin kritiska granskning av vetenskapsfeminismen belyser en metodologisk diskurs som vi idag inte kan förbigå – i synnerhet inte i forskning inom ett kvinnodominerat fält som "omsorgens vardag och villkor".

Deltagarna fördelade sig någorlunda jämnt i valet av vilken avhandling de ville arbeta med. I dessa grupper åtog sig någon att stå för en skriftlig sammanfattning och de andra i gruppen åtog sig att, oberoende av varandra, göra en kritisk granskning och att skriftligt redovisa sina synpunkter. I ett fall, Lennarth Johanssons sammanläggningsavhandling, har alla har bidragit till sammanfattningen och ger därefter sina personliga kommentarer.

Den heldag vi ägnade åt att gå igenom resultatet av deltagarnas arbete med de fem avhandlingarna blev mycket intensiv, och i kursledningen tyckte vi oss ha

bevitnat fem ganska så fullfjädrade oppositioner. Dock med den väsentliga skillnaden att avhandlingarnas författare inte var närvarande. När vi tog upp frågan om att sammanställa deltagarnas skriftliga resultat av sitt granskningsarbete i en rapport togs detta upp som ett problem: man hade tecknat ner sina synpunkter med tanke på diskussion i ett slutet rum där författaren inte var närvarande. Om avhandlingarnas författare varit där, som respondent, skulle man varit mera mån om att basera sin kritik i ett framlyftande av det positiva i varje arbete, och kanske på en del punkter sökt mer hovsamma formuleringar. Varit lite artigare, helt enkelt.

Jag tar här tillfället i akt att framföra denna kollektiva ursäkt, för eventuella brister i vett och etikett, och ber läsaren hålla i minnet att de texter vi nu publicerar skrivits för sitt sammanhang: ett internt seminarium där uppgiften var att skärpa just den kritiska blicken.

Vad den här rapporten illustrerar är förutsättningar för och en utgångspunkt för fortsatt diskussion: varje avhandling har talat till sina läsare - och väckt ganska så olika reaktioner hos var och en.

Om vi givit de fem avhandlingsförfattarna möjlighet att - inom rapportens pärmar - korrigerat rena missuppfattningar, bemötat kritik och svarat på ställda frågor, skulle rapporten naturligtvis givit en mindre rumphuggen bild av den typ av diskussion som utgör en nödvändig del i forskningens vardag. Men även utan den delen av dialogen ger rapporten en uppfattning om att kunskapssökandet måste vara en fortgående process: frågor ställs, resultat presenteras, granskas, kritiseras, prövas - och prövas återigen, så länge de frågor som behandlas är tillräckligt intressanta för att skapa nyfikenhet och engagemang. Så länge nya frågor väcks är forskningsprocessen inte avslutad. Sanningen ligger med andra ord inte på bordet när ett forskningsarbete t ex blivit godkänt som doktorsavhandling. Den återstår alltid - i evinnerlighet - att söka.

Efter det att vi kommit överens om att publicera texterna i en rapport har var och en av de fem "granskningsgrupperna" samarbetat och utsett en huvudansvarig för redigeringen: främst strykning av referat som de flesta inlett sina granskningar med och andra upprepningar. Detta gör att några av rapportens författare framstår som mer kortfattade och fåordiga i sina reflexioner över avhandlingarna än de var i sina inlämnade manus.

Åsa André, åtog sig uppdraget att skriva ett inledande kapitel med en översiktlig presentation av de granskade avhandlingarna. Och en annan kursdeltagare, Verner Denvall, bidrar med en slutkommentar.

Åsa André och jag har hjälpts åt med sammanställning av materialet i sin helhet. Vi har tappert försökt åstadkomma en någorlunda enhetlig lay-out, och

därmed insett att de fem andra redaktörerna – de som glatt och obekymrat åtog sig redigeringsansvaret för varje avhandling – nog gjort en lite tyngre erfarenhet än de föreställde sig. Oavlönat (och omsorgsfullt) arbete förekommer inte bara vid matlagning och blöjbyten, utan också vid datorn och i kamp med tekniken.

Variationsrikedomen vad gäller datorer, ordbehandlingsprogram och formatmallar har utsatt oss för prövningar, som vi inte fanns. Åsa och jag har inte klarat av dessa prövningar med glans. Men vi har haft roligt på vägen och lärt oss ett och annat om konverteringsproblem. Till de andra fem redaktörerna framför vi härmed vårt tack för att vi haft fem - i stället för tjugo - egensinniga disketter att arbeta med.

Lund i augusti 1994

Rosmari Eliasson

Fem avhandlingar och olika sätt att se - på forskning och på omsorgsarbete.

Inledning och översikt

av Åsa André

Deltagare i kursen "Teori och metod om omsorgens vardag och villkor" har rest till Lund från Nordens alla hörn - vi tillhör olika institutioner och har kommit olika långt i vår forskarutbildning. I den här rapporten har vi lagt samman vårt arbete från ett delmoment i kursen: granskning av fem avhandlingar.

Granskningen har för oss doktorander varit ett steg på vägen i att lära oss vetenskapens hantverk. Granskningen är också ett led i att lära känna ett forskningsfält i vardande.

Fyra av de fem avhandlingarna belyser ur olika synvinklar området "kvinnors oavlönade och avlönade omsorgs- och omvårdnadsarbete". Den femte avhandlingen behandlar grundläggande vetenskapsteoretiska frågor och granskar kunskapsteoretiska utgångspunkter i den feministiska vetenskap som bidragit till att öppna detta forskningsfält.

Jag börjar med en kort presentation av de fem avhandlingarna och kommenterar därefter avhandlingarna bl a utifrån frågan om vad "det feministiska" betytt i metodval och analys.

Margareta Hallbergs avhandling *Kunskap och kön. En studie av feministisk vetenskapsteori*. Institutionen för Vetenskapsteori, Göteborgs universitet (i omarbetad version utgiven på Daidalos förlag, Göteborg 1992)

En vetenskapsteoretikers kritiska granskning av vetenskapsfeminism. Författaren utgår från den post-kuhnska vetenskapsteorin. Den används som redskap för att granska det feministiska vetenskapsprojektet. Feminism definieras från tre utgångspunkter.

1. Kvinnor är förtryckta i egenskap av att vara kvinnor.
  2. Det personliga är politiskt.
  3. Tanken att kvinnor bara kan lita på sin personliga erfarenhet.
- Avgränsningen av feminism är viktig för argumentationen om feminismens kunskapsteoretiska positioner. Författaren undersöker framför allt argumenten för tesen om kunskapens könsberoende. Metoden är textanalys med ett metateoretisk angreppssätt. Enl. den post-kuhnska vetenskapsteorin är forskningsobjektet både teoretiskt och socialt konstituerat och bör studeras i

sin komplexitet. Teorier byggs i sammansatta nätverk som består av flera ingående delar vilka påverkar hur data tolkas. I sin slutdiskussion konstaterar Margareta Hallberg att det finns vissa problem förenade med feministisk forskning nämligen:

1. feminister tenderar att förklara alla fenomen på samma sätt.
2. den sociala kategorin reduceras till genderkategori.
3. de feministiska studierna är så upptagna med genderbegreppet att de blir förutsägbara.

Lennarth Johanssons avhandling: *Caring for the Next of Kin. on informal Care of the Elderly in Sweden.* Institutionen för socialmedicin, Uppsala universitet, 1991.

En samhällsvetares avhandling som präglas av den medicinska diskursen i sin form: en *sammanläggningsavhandling* bestående av fem artiklar och en s.k gemensam kapp. Avhandlingens objekt är den *informella vården* av äldre och syftet med hans studie är att undersöka äldres behov av service och hur den formella och informella sektorn möter dessa behov. Lennarth Johansson är den ende av de fyra författarna som har ett uttalat nyttotänkande i sin avhandling med rubriker som "Practical use and Policy implications" Den bygger på en positivistisk vetenskapssyn, men är influerad av annan samhällsvetenskaplig forskning både i sina frågeställningar och i litteratordiskussionerna. Metoddiskussionen utgår från positivistiska grundantaganden, t ex när reliabilitet och validitet diskuteras. Ett bakgrundsantagande är att när området är tillräckligt utforskat finns det objektiv kunskap att tillgå som kan användas rationellt av andra, t ex socialarbetare. Trots att studien fokuserar omsorgs- och omvårdnadsarbete är kvinnors situation och roll i detta (oavlönade och avlönade arbete) förhållandevis odifferentierat och okategoriserat i framställningen. Johansson använder familjen som kategori i sin avhandling och hans huvudfråga är: "Hur fördelas ansvaret mellan familjen och samhället i ett land med relativt välutvecklad offentlig omsorg av äldre?"

Leila Simonens avhandling: *Contradictions of the Welfare State, Women and Caring, Municipal Homemaking in Finland.* Institutionen för socialpolitik, Tampere University, 1990.

En feministisk samhällsvetares avhandling som präglas av konflikttänkande och problematisering av hemvårdarinneyrkets framväxt i Finland. Avhandlingen behandlar två forskningsfrågor Den ena berör vilka dynamiska faktorer som har inverkat på hemvårdarinneyrkets framväxt. Den andra fokuserar *socialpolitiken*: har den ur kvinnors synpunkt varit *repressiv* eller *emanciperande*? Staten och familjen är ett tema som vävs samman.

Kunskapssynen är relativistisk. Hon använder främst två metoder, dels studier av historiskt källmaterial som hon problematiserar användningen av utifrån de maktintressen som de företräder och dels intervjuer utifrån en feministisk metod. Leila Simonen utgår i sin diskussion från den anglosaxiska feministiska litteraturen, men menar att den inte går att tillämpa direkt på finländska förhållanden. Hon använder litteraturen för att synliggöra den finländska socialpolitikens betydelse för hemvårdarinne yrkets utveckling.

Sonia Bentlings avhandling: *I idéernas värld - en analys av omvårdnad om vetenskap och grund för en professionell utbildning*. Institutionen för pedagogik, Uppsala. Almqvist & Wiksell, 1992.

En sjuksköterskas och vårdlärares avhandling som präglas av *professionssträvanden*. Omvårdnadsforskning är ett nytt ämne som står mellan medicinsk vetenskap och samhällsvetenskap. Bentling, som undersöker områdets ideébildning, har lagt fram sin avhandling i pedagogik och beskriver själv i ett metodkapitel sitt arbete som: "en induktiv studie där val av källor har utgått från metoden att söka efter nytt material tills mättnad uppträder, en sk begreppslig induktiv metod med fenomenologisk tolkningsgrund. Processen karakteriseras av helhetsperspektiv, tolkningsram och involverad forskare ....."(sid 30.) Det är dock svårt att se hur en fenomenologisk forskningstradition i praktiken genomsyrat Bentlings arbete. Kanske kan man säga att den snarare är en deskriptiv avhandling. Hon beskriver forskningsutveckling och forskningstraditioner i olika länder, hur omvårdnadsforskningen vuxit fram och vad den innehåller. Hon undersöker amerikanska och finländska teorier och utbildningsplaner eftersom de till stor del är förebilder till svensk omvårdnadsforskning. Ett konsensustänkande påverkar den historiska framställningen av samhällets roll i reformer som lett fram till omvårdnadsforskning för sjuksköterskor.

Karen Davies avhandling: *Women and Time*. Institutionen för sociologi, Lund (som bok: *Women, Time and the Weaving of the Strands of Everyday Life*, Avebury, Aldershot, 1990)

En sociologisk avhandling med feministiska och marxistiska förtecken. Avhandlingen är baserad på tematiskt strukturerade djupintervjuer med arbetslösa kvinnor. Dessa intervjuerna kom i avhandlingen att användas som grund eller text för en analys av *tidens betydelse* för kvinnor (och män). Avhandlingen anknyter till en pågående vetenskaplig diskussion om tids- och rumsuppfattning, som förekommer inom både samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga områden. Författaren är kritisk till välfärdstaten och menar att arbetsmarknaden är organiserad utifrån manliga förutsättningar med linjär tidsuppfattning vilket kolliderar med kvinnors sätt att organisera

tillvaron och deras tidsuppfattning som hon anser är cirkulär. Hon problematiserar förhållandet mellan kvinnors avlönade och oavlönade omsorgsarbete och menar att kvinnor tvingas "hoppa hage" mellan arbetslivets organisatoriska förutsättningar (vilket inbegriper både arbete och arbetslöshet) samt familjelivets krav. Kvinnor utvecklar kreativa personliga lösningar på dessa motsägelsefulla uppgifter.

Olika perspektiv på kvinnors omsorgsarbete

Min egen uppgift i avhandlingsgranskningen var att sammanfatta Margaretha Hallbergs *Kunskap och kön*. Hallbergs bok stimulerade mig och blev den inspirationskälla som gjorde att jag tyckte det skulle vara roligt att titta närmare också på de fyra andra avhandlingarna och att skriva denna inledning.

Den fortsatta diskussionen i detta kapitel omfattar inte Hallbergs avhandling. Hennes vetenskapsteoretiska arbete har snarare (tillsammans med Rosmari Eliassons bok *Forskningsetik och perspektivval*, Studentlitteratur, Lund 1987) utgjort en grund att stå på och ett stöd i min översiktliga presentation av de övriga fyra avhandlingarna, som alla berör "kvinnors omsorgs- och omvårdnadsarbete".

Figur 1:

	Johansson	Bentling	Simonen	Davies
Disciplin	samhällsmed.	pedagogik	socialpol.	sociologi
Forsknings-tradition	positivism	fenomenologi	feminism	marxism, feminism
Kunskaps-objekt	informell omsorg, familj	omvårdnads-idéer	hemvårdarinne-yrket	kvinnotid
Metoder	kvantitativa och kvalitativa	kvalitativ	kvalitativa	kvalitativa
Feminis-tiskt inflytande	i teori-genomg	i slutdiskussion	alla delar	alla delar
mål/kunskaps-intresse	samhälls-nytta	professions-stärkande	samhällsanalys, historisk	samhälls-kritisk
syn på /rel till välfärds-staten	oproblema-tiserad, företrädare för	oproblema-tiserad	problema-tiserad, positiv	problema-tiserad, kritisk

Min översiktliga presentationen av dessa fyra avhandlingar sammanfattar jag i figuren i figuren på föregående sida där jag karaktäristiker avhandlingarna utifrån vilken vetenskaplig tradition de placerar sig i, deras kunskapsobjekt och metodval, samt ringar in författarnas kunskapsintresse och ideologiska ambitioner - vad vill författarna att den framtagna kunskapen ska "vara bra för"?

Två av dessa fyra avhandlingar, som fokuserar eller i sin belysning omfattar kvinnors arbete (omsorgs- och omvårdnadsarbete i sin oavlönade och/eller avlönade och professionella form) placerar sig explicit inom en feministisk referensram. Detta ger anledning att ställa frågan: *vad har den feministiska ansatsen i dessa fall betytt*: för frågeställningar, metodval och metodreflexion.

Författarna arbetar i olika vetenskapliga traditioner och med olika metoder, vilket är avgörande för vad vi får veta - och inte får veta, om de problem som studeras, för *aspekter i ljus och skugga*. Frågan om vilken betydelse forskarnas kunskapssyn och metodval har för den kunskap som produceras om "kvinnors oavlönade och avlönade omsorgs- och omvårdnadsarbete" är för stor att behandla i denna inledning. Men jag snuddar vid den, och rapporten i sin helhet, där avhandlingarna sammanfattas och granskas, bör ge en uppfattning om kunskapens perspektiv-, teori- och kontextberoende.

Forskarna och välfärdsstaten

Två av författarna, Leila Simonen och Karen Davies, genomför sina studier med en uttalat feministisk referensram. De forskar om och för kvinnor och betraktar välfärdsstaten ur det perspektivet. Davies är kritisk i sin grundsyn på välfärdsstaten. Den stödjer inte kvinnorna på arbetsmarknaden. De faller genom skydds nätet och måste "hoppa hage" för att klara en arbetsmarknad som är anpassad till mäns förutsättningar. Simonen betonar mer än Davies de ur kvinnors synpunkt positiva sidorna hos välfärdsstaten. Hon skriver, t ex:

"...in Nordic countries the *state* has been an agent for *women's individualisation*. The state and municipalities have increasingly drawn women to the public, in the sense of reorganizing social care and thus providing Women with waged work. For women becoming a citizen has taken place through the state" (sid 18).

Simonen formulerar sina forskningsfrågor bl a utifrån det feministiska begreppet "social mothering", som innebär att välfärdsstaten övertar ett reproduktivt ansvar för befolkningen. Simonen menar att kvinnor måste omformulera sin kunskap om socialpolitik och välfärdsstat. Både Davies och

Simonen problematiserar sin syn på välfärdspolitiken - är den ur kvinnors perspektiv repressiv eller emanciperande, kvinnors kontrollant eller allierade? Dvs att kvinnoperspektivet är tydligt i den meningen att "omvärlden" - staten och välfärdspolitiken - görs till föremål för analys och bedömning, ur "forskningsföremålens" perspektiv.

Hos Lennarth Johansson och Sonia Bentling, som kanske (i analogi med kvinnoperspektivet) kan sägas forska "om och för" anhörigvårdarna resp sjuksköterskorna/de professionella omvårdarna finns ingen liknande problematisering. Johansson kan i sitt kunskapssökande snarast uppfattas som företrädare för välfärdsstaten, Bentling för utbildningspolitiken och som förespråkare för (den egna) yrkeskårens professionella förstärkning genom framväxten av omvårdnadsforskning. De definierar - ur ett konsensusperspektiv - ingen problematik i sin egen relation till staten och politiken.

Forskande subjekt, perspektiv och metodval

En annan tydlig skillnad mellan Simonens och Davies avhandlingar som båda har en feministisk ansats och de andra två (Johansson och Bentling, som arbetar inom ramen för två skilda vetenskapliga traditioner - en positivistisk respektive en hermeneutisk) är att de två feministiska avhandlingarna är noggranna med att *dels* explicitgöra sina egna värderingar och presentera sig själva som forskande subjekt, och *dels* att föra en uttalad diskussion om själva metodvalet och dess relation till den egna kunskapsynen.

Leila Simonen följer tre principer, som formulerats av Acker, Barry och Esseveld i *Objectivity and truth :Problems in doing feminist research*. Women's Studies International Forum, Vol 6 (1983), 4, 423-435.

- 1) Att producera kunskap som kan användas av kvinnor.
- 2) Att använda metoder att inhämta denna kunskap utan att förtrycka kvinnor.
- 3) Att utveckla ett kritiskt kvinnligt perspektiv som både ifrågasätter den dominerande intellektuella traditionen och speglar den feministiska utvecklingen.

Dessa tre principer påverkar valet av metoder och metoddiskussionerna som är tämligen utförliga och återkommer på flera ställen i Simonens avhandling. Empirin består av historiska dokument och temaintervjuer.

Tema- intervjuerna utgick från en semistrukturerad intervjuguide (appendix i avhandlingen). Simonen väljer en semistrukturerad intervjuguide för att inte påverka de intervjuades tänkande i banor som är förutbestämda av forskaren. Hon skriver:

"social scientists, men and women are a part of the world they are studying. Making a qualitative analysis is a situational interaction, which can never be totally replicated."(sid 105)

Simonen beskriver noggrant sitt tillvägagångsätt och de tankar som ligger bakom hennes ställningstaganden, t ex hur hon kontrollerar reliabiliteten av data. Hon tar bl a upp mättnad av data som en faktor som visar när ett område är tillräckligt väl undersökt, efter 35 intervjuer började historierna upprepa sig.

Leila Simonen redogör utförligt för sina tankegångar vid valet av de båda metoderna hon använder:

"Public documents tend to present only one view of the past: a history of those in power, and women and other marginal groups are forgotten and their identities are silenced. Documents are textually mediated social organization, provide a source of information contradictory from women's viewpoint. Public texts hide rather than makes women's voices heard. [...] the public parliamentary discourse provides an insight into the process how caring became an issue in the public arena, how it became waged work. Documents will, no doubt, tell us about forms of historical gender struggle in the public arena, in the national top level politics in Finland. The reliability of the homemaker story provide information about how and why this occupation was founded through social reforms? To get another perspective on the grass-roots level of social care I wanted to hear homemakers' stories: these are the voices not heard within parliamentary documents."(sid 33. Referenser i texten uteslutna av mig, ÅÅ)

Simonens utgångspunkt är att det finns konflikter i samhället mellan olika grupper och hennes överväganden skiljer sig från Johanssons och Bentlings sätt att relatera till samhällets inverkan på forskningsfrågan. De utgår mer från hur gällande lagtexter formar deras forskningsområde utan att problematisera sina ställningstaganden.

Både Leila Simonen och Karen Davies hänvisar till Ann Oakley. Davies citerar:

" a feminist methodology of social science requires that the mythology of 'hygienic' research with its accompanying mystification of the researcher and the researched as objective instruments of data production be replaced by the recognition that personal involvement is more than dangerous bias it is the condition under which people come to know each other and to admit others into their lives (Ann Oakley 1981 sid58)".

Davies och Simonen beskriver sina egna roller och de tankar som kvinnorna de intervjuar väcker. De är båda måna om att utforma intervjusituationen som en ömsesidig process och på ett icke-utnyttjande sätt. Det finns en omsorg över vad intervjufrågorna väcker hos informanderna. De redovisar sin egen självreflexion i intervjusituationen, något som helt faller utanför Bentlings och Johanssons metoddiskussion.

Lennarth Johansson arbetar på tre deskriptiva analysnivåer i sin avhandling, macro-, meso- och micronivån. Dessa analysnivåer kräver olika metoder. På macronivån (i första och femte artikeln i sammanläggningsavhandlingen) utgår han från demografiska studier. En stor del av materialet är här hämtat från officiella källor t ex uppgifter från SCB, Kommunförbundet, Socialdepartementet och Socialstyrelsen. Dvs officiella källorna som speglar byråkratins kunskap om invånarna.

På mesonivån (i andra artikeln) problematiserar han den kommunala servicen från kvantitativa data. Han bygger här på en stor survey med 421 intervjuade äldre i åldern 75-84 år och över 85 år. Intervjuerna utfördes av speciellt tränade sjuksköterskor. De använde frågeformulär som utformats och prövats i förväg.

På micronivån (den fjärde artikeln) bygger analysen på intervjuer med anhöriga till äldre. Artikeln är kvalitativ till sin utformning och avsikten är att ge en bred och varierad bild av anhörigas oavlönade omsorgsarbete.

Ansatsen är intressant och väcker frågan om det är möjligt att jämföra resultaten från de olika nivåerna med varandra. En artikel (den tredje) är en metodartikel som diskuterar metoder att mäta och analysera äldrevården. Lennarth Johansson metodologiska artikel går emellertid inte in på det som jag finner intressant i hans metodval, nämligen att han utgår från tre deskriptiva nivåer och använder olika metoder.

I metodartikeln diskuterar Lennarth Johansson inte de metoder han använt på macronivå, trots att han tycks föredra den nivån och att två av artiklarna utgår från demografiska data. Min tanke är att metodvalet här är oproblemiskt utifrån från Johanssons vetenskapssyn, och därför inte ger upphov till någon reflexion.

Till de metodproblem Johansson uppmärksammar hör att det är svårt att bilda sig en "objektiv" uppfattning om vårdbehovet, när vårdtagaren eller vårdgivaren själv är informant. Vårdtagaren kan medvetet eller omedvetet över/ eller underskatta sitt hjälpbehov och/eller hjälpen han tar emot - och vårdgivaren kan var biased på samma sätt. Eller som Lennarth Johansson skriver i kappan." A further weakness is that the study is based solely on interviews with elderly. As always, the quality of self reported information is

open to question ..." (sid 49)

I den stora surveyn (intervjuer med äldre) är sjuksköterskorna tränade för uppgiften att inhämta "objektiva" data. I hans metoddiskussioner finns inga funderingar över relationen mellan sjuksköterskorna och de intervjuade äldre. I Johanssons kvalitativa undersökning av de anhöriga är det oklart vem som utfört intervjuerna och han har inga metodreflexioner kring hur data är inhämtade.

Föreställningen om den objektive forskaren kan förblinda. De som kan vara "otillförlitliga" är informanterna. (Jfr Simonens diskussion, ovan)

Sonia Bentling är förhållandevis kortfattad i sin metodgenomgång och som läsare får jag veta lite om vilka metodövervägande hon gjort. Hon har läst och översatt texter och begrepp. Sedan har hon tolkat dem tills hon uppfattat att hon förstått omvårdnadsperspektivet. Allteftersom författarens kunskaper har ökat, har hennes förståelse för omvårdnad som vetenskap blivit tydligare. Sonia Bentling använder i likhet med Simonen begreppet mätnad för att avgöra när hennes undersökningsområde är tillräckligt noga utforskat. Slutligen har hon kategoriserat materialet under Törnebohms paradigmbegrepp, vilket förklaras senare i denna framställning. Valet av Törnebohms paradigmbegrepp kan antas beskriva Bentlings grundsyn på omvårdnadsforskning, där den bärande tanken är att professionell utveckling och livsåskådning hänger samman.

Bentling synliggör svårigheten att inlemma teorier från andra forskningsområden i ett tvärvetenskapligt perspektiv. Hon visar genom sina studier av amerikansk omvårdnadsforskning hur viktigt det är att gå till det ursprungliga ämnet för att se hur begrepp och teorier används. Jag förmodar att det är oundvikligt att det sker en förskjutning av innebörden när de används i ett annat forskningskontext därför att kraften, maktförhållandena i orden förändras.

Kön och forskningstradition

Margaretha Hallberg avgränsar feministisk teoribildning i sin avhandling. Den överensstämmer i stort med Acker, Berry och Esseveld (jfr ovan). Utan att gå in på några vidlyftigheter utifrån de här aktuella avhandlingarna kan det vara intressant att fundera över vad forskarens kön får för betydelse för forskningsprocessen.

Många gånger har det förmodligen inte någon betydelse, utan forsknings-traditioner väger tyngre. Men feministiska forskare har tagit en teoretisk ställning som är deras utgångspunkt i forskningen. Byter vi ut ordet kvinna

mot man i Acker, Berry och Essevelds i principer, blir betydelsen lätt absurd.

- 1) att producera kunskap som kan användas av män.
- 2) att använda metoder att inhämta denna kunskap utan att förtrycka män.
- 3) att utveckla ett kritiskt perspektiv som både ifrågasätter den dominerande intellektuella traditionen och speglar den manliga utvecklingen.

Män behöver uppenbarligen inte formulera sitt kunskapsökande på ovanstående sätt.

Män och kvinnor kan tillhöra en dominerande intellektuell traditionen eller vara kritiska till den. Det är lätt att hänföra Lennarth Johansson till en vetenskapstradition där forskarens könstillhörighet inte behöver diskuteras. Sonia Bentling problematiserar inte heller kön förrän i den avslutande diskussionen, då hon relaterar till feministisk forskning och ett konfliktperspektiv. Hennes metodval är "könsneutral". Johansson hänvisar till kunskap om kvinnor i sin litteraturgenomgång. Den feministiska forskningen är omfattande på området och värd att referera. I sin metoddiskussion och analysen av sitt eget empiriska material förefaller han emellertid oinfluerad av den feministiska diskursen.

I forskningsprocessen är kategoriseringen av materialet en hörnsten i arbetet. Forskarens vetenskapssyn präglar även denna process. Det är också en sida i forskningsarbetet som har stora likheter vare sig man arbetar med positivistiska eller hermeneutiska metoder. Jag ger här två exempel ur de granskade avhandlingarna, Johanssons och Simonens.

En manlig forskares kategorisering:

Johansson använder familjen som kategori i sin avhandling. Hans huvudfråga är: "Hur fördelas ansvaret mellan familjen och samhället i ett land med relativt välutvecklad offentlig omsorg av äldre?"

Den femte artikeln i Johanssons sammanläggningsavhandling tar upp de anhörigas syn på sitt omvårdnadsarbete. Undersökningen har en kvalitativ ansats och däri jämförbar med de feministiska avhandlingarna. 39 anhörigvårdare intervjuades efter en semi-strukturerad frågemanual. Anhörigvårdarna gav en omfattande hjälp till anhöriga som stod på gränsen till att behöva institutionsvård.

Johansson drar slutsatsen att social reciprocitet var huvudanledningen till att de anhöriga tog på sig ansvaret för vården av de anhöriga. Det var en förhandlingsprocess inom familjen vem som skulle ta på sig ansvaret och hur det skulle fördelas. Det var vanligtvis kvinnan som tog på sig huvudansvaret -

makan, dotter, svärdotter. Ansvaret följde en hierarkisk utbytesprincip. Undantagsvis fanns det män som vårdade sina äldre anhöriga och dessa män hade ett starkt stöd av sina hustrur i utförandet av omvårdnaden. Johansson beskriver valsituationen på ett oproblematiskt sätt. Den följer enkla regler, nämligen den hierarkiska utbytesprincipen.

En feministisk forskare skulle troligen valt ett annat sätt att tolka samma material och beskriva det.

I den kategorisering av anhängvårdarna Johansson gör är tid och rum den organiserade principen. Entiteter som förefalla tämligen objektiva och värderingsfria. Följande kategoriindelning användes: de som bodde tillsammans, de som delade hushåll, de som bodde i närheten och veckoslutsbesökare.

Den första kategorin, de sammanboende, bestod av kvinnor som vårdade sina män. Vården hade succesivt blivit alltmer omfattande. De upplevde det som svårt att ta emot hjälp av andra, t ex den kommunala äldreomsorgen. Även tillfällig avlastning på institution var otänkbar. De kunde endast acceptera hjälp från barn eller syskon. I denna grupp var familjens ansvar för den äldre total och någon samordning med den offentliga äldreomsorgen fanns inte. Johansson bedömde att vissa av dessa vårdgivare hade neurotiska band till sin vårdade make, som gjorde att de tog på sig ett onödigt stort ansvar. Samhällets del i vården av de äldre var en outnyttjad resurs för dessa kvinnor. Han tolkar materialet så kvinnorna har ett alltför tungt vårdansvar som skulle kunna delas med den offentliga äldreomsorgen. Vilket kunde innebära att dessa kvinnor skulle få möjlighet till avlastning och ett rikare socialt liv. Samtidigt ger han dem en psykologiserande diagnos.

Den andra gruppen bestod av delat hushåll. Den äldre bodde i egen bostad mycket nära sin anhängvårdare. Det var vanligtvis en ensamstående eller gift dotter som var anhängvårdare. Hon blev inte uppmärksammasad för sin arbetsinsats och andra förstod inte att hon kunde behöva avlösning. Dessa kvinnor kände sig överbelastade och hade lite tid de kunde kalla sin egen. Denna grupp var mer positiv till att ta emot hjälp från den offentliga äldreomsorgen.

Den tredje gruppen var anhängvårdare som bodde i närheten av den äldre. Det var ofta en dotter som kombinerade jobb, familj, vården av barn med den dagliga omsorgen av en förälder. Andra släktingar hjälpte inte till i någon högre grad. Den geografiska närheten tycktes motivera vem som skulle utföra hjälpen. Vissa av anhängvårdarna var kommunalt anställda men utförde en stor del oavlönat omsorgsarbete utöver det de hade betalt för. Denna grupp var mer positiv till kommunal äldreomsorg, inklusive institutionsvård, och kunde tänka sig att överlämna vården av den anhöriga till samhället när den

äldre blev sängbunden.

Den fjärde gruppen besökte sina äldre varje veckoslut och ledighet. Tre av totalt fyra i denna grupp var män. De bodde på ett större avstånd, 3-4 timmars bilresa, vilket försvårade kontakten. De hade daglig telefonkontakt med den äldre, som vanligtvis hade kommunal omsorg under veckorna men var beroende av sina anhöriga under helgerna. De anhöriga kompletterade den kommunala äldreomsorgen genom att storhandla, göra specialstädning, se till hus och trädgård och hjälpa till med den personliga ekonomin. Dessa anhöriga gav sin hjälp frivilligt, vilket innebar att det inte kändes som någon belastning. När de äldre blev sämre kunde deras behov endast tillgodoses med utökad formell hjälp. Dessa anhöriga hade en jämförelsevis pragmatisk och positiv syn på institutionsvård.

Något hårddraget: I Johanssons perspektiv och kategorisering blir resultatet att anhängvårdare som har en positiv och pragmatisk syn på den offentliga äldreomsorgen är "goda", moderna och samarbetsvilliga anhängvårdare, medan de som själva vill ta hand om sina äldre är "neurotiska".

Ett huvudbudskap i Johanssons avhandling är: Samhället bör erkänna de insatser som anhängvårdare gör genom att utvidga sin syn på vem som ska stödjas. Samhällets stöd riktas till de äldre och utgår från de äldres behov och anhängvårdarna uppmärksammas ej. Uppmärksammades anhängvårdarna skulle det kunna vara lättare för den kommunala äldreomsorgen att planera vilka insatser som behövs vid varje stadie av omvårdnadsbehov. Dvs effektivisera och ekonomisera äldreomsorgen.

Johanssons tolkningsram är ett bakomliggande idealtillstånd (om pragmatisk samverkan mellan familj och samhälle). Det som vid första anblicken kan tolkas som "objektiva" fakta inrymmer en stor portion värderingar, bra eller dåliga beroende ur vems synvinkel man betraktar problemet.

En feministisk forskares kategorisering

Man kan jämföra Johanssons kategorisering av materialet med Simonens. Hon presenterar sina värderingar tydligt redan inledningsvis. Här finns också rums- och tidsdimensionerna med. Hemvårdarinnorna kommer från olika geografiska områden, landsbygd och stad. Urvalet är gjort för att få så stor spridning i materialet som möjligt. Hon intervjuar kvinnor i olika åldrar och delar in dem i tre kategorier i ett tidsperspektiv.

1) Pionjärena som kom från ett lantbrukarhem. De såg på sitt arbete som ett kall eller ett hårt arbete. Denna grupp kvinnor håller helt på att försvinna från arbetsmarknaden. Deras yrkesutbildning underströk en traditionell

kvinnoroll som påminner om Bentlings beskrivning av det traditionella sjuksköterskeyrket. Simonen skriver:

"It might be because of the training has emphasized that homemakers should actually not have their own will at all. We should be self-sacrificing, subordinate, serving, silent invisible, efficient housemakers have their responsibilities but no rights, so we don't know how to make good union politics."(sid 108)

2) Den andra generationen bestod av både äldre och yngre kvinnor. Att bli kommunalt anställd innebar både modernisering och möjlighet till ett relativt självständigt liv. Denna generation upplevde en förändring från den sammanhängande arbetsinsats de gjorde när de ersatte en husmor under en fjortondagarsperiod till ett uppdelat socialt arbete där bara delar av den sociala omvårdnaden ingick.

"It was clear for everybody that homemakers place was in the families with children when mothers went to hospital to have anew baby. Just in the late 1960s this cleaning business was started. Fortunately it is changing again. it is said that we are not cleaning ladies, but prof carers."(Sid 111)

3) Den tredje generationen utbildades i slutet av 70-talet eller på 80-talet. Många kvinnor valde yrke utifrån vad som var tillgängligt med tanke på ålder, socialgrupps tillhörighet och grundutbildning. Kallet hade försvunnit och de var kritiska till dåliga arbetsförhållanden, låga löner och det omfattande praktiska arbetet. De kände sig låsta av den gamla bilden av hemvårdarinnan som superkvinnan på hushållsarbete och barnavård. De behövde egen tid för att klara av sitt arbete så att de egna barnen inte skulle bli lidande av deras arbete.

Paradoxalt nog så blir resultatet att Simonens framställning mer blir en historisk framställning av ett utvecklingskede än ett politiskt stoff. Hennes avhandling framstår mer som "ren" forskning kanske beroende på att hon så klart deklarerar sina utgångspunkter och politiska ställningstaganden.

Ljus och skugga

Avhandlingarna är skrivna av en man och tre kvinnor. Vid en ytlig betrakelse är det mannen som tar upp kvinnors oavlönade omsorgsarbete medan kvinnornas avhandlingar tar upp kvinnors avlönade omsorgsarbete. Är det en händelse som ser ut som en tanke?

Två av avhandlingarna lyfter fram komplexiteten i kvinnors liv och i att förena avlönat och oavlönat omsorgsarbete. Det är de uttalat feministiska

forskarna, Simonen och Davies, som gör det. Davies gör det utifrån hur kvinnor väver samman sina livsmönster och visar på de motsättningar och val som kvinnor ställs inför när det gäller oavlönat och avlönat omsorgsarbete. I hennes avhandling framstår valsituationerna som konfliktfyllda och fulla av motsättningar där olika krav, förväntningar och rationaliteter ställs mot varandra och där kvinnor väljer sina personliga lösningar.

Johanssons och Davies avhandlingar belyser avlönat och oavlönat omsorgsarbete ur skilda perspektiv. Johanssons partstagande är de anhöriga. I hans synsätt finns ett förväntat 'modernt' handlande hos dem. Till största delen är det kvinnor som tar hand om vården av de äldre anhöriga, samtidigt som flertalet av dem är förvärvsarbetande. De accepterar välfärdstatens förmåner och samarbetar med den i vården av de äldre. Avhandlingen är i sin frågeställning knuten till en viss tid och präglas av ett historiskt skeende. Många ställningstaganden han gör tycks vara osynliga för honom själv.

Davies synliggör vissa frågor som är osynliga i Johanssons avhandling. Textkomplexiteten i kvinnors liv när de ska förena oavlönat och avlönat omsorgsarbete. Hennes avhandling visar också på de informella och formella systemets organisatoriska förutsättningar. De framstår som olika system som är svåra att förena, där det inte är enbart förnuftsmässiga förutsättningar som styr. Hur de återverkar på de människor som berörs, främst kvinnor men i viss mån även äldre.

Både Johansson och Simonen beskriver en macronivå på ett ganska likartat sätt, men de förhåller sig på skilda sätt till sina källor. Johansson accepterar sina källor mer eller mindre utan diskussion, medan Simonen problematiserar och tolkar sitt källmaterial utifrån sin feministiska forskarroll. Deras respektive vetenskapsyn ger helt olika forskningssalternativ och diskussioner.

Vad som betraktas som "objektiv" kunskap i den ena avhandlingen kan vara "subjektiv" i en annan. Objektivitetsproblemet diskuteras inte utförligare, utan avhandlingarna följer respektive vetenskapstradition. Johansson nöjer sig med att "self-reported" material är "biased". Leila Simonen, som också utgår från att informationen hon samlar in är färgad av sitt kontext, diskuterar hur den påverkas och kan tolkas.

Avslutande reflexioner.

Mitt arbete med att jämföra avhandlingarna har väckt funderingar och frågor inför kommande forskning? Är forskningstraditionen så viktig för resultatet? Vad händer om man besvarar samma forskningsfrågor med andra teorier och metoder? Kommer sidor av problemet som hamnar i skuggan då att belysas? Hur påverkar mina förhandsuppfattningar och frågeställningar resultaten?

Hur undviker man cirkelresonemang? Är teorin om sociala konstruktioner giltig? Den frågan har funnits i mitt bakhuvud under arbetet.

Min förhoppning är att denna översiktliga inledning väcker nyfikenhet på att läsa mina kurskamraters granskningar av avhandlingarna, där helt nya sidor kommer framträda.

Granskning av Lennarth Johanssons avhandling:

**Caring for the Next of Kin –
on informal Care of the Elderly in Sweden.**

**I. Avhandlingen sammanfattas av: Gun-Britt Trydegård, Gerd Gustafsson,
Ann-Britt Mossberg, Marta Szebehely**

II: Granskning & synpunkter från:

**Gun-Britt Trydegård
Gerd Gustafsson
Ann-Britt Mossberg
Marta Szebehely**

Redaktör: Gun-Britt Trydegård

Gun-Britt Trydegård, Gerd Gustafsson, Ann-Britt Mossberg och Marta Szebehely:

I. SAMMANFATTNING AV AVHANDLINGEN

Lennarth Johansson disputerade 1991 i Uppsala på socialmedicinska institutionen med en avhandling "*Caring for the Next of Kin. On Informal Care of the Elderly in Sweden*". Den är, som många andra inom medicinsk fakultet, en sammanläggningsavhandling, som bygger på fem artiklar och en s k "kappa". Fyra av artiklarna har publicerats i internationella tidskrifter, medan en, som är metoddiskuterande, föreligger som manuskript. I tre av artiklarna har Johansson medförfattare från socialmedicinska institutionen; i två av artiklarna dåvarande docenten Mats Thorslund, som också varit handledare för avhandlingen, och i den tredje också professorn Björn Smedby.

Avhandlingens "kappa"

I avhandlingens sammanfattande del, den s k "kappan", beskriver författaren äldreomsorgen i Sverige idag och tänkbara konsekvenser av den demografiska utvecklingen. Han definierar avhandlingens centrala termer och begrepp och gör en genomgång av forskningen på området, främst den internationella. Den innehåller vidare introduktion, frågor och syfte med avhandlingen, en genomgång av tidigare forskning inom området samt en redogörelse för de fem artiklarnas material, metoder och huvudresultat. Det finns också en diskussion om avhandlingens resultat, metoder, användningsområde och behov av vidare forskning.

Introduktion

På grund av hög ålder är många personer i Sverige beroende av hjälp för att klara sitt dagliga liv. Hjälp som de erhåller kan komma dels från samhället, dels från familj och vänner eller som en kombination av båda. Johanssons huvudsyfte med denna avhandling är att se på omsorgen om äldre utifrån ett familjeperspektiv.

Johansson diskuterar konsekvenser av demografiska trender för de äldre och för dem inom familjen som kan ge hjälp till de äldre. Det svenska samhället förväntas fram till sekelskiftet att förändras från ett tregenerations- till ett fyragenerationssamhälle. På grund av att fler personer förväntas tillhöra gruppen äldre-äldre kan man räkna med ett ökande behov av vård och omsorg. De flesta personer över 80 år lever ensamma. Johansson resonerar kring hur skilsmässor, antal barn, kvinnors yrkesarbete och geografiskt avstånd kan komma att ändras och hur det kan påverka möjligheterna att ge hjälp. Vidare ger författaren en beskrivning av samhällets ansvar på olika

nivåer, från stat till kommun. Han tar också upp de stora lokala skillnaderna mellan kommunerna.

Frågor och syfte med avhandlingen

Johansson för en diskussion om varför anhörigas situation getts så lite uppmärksamhet, oavsett på vilken nivå man diskuterat äldreomsorg. Han hänvisar där till att diskussionerna om äldreomsorg i Sverige mest har handlat om möjligheterna och begränsningarna i offentliga sektorns sätt att möta äldres behov av vård och omsorg. Detta, menar han, beror bl a på att det i Sverige är naturligt att tro att samhället står för vård och omsorg; det är en av hörnstenarna i välfärdsstaten. Det finns även arbetsmarknadsskäl och köns- och jämställdhetsfrågor med i bilden. Generellt har det funnits en skeptisk attityd till om anhöriga egentligen är intresserade av att ta hand om sina gamla. Det har därför varit lite efterfrågan på information om anhörigas roll i äldreomsorgen. Det förklarar också varför det finns så lite forskning inom området menar han.

Johansson formulerar följande syften med arbetet:

- att beskriva vad vi vet idag och vad vi behöver lära om informell hjälp till de äldre
- att analysera metoder för att mäta den informella hjälpen till äldre
- att beskriva omfattning och funktion när det gäller den informella hjälpen i Sverige
- att studera samband mellan informell och formell omsorg om äldre.

Begrepp och definitioner

Här tar författaren upp hur han använder i avhandlingen centrala begrepp. *Omsorg* är i avhandlingen lika med hjälp som man får pga dålig hälsa eller funktionsnedsättningar.

Behov av hjälp är här lika med när man inte längre klarar sitt dagliga liv utifrån de äldres eget perspektiv.

Släkting avser medlemmar av familjen, dvs make/maka, barn, svärdöttrar/söner, syskon men också grannar och vänner som fungerar som "familjesubstitut".

Informell omsorg avser omsorgsinsatser från släktingar, även sådana som får betalt som anhängvårdare, liksom insatser från frivilliga organisationer.

Formell omsorg avser service och vård som ges av det offentliga, mestadels från kommun eller landsting, men också omsorg i privat regi, som finansieras av offentliga medel.

Tidigare forskning

Ett längre kapitel handlar om tidigare forskning inom området och berör de olika delarna som finns angivna i syftet. Det betyder att här finns med såväl forskning om hur den informella och formella omsorgen kompletterar varandra, forskning om de informella omsorgsgivarna och deras behov av stöd samt erhållet stöd, forskning om vad informell omsorg är och vidare om den metodologiska utvecklingen inom forskningsfältet om informell omsorg till äldre. Johansson hänvisar till Malonebeach och Zarit¹, som i 6 punkter tar upp vad som behövs i framtida metodologisk forskning:

- ett bättre sätt att definiera vilka de informella omsorgsgivarna är
- behovet av mer representativa undersökningsgrupper
- behovet av mer djupgående studier om effekten av informell omsorg beroende på sociodemografiska faktorer som ålder, kön och familjrelation
- behovet att veta mer om de informella omsorgsgivarna och om kvalitén i relationen mellan omsorgsgivarna och de äldre
- behov av att studera informell hjälp utifrån mottagarens perspektiv.
- behov av longitudinella studier.

Material, metoder och resultat

I ett avsnitt av den s k "kappan" redovisas sammanfattningsvis material, metoder och resultat för de fem artiklarna separat. Två av artiklarna baserar sig på empiriskt material som samlats in genom intervjuer. Den ena är en kvantitativ och den andra en kvalitativ studie. Två artiklar baserar sig på statistiskt material och den femte fokuserar metodfrågor i samband med intervjuundersökningen (se vidare sammanfattning av artiklarna.)

Diskussionen

Diskussionen börjar med en summering av resultaten:

* Omfattande informell hjälp ges i Sverige. Den informella hjälpen är basen i omsorgsarbetet och den offentliga hjälpen är ett komplement.

I diskussionen kring detta tar författaren upp att det blir fel att dra slutsatsen att mer offentlig hjälp är resultatet av att mindre informell hjälp ges. Hjälpbehovet beror istället på att det finns fler behov att täcka. Många släktingar önskar dela ansvaret för omsorgen med den offentliga hjälpen pga både sitt eget och den hjälpbehövandes välbefinnande. Det kan inte heller påvisas att en hög grad av yrkesarbetande kvinnor skulle förhindra att omfattande informell hjälp ges. Yrkesarbete kan tvärtom vara av värde för att en person ska ha möjlighet att orka fortsätta att ge hjälp. Detta varierar starkt från person till person. För många kvinnor ger dock alla krav och roller en omänsklig arbetsbörda.

¹Malonebeach, E. & Zarit S. (1991) Current research issues in caregiving to the elderly. *International Journal of Aging and Human Development*, 32, 103-114

* Många av dem som ger informell hjälp till personer som bor i sitt eget hem finner situationen extremt svår. Endast i sällsynta fall lindras den genom stöd från den offentliga omsorgen.

Kring detta diskuterar författaren utifrån de tre nivåerna makro, meso och mikro. Makronivån belyser huvuddragen i den svenska officiella policyn och lagarna i förhållande till attityder till att hjälpa äldre anhöriga. Angående mesonivån berör han den hjälp som anhöriga kan få från kommunen tex i form av hemtjänst, dagvård och avlastningsplats. Han resonerar kring att det är svårt att bestämma vem hjälpen i första hand är till – för den anhörige eller den som behöver hjälp.

Det är få kommuner som presenterar ett bra program för att stödja anhängvårdare. På mikronivån är det svårt att dra generella slutsatser då interaktionen mellan personerna är mycket unik för varje enskilt fall. Det finns en tendens att den formella hjälpen oftast fokuseras på den hjälpbehövande, och man missar de anhörigas behov av stöd och hjälp. Men den andra sidan finns också – anhöriga som inte upplever sig behöva något stöd. Ibland var det också så att de inte var nöjda med det stöd som erbjöds, exempelvis för att det var vid fel tid eller av för låg kvalitet. Andra däremot var mycket nöjda. Motsatserna i attityder hos de anhöriga var vanliga och då blir generaliseringar svåra. Det kan dock sägas att samarbetet mellan anhöriga och den offentliga omsorgen inte fungerar tillfredsställande, när många anhöriga känner att de har en omänsklig börda att bära ensamma.

* Metoderna för att studera informell hjälp är klart outvecklade. Det finns en betydande obalans mellan vad man vet om informell omsorg och dess verkliga överordnade betydelse för omsorgen om äldre i Sverige.

Här tar författaren på nytt upp jämförelser med tidigare studier. Vidare diskuterar han kring reliabiliteten och kvalitén i de empiriska studier som ingår i denna avhandling. Han visar på styrkan i den kvantitativa undersökningen och tar då upp ett lågt bortfall och att alla de äldre - äldre inom ett geografiskt område ingår i studierna. Bristerna som fanns i den kvantitativa delen kompenseras genom den kvalitativa undersökningen, menar Johansson. Den praktiska användningen av resultaten kan sägas vara att den kan hjälpa till att ändra attityder hos såväl kommunpolitiker som hos personal. Det gäller att få dem att förstå hur mycket hjälp anhöriga ger och att de måste öka sitt stöd till dessa anhöriga.

* Samarbetet mellan den formella och informella hjälpen är dålig. De två systemen är ganska åtskilda och oberoende av varandra.

Diskussionen avslutas med en genomgång om vidare forskningsbehov inom området. Först behöver vi veta mer om de släktingar som ger hjälp till sina

anhöriga idag; hur deras situation ser ut ur ett sociodemografiskt perspektiv, med hänsyn till t ex ålder, kön, levnadsförhållanden, socialgruppsstillhörighet, geografiska skillnader. Det behövs också mer information om vilken hjälp de ger och hur ofta, när och under vilka förhållanden.

Vidare framhåller författaren vikten av att beskriva den informella hjälpen som en process. Hur ser anhängvårdarna situation ut över tid, hur ändras den? Hur vanligt är det att anhängvårdarna har dåligt samvete eller en känsla av tvång. Vidare är det intressant att få veta varför vissa väljer att inte hjälpa sina anhöriga. Vi behöver en större förståelse för hur anhängvårdarnas liv påverkas både fysiskt, psykiskt och socialt.

Det tredje fältet för forskning som han lyfter fram är hur man kan bygga upp system som inbegriper samarbete mellan den informella och formella hjälpen.

I det följande sammanfattas också de fem artiklarna som ingår i avhandlingen.

Artikel I.

Johansson, L. Elderly care policy, formal and informal care. The Swedish case. Publicerad i *Health Policy* 1991

Den första delrapporten består av olika deskriptiva data om den svenska äldreomsorgen. Det är t ex demografiska trender, SCB-statistik, kostnader och skattade behov vid utvecklingen av den offentliga äldreomsorgen. Politiska beslut visas genom lagar och offentliga dokument. Beskrivningen av informell vård görs genom data från olika forskningsprojekt. Han analyserar och diskuterar mot bakgrund av dessa data olika möjliga framtidsutvecklingar inom äldreomsorgen med speciell hänsyn till informell vård. Han för i den delen också en diskussion om möjliga konsekvenser av trenderna i välfärdssamhället. Äldres situation i fortsättningen kan ses mot bakgrund av följande: demografiska trender leder till ökade behov av service och vård. Behoven möts i en tid av krympande och övertänjd ekonomi. På samma gång som antalet äldre ökar ska de få valmöjligheter bland olika alternativa sätt att bo och få service. Författaren ser en utveckling mot ett skifte av välfärdsmodell för de äldre i Sverige, mot en mix av insatser från offentlig, privat och frivilligbaserad omsorg. Vidare påtalar han behovet av stöd till de anhöriga som gör stora omsorgsinsatser för sina närmaste.

Artikel II.

Johansson, L & Thorslund, M & Smedby, B.

Formal and informal support among elderly in a rural setting in Sweden.

Accepterad för publikation i *Journal of Gerontological Social Work*

Syftet med studien är att beskriva äldres behov av service och omsorg och att analysera och jämföra vilken roll informell och formell hjälp spelar för att tillgodose behoven. Den svenska situationen ses som en intressant fallstudie i detta avseende. Studien har genomförts i Tierp (en landsbygdskommun med 20 000 invånare, varav 4 400 är 65 år eller äldre, motsvarande 22%) bland de hemmaboende äldre, som utgör 91% av alla äldre i kommunen.

Samtliga 85 år och äldre (n= 269) och ett urval om ca var 8:e i åldrarna 75 - 84år (n= 171), totalt 440 personer, intervjuades av distriktssköterskor, som också gjorde en enklare hälsokontroll. Bortfallet var lågt, 4 %.

Frågeformuläret gällde hälsotillstånd, mätt genom självskattning och en symptomlista, funktionsförmåga (instrumentell och primär ADL), levnadsförhållanden (boende och hushållsförhållanden), socialt nätverk (styrka och antal sociala kontakter) samt egna uppgifter om formell och informell hjälp. ADL-förmågan är central – om man inte har egen förmåga att utföra vardagliga sysslor, vem hjälper? Kunde man själv utföra sysslorna om det var nödvändigt?

Resultaten visade, att majoriteten klarade primär ADL på egen hand, även i den äldsta åldersgruppen. Instrumentell ADL behövde många hjälp med och fick också sådan, t ex hjälp med städ, tvätt, inköp. Det vanligaste var att få hjälp från familjemedlemmar eller andra närstående. Den formella hjälpen var blygsam i jämförelse, särskilt i den yngre gruppen. 2/3 av de yngre och 1/3 av de äldsta hade ingen hemhjälp alls. Den genomsnittliga hemhjälpen var 2 timmar/vecka. Den viktigaste insatsen från den kommunala servicen var städning och i viss mån bad/dusch. Analysen visade att den formella hjälpen ökade med stigande ålder och grad av beroende, och om man var ensamboende. Ensamma män fick hjälp oftare än ensamma kvinnor.

Äldre som inte bodde ensamma, fick oftare informell hjälp än formell; män från sina fruar och kvinnorna från sina barn. Överhuvudtaget var makar den främste vårdgivaren i den yngre gruppen, medan barnen var det i den äldsta (signifikanta resultat på 5 % nivå). Grannar och vänner bidrog i mindre men inte oväsentlig omfattning. Inte så få äldre gav själva hjälp till någon släkting, vanligen make/maka som behövde daglig hjälp och tillsyn.

Författarna gör också ett försök att beräkna värdet av den informella hjälp som ges genom att tidsberäkna olika hjälpinsatser och multiplicera med den aktuella timkostnaden i hemtjänsten.

På det hela taget beräknar man att den hjälp som anhöriga ger är dubbelt så stor som den samhälleliga hjälpen. Den formella hjälpen är komplementär till den informella, resultat som är samstämmiga med studier från många andra

länder. Uppgiftsfördelningen mellan formell och informell hjälp följer ett visst mönster, men det dagliga samspelet är komplext och skulle kräva mer forskning, enligt författarnas mening.

Artikel III.

Johansson, L & Thorslund, M. Measuring informal care of the elderly: some methodological issues. (Manuskript)

Studier om informell hjälp åt äldre är många gånger motsägelsefulla, varför syftet med artikeln är att analysera hur olika sätt att mäta kan ge skillnader i resultat. Artikeln baseras på en litteraturgenomgång jämte erfarenheter från förf:s studie i Tierp.

En genomgång visar att den informella hjälpen till äldre har studerats ur olika synvinklar i litteraturen:

1. *Ur det sociala nätverkets synvinkel* för att få kunskaper om vilka möjligheter som finns att få hjälp och socialt stöd därifrån. Detta ger ofta svårtolkade resultat, och teorierna här bedöms fortfarande vara under utveckling.
2. *Ur omsorgsmottagarens synvinkel* för att klargöra hennes/hans fysiska och psykiska kondition och funktionsförmåga, om hon/han behöver hjälp, om den är tillräcklig och om den ges formellt eller informellt.
3. *Ur omsorgsgivarens synvinkel*, då man söker svar på hur många som ger informell hjälp, av vad slag, hur ofta och när, och konsekvenserna för vårdaren fysiskt, psykiskt och socialt.

Också vilket sätt man vill mäta den informella hjälpen fordrar överväganden. Många studier mäter konsekvenserna för omsorgsgivaren i termer av påverkan på hälsa, arbete, familjerelationer osv. Stress och faktorer relaterade till denna men också utbyte av vårdandet har studerats. Andra studier försöker mäta omsorg i förhållande till behov, andra tid som ägnats åt omsorg, en fjärde försöker mäta hur mycket formell omsorg som skulle behövas om den informella inte fanns.

Slutsatserna är att det är viktigt att överväga de metodologiska frågorna när man skall tolka studier av informell hjälp. Man får olika bilder, beroende på

- om man mäter all den omsorg som den äldre får eller den omsorg den äldre inte kan klara sig utan

- om man mäter informell omsorg som ges av den huvudsakliga omsorgsgivaren och/eller hjälp med speciella uppgifter

- om man mäter informell omsorg oavsett när på dygnet/under veckan hjälp behövs eller ges

- om man mäter informell omsorg av den huvudsakliga omsorgsgivaren och/eller avståndet mellan omsorgsgivaren och -mottagaren.

Den empiriska delen av artikeln diskuterar sådant material som kommit fram i Tierp-studien och avser sådan informell hjälp utan vilken den äldre, som bor hemma, inte skulle klara sitt dagliga liv. Ett visst mönster kunde avläsas, både för män och kvinnor: I den yngre gruppen var maka/make den huvudsakliga hjälparen - med undantag för bankärenden som barnen ofta skötte, och städning som kommunen ofta hjälpte med. Också grannar och vänner spelar en inte obetydlig roll som hjälpgivare för de äldsta.

På kvällar och på veckoslut var den formella hjälpen mer eller mindre icke-existerande. Den hjälp som anhöriga ger är än mer påtaglig under dessa tider.

Hjälp från anhöriga är tydligt relaterat till om man bor nära den hjälpbehövande äldre, men det visar sig också att många vårdare, särskilt barn, ger omfattande hjälp fast de inte bor tillsammans med den äldre.

Att bo ensam var den tydligaste förutsättningen för att få formell hjälp.

Artikel IV.

Johansson, L. *Informal Care of Dependent Elderly at Home – Some Swedish Experiences*. Publicerad i *Ageing and Society* 1991

Artikeln utgår från en ursprunglig undran: Varför ger människor hjälp till andra? Syftet med studien var att utforska motiven hos de omsorgsgivare, som genom omfattande insatser gör det möjligt för sina äldre anhöriga att stanna kvar i det egna hemmet. Ett annat syfte var att beskriva hur olika motiv samspelar och inverkar på hur man klarar påfrestningar i omsorgsarbetet samt vilken roll stöd från samhällsomsorgen spelar.

Ur den ovan refererade Tierpsundersökningen valde LJ ut de 75 fall, där anhörigas insatser var en absolut förutsättning för att den äldre skulle kunna bo kvar hemma. Merparten av dessa behövde hjälp med såväl primär som instrumentell ADL och många uttryckte dessutom känslor av ängslan och oro. Ur denna grupp valdes 39 anhängigvårdare ut för intervjuer. Syftet var explorativt och intervjuerna byggde på ett halvstrukturerat frågeformulär.

Omsorgsgivarna var i största utsträckning kvinnor (28/39) – det var 16 döttrar, 5 fruar, 4 svärdöttrar, 2 systrar och 1 vänninna. De män som intervjuades var 9 söner och 2 makar (som dock uppges vara beroende av sina hustrur för att ge hjälpen).

De äldre var i flertalet fall över 80 år, män och kvinnor lika fördelade. Dålig hälsa och dålig ADL-förmåga dominerade. Hälften hade också hjälp från kommunens hemtjänst, i medeltal 2-4 timmar/vecka.

Omsorgsgivarna kategoriserades efter geografiskt avstånd i fyra kategorier:

Sammanboende (9) var nästan uteslutande kvinnor som gav hjälp till män. De levde socialt isolerade med känslan att alltid behöva finnas till hands. De hade svårt att ge ord åt de påfrestningar de kände. "Om man har levt ett helt liv tillsammans....."

Delat hushåll (13) hade löst bostadssituationen genom "mormorslägenhet" i villan eller lägenhet i samma trappuppgång eller kvarter. Ensamstående eller gifta döttrar var huvudansvariga för omsorgen och de gjorde sin omsorgsinsats utan betänkligheter. Det upplevde ett tungt ansvar, som inverkade på deras sociala liv.

Närboende (13) var mestadels döttrar, som kombinerade sin omsorgsinsats med förvärvsarbete och familj. Formell hjälp var sällan aktuell. De kände sig bundna, och menade att det fanns en gräns för vad de skulle orka i framtiden.

Veckoslutsbesökarna (4) hade några timmars resavstånd och höll kontakten med sina anhöriga genom dagliga telefonsamtal. De äldre hade formell hjälp under veckorna, men de regelbundna veckoslutsbesöken var psykologiskt viktiga. Dessa omsorgsgivare uppgav sällan någon känsla av bundenhet, de fanns en känsla av frivillighet i deras insatser.

Samspelet med den formella hjälpen visade sig vara dåligt i flertalet situationer. Den formella hjälpen kunde vara ett komplement, men anhöriga önskade mer avlastning och ville känna en trygghet i att hjälp fanns att få från kommunen, om så skulle behövas.

Sammanfattningsvis visade studien ett starkt engagemang från anhöriga, som gjorde sina insatser av önskan att "betala tillbaka" omsorg de själv fått. Det var fysiskt och psykiskt krävande insatser, och den formella hjälpen var otillräcklig men önskvärd.

Artikel V.

Johansson, L. & Thorslund, M. Care needs and sources of support in a nationwidesample of elderly in Sweden. Publicerad i *Zeitschrift für Gerontologie* 1991.

För att komplettera "fallstudien Tierp" i avhandlingen, används här data från SCB:s levnadsnivåundersökning 1988 för ett representativt urval hemmaboende äldre (65 år och äldre) runt om i landet. Syftet var att undersöka de äldres behov av hjälp med dagliga sysslor, hur hjälpbehovet tillgodoses – av formell eller informell hjälp – och vad de äldre föredrar när

de behöver hjälp.

Ett stratifierat urval om 1734 personer över 65 år, boende hemma och på institution, intervjuades av SCB-personal. Bortfallet blev 21%, i den äldsta åldersgruppen (85 år och däröver) drygt 25%.

Resultaten visade att de flesta äldre klarar sig själva. De som behövde hjälp fick den och bara ett fåtal sa att de inte var nöjda. Anhöriga gav den största mängden av hjälp totalt sett medan hjälpen från social hemtjänst mest handlade om hjälp med städning och vid bad/dusch. De äldsta fick dock mycket hjälp från hemtjänsten. En liten grupp äldre sa att deras hjälpbehov möttes på annat sätt, hemsändning av varor, måltider på restaurang eller någon form av privat hjälp. En kvantitativ jämförelse av mängden formell och informell hjälp visade att den informella var 2-3 gånger så stor som den offentliga. Det var bara bland de allra äldsta som formell hjälp nådde samma nivå som den informella hjälpen. De äldre uppgav att de vid kortvarig sjukdom föredrog informell hjälp.

II. GRANSKNING OCH KRITISKA SYNPUNKTER

Synpunkter från Gerd Gustafsson:

Om introduktionen

Avhandlingen som helhet liksom alla fem artiklarna håller sig inom huvudsyftet: att se på omsorgen om äldre utifrån ett familjeperspektiv. Varje artikel är skriven utifrån ett perspektiv inom huvudperspektivet, och författaren får på det sättet en bredd på forskningsfrågorna inom området.

Johansson beskriver i introduktionen de demografiska konsekvenserna för familjeomsorgen om de äldre, t ex hur skilsmässor, antal barn, kvinnors yrkesarbete och geografiskt avstånd kan komma att ändras och hur det kan påverka möjligheterna att ge hjälp. Avsnittet är en teknisk beskrivning med mängder av procentsatser över hur framtiden kan se ut. De är i sig intressanta att studera men de är inte heltäckande och utelämnar faktorer som påverkar de faktorer som är nämnda. Vad får t ex de senaste årens konjunkturnedgång för betydelse för det geografiska avståndet? Kan man förmoda att Sundströms siffror från 1983 och SOU-rapporter från 1985 - 1990 om kontakt mellan generationerna kommer att bestå?

Författaren ger också en beskrivning av samhällets ansvar för de äldre, och tar upp de stora lokala skillnaderna mellan kommunerna. Eftersom Johansson i sin forskning belyser anhöriga omsorgsgivare i förhållande till anställda omsorgsgivare, fyller denna beskrivning en viktig funktion i avhandlingen.

Om syfte

Syften som Johansson har med sin avhandling är mycket spännande forskningsområden. Jag skulle dock hellre sett att han valt ut något av syftena och studerat detta på djupet i stället för att försöka täcka lite av varje. Detta gäller t ex frågan om metoder för att analysera och mäta den informella hjälpen. För att verkligen kunna göra en sådan analys borde många olika metoder provats, och utifrån det kunde en analys gjorts av vad man fått veta och vad det är vi inte får veta med dessa metoder. Att syftena för avhandlingen blir just dessa, med bredd istället för djup, anser jag hänger samman med avhandlingens karaktär som en sammanläggningsavhandling. Eftersom varje artikel har en separat frågeställning, och det är artiklarna som är grunden i avhandlingen, blir syftena för avhandlingen konstruerade i efterhand i stället för som en ledstjärna genom avhandlingsarbetet. Detta betyder inte att jag anser syftena som dåliga eller irrelevanta, men denna typ av avhandling ger ett mindre djup, när inte alla artiklarna belyser samma

fenomen utan olika aspekter av ett större perspektiv.

Om tidigare och framtida forskning

Ett längre kapitel handlar om tidigare forskning inom området och berör de olika delarna som finns angivna i syftet. Det betyder att här finns med forskning om hur den informella och formella omsorgen kompletterar varandra, forskning om de informella omsorgsgivarna och deras behov av stöd samt erhållit stöd, forskning om vad informell omsorg är och vidare om den metodologiska utvecklingen inom forskningsfältet om informell omsorg till äldre.

Det jag finner mest intressant att ta upp vid en granskning är den metodologiska utvecklingen och se hur respondenten valt att ta tillvara på detta i sina undersökningar. Svagheten i metoder kan leda till att motsägande forskningsresultat framkommer. Johansson hänvisar till Malonebeach och Zarit² (1991) som tar upp vad som behövs metodologiskt i framtida forskning. De gör det i 6 punkter, som jag följer i min granskning:

- *svagheter i att definiera vilka de informella omsorgsgivarna är.* Johansson har i avhandlingen en definition av hur han använder begreppet. Det är trots hans förklaringar för mig svårt att förstå hur man kan räkna kommunalt anställda anhöriga som informella omsorgsgivare. Från informella utvecklas de till formella omsorgsgivare och tillhör båda grupperna. Samma gäller för formella omsorgsgivare som under årens lopp blir så nära vänner med omsorgsgivarna att de kommer att ingå i deras närmaste vänkrets och i princip räknas till familjen. De går från det formella till det informella och tillhör därmed också båda grupperna. Den ena av dessa dubbla grupper räknas till det informella och den andra till det formella enligt författarens definition. Det är inte självklart att det ska vara så, därför tycker jag att det även i denna avhandling finns svagheter i hur man definierar informella omsorgsgivare. Det positiva är att författaren mycket klart uttryckt hur han gör i denna studie och det kan inte misstolkas, men för att få en mer heltäckande bild av den informella hjälp som ges kanske man måste prova andra definitioner också.

- *behovet av mer representativa undersökningsgrupper.*

Då de fem artiklarna i avhandlingen innefattar olika undersökningsgrupper beroende på de olika frågeställningarna – från landsomfattande studier till kvalitativa studier i en kommun – tycker jag att avhandlingen försöker ta hänsyn till de behov av representativa studier som efterfrågas. Om sedan Tierp, där det empiriska materialet inhämtats, är representativ är en annan fråga. Eftersom studien i sig inte var av jämförande slag och olika former för

² Malonebeach, E. & Zarit, X. a a

hjälp ville studeras, tror jag, att urvalet av en kommun och istället fler personer där, är fördelaktigt.

- behovet av mer djupgående studier om effekten av informell omsorg beroende på sociodemografiska faktorer som ålder, kön och familjerelation.
Den kvalitativa studien som ingår i avhandlingen är av mer djupgående karaktär, och genom sin "idealtypsmetod" får den fram en del om effekten.

- behov av att veta mer om de informella omsorgsgivarna och om kvalitén i relationen mellan omsorgsgivarna och de äldre.

Jag menar att om man ska undersöka kvalitén i en relation så måste man få fram vad båda de parter som ingår i relationen upplever för kvalitét. Johanssons studier tar bara upp omsorgsgivarnas perspektiv och därmed tycker jag att beskrivningen om kvalitén i relationen förlorar mycket.

- behov av att studera informell hjälp utifrån mottagarens perspektiv.

Se mina kommentarer från förra punkten. Mottagaren finns överhuvudtaget inte med i Johanssons empiriska studier.

- behov av longitudinella studier.

Att det inte finns med i en avhandling är väldigt lätt att förstå med tanke på tidsperspektivet. Det är bara att hoppas att författaren går vidare med de studier som han påbörjat.

Om diskussionen i avhandlingen

Diskussionen följer avhandlingens syften, som tas upp och diskuteras. Det är främst de frågor, om vilka forskning tidigare saknats, som tas upp i diskussionen. Därtill kommer dock tillägg om andra företeelser som det behövs vidare forskning om.

En mycket intressant fråga som kommer fram här är varför vissa väljer att **inte** hjälpa sina anhöriga. Den frågan har inte alls varit aktuell i hela avhandlingen, men ändå finner jag den väldigt central. Jag tror, att man för att förstå dem som ger hjälp, också måste förstå dem som inte kan tänka sig att göra det. De kanske har gjort en mängd överväganden, som skulle kunna användas som hjälp för att förstå vad för stöd man behöver. Jag tror att det kan vara svårt att formulera klart allt vad man behöver stöd med, under tiden som man mitt inne i en påfrestande situation. Det gäller att orka och det kanske innebär att inte känna efter. Vi vet att en av den professionella omsorgens uppgifter är att se vad omsorgstagare behöver för hjälp, även om de inte kan formulera det själva, utan begär hjälp med det de tror sig kunna få. Detsamma bör gälla de informella omsorgsgivarna men här har den professionella omsorgsgivaren ingen träning eller kunskap för att

uppmärksamma dessa behov.

Johansson resonerar vidare om att det är svårt att betämma vem den offentliga omsorgen i första hand är till för – den anhörige eller den som behöver hjälp. Detta kan jag se också i en studie där jag intervjuat hjälpmottagare men där hjälpmottagaren inte anser sig ta emot hjälpen, är tex aldrig hemma när hemtjänsten kommer. Det är hustrun som anser sig få hjälpen och hon som träffar dem och behöver det sociala stödet. Detta syns dock inte i kommunens register.

Summering

Avhandlingen är mycket intressant, då den tar upp ett område som det i Sverige forskats mycket lite kring. Den har också en bredd genom att flera olika artiklar utgör grundmaterialet i avhandlingen. Att läsa en sammanläggningsavhandling är dock i mycket högre grad än annars, att ta del av samma frågor flera gånger. Istället för att hela tiden komma djupare och vidare blir det mycket som tas om och om igen. Först tas avhandlingens syfte upp som senare finns i de enskilda artiklarnas texter. Det känns som att jag läst samma sak flera gånger om. Detta beror förmodligen på min ovana att läsa avhandlingar av detta slag. Jag saknar vidare ett teoretiskt resonemang i avhandlingen. Den tar upp tidigare forskning, som gjorts inom området men inga teoretiska resonemang förs. Det saknar jag även om litteraturgenomgången är bra och det empiriska materialet är spännande.

Synpunkter från Ann-Britt Mossberg:

Författaren följer den intention han har med avhandlingen. Han visar på anhörigas insatser och genom de kvantitativa studierna får man en bra uppfattning om omfånget av hjälpen. Det jag saknar är bilden av anhörigvårdarna mer specifikt, en kvalitativ analys. Det förekommer för få citat, man ser bara på ett ytligt plan hur de har det. Där finns heller ingen uppdelning av betalda och obetalda anhörigvårdare. Det skulle varit intressant att se likheter och skillnader där. Bl a har den anställda anhörigvårdaren ett anställningsförhållande, en arbetsledare och en större chans att ha en kanal till hjälp utifrån när pressen blir för stor, vilket den obetalde anhörigvårdaren inte lika lätt har. Samt att "samhället" via hemtjänstassistenten, bekräftat ett vård- och omsorgsbehov som ger upphov till lön. Att få anhörigvårdbidrag är också ett erkännande av att det är ett arbete som utförs men inte lika konkret. Dessutom ger det inga ATP-poäng och ger alltså ingen bra ekonomisk situation och framtid för dessa kvinnor som ibland måste minska annan arbetstid för att utföra vårdarbete.

I avhandlingen görs heller ingen problematisering av det faktum som konstateras, att det är kvinnor som står för anhörigvården i så hög grad. Varför gör de det? Vilka uttalade och outtalade krav har de på sig? Vård av anhöriga berör ju både män och kvinnor. Varför är inte män anhörigvårdare i samma utsträckning? Författaren gör heller ingen åtskillnad mellan volontärhjälp (kyrkor, Röda korset o d) och anhörigas, vänners och grannars informella hjälp med hänvisning till volontärhjälpens ringa omfattning i Sverige. Eftersom volontärhjälp är något som förmodligen kommer att uppmuntras i fortsättningen (som en konsekvens av det han skriver om förändringar i välfärdsmodellen i studie ett) och som behövs vid jämförelser med andra länders informella vård, skulle en sådan uppdelning varit önskvärd.

Den stora omsättningen på, och den höga frånvaron bland personal i äldreomsorgen, ser Johansson som ett stort problem. Här anser jag att man vilseleds genom att de flesta undersökningar om hemtjänstpersonal och deras höga personalomsättning gäller/gällde storstadsområden. Ser man till mindre orter, som Sverige i hög grad består av, har man inte samma problem. Likaså är personalrörligheten som drabbar de äldre ibland en konsekvens av omorganisationerna i kommunen, d v s vårdtagarna får nya vårdbiträden som en konsekvens av omflyttningar, nya områdesindelningar m m, inte för att vårdbiträdena slutar i hemtjänsten.

När det gäller beskrivningen av den informella omsorgens omfång är Lennarth Johansson tydlig och de olika delarna är logiskt uppbyggda och lätta att följa även om det blir en del upprepningar. Det är en kvantifierad bild av anhöriga som ges och Johanssons syfte att belysa den vård som anhöriga ger

uppfylls men problematiseras inte. Han beskriver äldreomsorgens utveckling i välfärdssamhället. Uppgifterna i studie ett och även i studie fem visar att det är stora variationer i antalet tillgängliga resurser på lokal nivå (kommunerna) och speciellt att skillnaderna i prioriteringar inom äldreomsorgen är stora i olika delar av landet.

Det är en deskriptiv avhandling och många av mina frågor har väckts i samband med studie ett. Han beskriver där välfärdsbegreppet och dess innehåll som bygger på solidaritet och jämlikhet men problematiserar det inte. Delar vi verkligen solidariskt och hur påverkar kommunernas självstyre utvecklingen av äldreomsorgen? Kommunerna är olika både vad gäller åldersstruktur och skatteintäkter. Socialtjänstlagen och Hälso- och sjukvårdslagen är ramlagar och sätter upp vissa mål som bör eftersträvas. Man lovar valfrihet och möjligheter för äldre att vara kvarboende i sitt hem även vid stort hjälpbehov. Men, såväl vårdinstitutioner som social hemtjänst har minskat trots att det finns fler personer i den äldsta åldersgruppen än någonsin.

Som Johansson visar utför kvinnor i Sverige ett omfattande och oftast obetalt informellt omsorgsarbete. När man nu talar om krympande resurser och åtstramningar i ekonomin som medför ytterligare nedskärningar, förstår jag inte varför den frågan inte problematiseras. Det är inte så att alla människor i Sverige utför ungefär lika mycket informellt vårdarbete utan det är en grupp kvinnor som står för det mesta av den vården. Vore det ett solidariskt samhälle skulle de naturligtvis få både hjälp och ersättning för det arbetet.

Han skriver att alla trender tyder på att det finns risk för att ansvaret för vården av äldre växlar från samhället till familj och vänner (kvinnor). Anhöriga får, direkt eller indirekt, ett ökat ansvar för äldres välfärd. Min undran blir, hur det då går för de som är omsorgsberoende? Och med de anhöriga som inte kan eller vill vårda – ska de tvingas in i vårdarbete? Trenderna pekar på en mer pluralistisk välfärdsmodell baserad på en kombination av offentliga, privata och frivilliga resurser och valmöjligheter. Han skriver detta samtidigt som han genomgående i boken visar att det redan nu är familjen som har huvudansvaret. Han skriver vidare, att det inte finns något som tyder på att informell hjälp minskar när formell hjälp ökar, samt att anhöriga inte gör det "lätta", utan tvärtom, vilket visas i både internationell och skandinavisk forskning.

Anhöriga är alltså ingen outnyttjad resurs som kan träda in när samhället inte uppfyller sitt ansvar, eftersom resursen anhöriga redan är utnyttjad. Har vi inte råd med äldreomsorg? Och vad har de äldre att välja på egentligen? Johanssons uppgifter om stora lokala variationer mellan olika kommuner och delar av landet, vad gäller utbyggd äldreomsorg, och skillnaden mellan behov och tillgång på vård och service tyder inte på några omfattande alternativ och

valmöjligheter. Johansson har gjort uppdelning på kön (utan att problematisera det) men inte på socialklasstillhörighet varken bland de äldre eller bland anhängvårdarna. Eftersom de flesta studier rörande sjukdomar och förtidspensioneringar o d visar sambandet med socialgruppsstillhörighet (se t ex SOU 1981:2³) är det befogat att använda yrke eller tidigare yrke även här. Socialgrupp I har minst och socialgrupp III har mest av de flesta sjukdomar. Det skulle ha varit intressant att se vilka i de här studierna det är som är friska och klarar sig själva i de höga åldrarna och vilka det är som behöver hjälp och varför. Sundström⁴ skriver att det är arbetarklassens kvinnor som ställs inför det motstridiga budskapet att både arbeta och ta hand om sina äldre anhöriga. Det är dessa kvinnor som har störst beredskap till familjesolidaritet och personligt ansvarstagande och sannolikt en hårdare moralisk press på sig.

Gruppen äldre är inte mer lika inom gruppen än vad andra åldersgrupper är. När det gäller ekonomisk ojämlikhet är dock skillnaden mycket större i den äldre generationen än i andra åldersgrupper⁵. Man kan säga att ojämlikheten växer med åldern, och det är kvinnorna det drabbar, då de lever längst, de har ofta rört sig ut och in på arbetsmarknaden och har låga ATP-poäng. De äldre kvinnorna har sammantaget en mycket sämre ekonomi än männen. Det påverkar också deras förmåga att köpa hjälp när de behöver den.

Viss anhängvård är så omfattande och tidskrävande att personen som ger vården måste minska sin lönearbetstid. Svensk välfärdsolitik utgår från ett lönearbete vid beräkning av förmåner, inte obetalt/informellt arbete. Detta inverkar naturligtvis även på senare pensionsförmåner. Det antyds i avhandlingen att välfärdsstaten inte har råd med en stor och dyr äldreomsorg i fortsättningen. Trots att författaren visar hur mycket omsorg och vård som ges till de äldre av anhöriga, tycks hans underförstådda antagande vara, att det dels finns outnyttjade resurser, dels att det är en konfliktfri och bra relation. Äldre vill ha hjälp av sina anhöriga och anhöriga vill hjälpa sina äldre. Han berör inte de olika konflikter relationen i sig kan föra med sig mer än att det är "tungt" att vårda en anhörig. Det är inte självklart att alla är lämpade att utföra ett tungt vårdarbete, och andra undersökningar har visat att äldre kanske hellre tar samhällets omsorg och service än känner sig som en börda för sina anhöriga även om relationen är god.

Det viktigaste med avhandlingen är dock att man får en bra och tydlig, om än ytlig bild, av anhängvårdens omfattning. Litteraturgenomgången var mycket bra samt även diskussionen om mätproblemen. Jag vill poängtera, att mina

³ SOU 1981:2 HS 90 Hälso- och sjukvård inför 90-talet. Ohälsa och vårdutnyttjande.

⁴ Sundström, G. (1984) *De gamla, deras anhöriga och hemtjänsten. En studie av gränslandet mellan informell och formell omsorg.*

⁵ se t ex Odén, B. (1990) *Maktolitik och husfrid. Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad.* Lund University Press

synpunkter här är av det kritiska slaget som ju också var syftet med vår uppgift. Det jag tagit upp är tankar som väckts vid läsningen och som satt igång nya frågor och processer, vilket måste räknas som det viktigaste med en avhandling. Det jag också måste poängtera, är att jag tycker det varit en mycket givande läsning. Han har tagit upp ett område som varit dolt och som genom hans olika rapporter fått en viktig genomslagskraft i debatten om äldreomsorg i Sverige. Han har synliggjort den informella vårdens omfång och blivit en viktig referens och motvikt till de strömningar som talar för att ett stort samhälleligt stöd åt äldre och handikappade skulle minska anhörigas hjälpinsatser. Han har genom avhandlingen visat på motsatsen. Så trots min kritik och de brister man kan tala om, är boken för mig en av dem jag ofta och gärna refererar till.

Synpunkter från Marta Szebehely:

Först en brasklapp: Detta är en ensidig recension, jag tar enbart upp ett par problem med avhandlingen och inte de förtjänster som också finns.

Avhandlingens huvudtema är relationen formell och informell äldreomsorg. Huvudresultatet är att svenska anhöriga ger mycket omsorg - för hemmaboende gamla dubbelt så mycket som samhällets insatser.

Avhandlingen har inte som syfte att jämföra den svenska situationen med något annat land, men i abstract konstaterar LJ att (i Sverige) "as much informal caregiving takes place as in many other countries". Även om inte LJ lyfter fram denna slutsats i sin resultatsammanfattning, menar jag att eftersom påståendet återfinns på en så central plats som i abstract bör det ses som en viktig slutsats.

Därmed kan man konstatera att LJ driver två (närliggande) teser: att svenska anhöriga utför minst dubbelt så stora hjälpinsatser som samhället, och att svenska anhöriga ger lika mycket omsorg som anhöriga i andra länder. Båda teserna, särskilt den första, har blivit mycket återopade i svensk debatt, och det finns anledning att titta närmare på hur hållbara slutsatserna är.

För att ta den andra tesen först, så görs inga internationella jämförelser i avhandlingen, och detta ingår som nämnts inte heller i syftet. I litteraturgenomgången i kappan ges dock en internationell utblick om informell omsorg. Här refereras t ex Kane's amerikanska översikt som visar att 75-85 % av all omsorg som hemmaboende äldre får i USA är informell (s 45). Motsvarande uppgifter enligt LJ för Sverige är ca två tredjedelar. Den amerikanska uppgiften - som alltså pekar på en mer omfattande informell omsorg än i Sverige - är den enda konkreta jämförelsen jag har funnit i avhandlingen som underlag för påståendet i abstract. Påståendet att svenska anhöriga ger lika mycket omsorg som anhöriga i andra länder är således inte särskilt väl underbyggt, och jag är tveksam om det verkligen är sant.

Men tesen sprids, och jag har stött på åtminstone en ekonom som av LJs studie dragit slutsatsen att svenska gamla är övervårdade, eftersom de får lika mycket anhörighjälp som gamla i andra länder *och* dessutom så mycket mer samhällelig hjälp än andra gamla. Ekonomens slutsats var att den samhälleliga hjälpen därför kunde minska betydligt utan negativa konsekvenser för de äldre.

Den första tesen - att anhöriga ger hemmaboende gamla dubbelt så mycket omsorg som samhället - är mera central i avhandlingen och också mer välbelagd. Beräkningarna bygger dels på rikstäckande ULF-data 1988 (studie 5) dels på det lokala Tierp-materialet (studie 2). Av alla som får hjälp (Tierp)

är anhöriga "prime caregivers" i 68 % av fallen (studie 2), anhörigas sammanlagda hjälpinsatser mätt i timmar uppskattas till dubbelt så mycket som den kommunala hemhjälp (studie 2 och 5).

Det finns dock några problem med beräkningarna. LJ diskuterar vissa problem med att mäta omsorg (särskilt i artikel 3), men en begränsning som han *inte* diskuterar, är att det bara är de praktiska sysslorna som mäts. T ex tillsyn, socialt och känslomässigt stöd, beredskap (att finnas till hands, vara beredd att rycka ut) är delar av omsorgsarbetet som förbises. Det är med andra ord bara en del av omsorgsarbetet som LJ diskuterar, och därmed är det bara för denna begränsade del av arbetet som han kan uppskatta arbetsfördelningen mellan den formella och informella sektorn.

Ett tekniskt problem är att jämförelsen mellan de formella och informella systemen endast fångar de personer som får antingen den ena eller den andra hjälpformen. De som får hjälp med en syssla från båda systemen ingår inte i mätningen. När det gäller Tierps-materialet diskuteras över huvud taget inte problemet - studie 2 bygger enbart på den huvudsakliga hjälparen (prime caregiver), och inga uppgifter ges om det finns personer som får hjälp från båda systemen. I studie 5 som baseras på ULF-materialet nämns att det finns en grupp som får hjälp från båda systemen och att dessa personer inte ingår i analysen. Jag anser att LJ borde ha diskuterat vad detta kan betyda för hans uppskattning av de bägge hjälpsystemens omfattning.

Eftersom större delen av studien bygger på Tierp, samtidigt som resultatet generaliseras till Sverige som helhet, är representativitetsfrågan viktig. LJ diskuterar detta, men inte särskilt utförligt, och menar att Tierp är representativt för den majoritet av Sverige som inte är storstad. Men samtidigt konstateras att Tierp har högre andel institutionsvårdade än riksgenomsnittet. Det är troligt att detta innebär att det är en mindre andel mycket hjälpbehövande som är hemmaboende i Tierp än i Sverige i allmänhet. Om det hade varit en lika stor andel mycket hjälpbehövande i Tierp kanske den samhälleliga omsorgen hade varit mer omfattande. Det tycks också vara vanligare i Tierp än i allmänhet i Sverige, att gamla delar bostad med släktingar, och framför allt att de bor i samma trappuppgång eller på samma gård. Det är möjligt att det finns kulturella skillnader här som skiljer Tierp från flertalet svenska samhällen. Över huvud taget argumenterar LJ i representativitetsfrågan enbart utifrån demografiska argument, och diskuterar inte exempelvis kvinnlig förvärvsfrekvens eller befolkningens klassmässiga sammansättning - faktorer som enligt internationella studier påverkar omsorgsmönster. Sammantaget finns det anledning att ifrågasätta Tierps representativitet.

Ett ytterligare annat problem (och detta är inte främst kritik mot LJ, utan mot de flesta som citerar honom) är att hans resultat faktiskt inte säger något om

hela omsorgen om de äldre - endast om den hembaserade. LJ visar inte att familjeomsorgen är dubbelt så omfattande som samhällsomsorgen, han hävdar bara att detta gäller för gamla som bor kvar hemma. Hela hans analys bygger på *hemmaboende* äldre, men det finns en glidning i resonemanget så att resultaten ofta presenteras som om de gällde hela äldreomsorgen. Om även institutionsvården medräknas är kanske (troligen?) samhällets insatser större än de anhörigas. (Om man skulle ge sig på en kvantifiering av insatserna för alla äldre, skulle man stöta på nya mätproblem, bl a tror jag inte att man ska underskatta de insatser som anhöriga gör för institutionsboende gamla.)

Jag uppfattar att LJ har en ideologisk ambition att betona de anhörigas stora hjälpinsatser, och att han därför inte alltid är så tydlig i betoningen av begränsningen till de hemmaboende gamla, utan låter påståendet att anhöriga gör dubbelt så mycket som samhället stå opreciserat.

Det största problemet med LJs användning av begreppet informell omsorg är att begreppet är alltför omfattande. Han skiljer i någon mån på olika hjälpinsatser (ADL och IADL-sysslor) men när det gäller hjälpmottagarna skiljer han bara på äldre och yngre, inte på kön, klass och civilstånd. Även hjälpgivarna är i huvudsak könlösa och genomgående klasslösa. Endast i den kvalitativa studien (studie 4) diskuteras relationen mellan den anhörige hjälpgivaren och hjälpmottagaren (släktrrelation, samboende eller ej mm), och det är endast i den studien som hjälpgivarens och hjälpmottagarens kön nämns. Av de kvantitativa studierna är det endast i den metodinriktade studien (studie 3) som de hjälpmottagande gamla delas efter civilstånd - men då gäller det endast en liten del av de gamla, nämligen de som behöver hjälp med bad och dusch. Inte i någon av de kvantitativa studierna är kön eller klass en indelningsgrund.

Några av avhandlingens slutsatser blir av dessa skäl triviala. Så t ex konstateras att de äldre i större utsträckning får formell hjälp än de yngre. Med all sannolikhet beror detta på att de som är äldre oftare bor ensamma än de som är yngre, och att det är ensamboendet - inte åldern - som ger utslag. Sammanboende äldre får i huvudsak hjälp av sin maka, medan ensamboende får samhällelig hjälp i betydligt högre utsträckning. (Av alla makar 65 år + fick endast 5 % hemhjälp 1990, jämfört med 28 % av de ensamboende äldre⁶)

Men denna miss (eller snarare alltför sammanklumpande behandling av gruppen hjälpmottagare) är inte bara bekymmersam för att forskningsresultaten blir ointressanta. Problemet är att den formella omsorgens centrala betydelse för vissa grupper underskattas, och jag menar att detta kan få en policypåverkande effekt som LJ knappast avsett. Jag ska försöka belysa detta genom att använda samma material som LJ (SCBs ULF-

⁶Szebehely (1993) *Hemtjänst eller anhörigvård*, Socialstyrelsen

studier för 1988/89).⁷

I det materialet som gäller hemmaboende äldre, 75 år +, väljer jag att titta på tre typer av hjälp.

Den första hjälptypen gäller hjälp med *matinköp* - en syssla som 32 % av gruppen behöver hjälp med, och som kan karakteriseras som en "veckosyssla", dvs en uppgift som kan utföras en eller ett par gånger i veckan, och som inte är särskilt omfattande i tid räknat.

Den andra hjälptypen är hjälp med *matlagning*. 19 % av de äldre behöver denna hjälp som jag karakteriserar som daglig syssla, dvs en uppgift som är betydligt mer omfattande än matinköp och som måste utföras varje dag.

Den tredje hjälptypen är *personlig vård*, dvs hjälp till och från sängen och med av- och påklädning. 2-3 % av de hemmaboende äldre behöver denna hjälp, som jag karakteriserar som "ständig-syssla" - en intim och personlig hjälp som kräver den hjälpandes insatser flera gånger varje dag.

I nedanstående tabell visas fördelningen mellan anhörighjälp och samhällelig hjälp med dessa olika sysslor, fördelat på ensamboende och sammanboende äldre. Tabellen visar andelen (%) av de äldre som i första hand får hjälp av kommunen resp släkten.

	<i>Alla äldre</i>	<i>Samboende</i>	<i>Ensamboende</i>
<i>Matinköp:</i>			
Hjälp av kommunen	33	8	52
släkt	61	88	38
varav make	33	73	..
annan	28	15	38
<i>Matlagning:</i>			
Hjälp av kommunen	25	6	58
släkt	64	92	14
varav make	56	87	..
annan	8	5	14
<i>Personlig vård:</i>			
Hjälp av kommunen	41	15	96
släkt	56	82	3
varav make	55,5	82	..
annan	0,5	0	3

Med denna indelning vill jag visa att arbetsdelningen mellan samhällsomsorgen och den informella omsorgen ser mycket olika ut beroende

⁷SCB (1993) *Pensionärer 1980-1989*.

på vilken hjälpsyssla vi talar om, och att fördelningen formell/informell omsorg skiljer sig högst påtagligt mellan olika hjälptagargrupper beroende på civilstånd.

Av den första kolumnen (som gäller hela gruppen äldre) framgår att anhörighjälpen är mer omfattande än kommunens hjälp, men vi ser också att andra anhöriga än makar ger mest hjälp när det gäller matinköp. Ju mer omfattande hjälp, desto mindre omfattande är hjälpinsatserna från anhöriga utanför den gamles eget hushåll.

Av den andra kolumnen framgår att det framför allt är makar som får anhörighjälpen (och framför allt av den andra maken). Andra anhöriga och kommunen står endast för små hjälpinsatser.

Av den tredje kolumnen framgår att ensamboende äldre får den största delen av sin hjälp från kommunen, att anhöriga gör relativt stora insatser när det gäller matinköp, betydligt mindre när det gäller matlagning och att endast några få procent av de ensamboende äldre som behöver hjälp med personlig vård får den hjälpen av anhöriga.

För säkerhets skull bör man konstatera att denna hjälpfördelning stämmer rätt väl med de äldres preferenser. De allra flesta äldre vill inte ha omfattande eller intim hjälp av andra anhöriga än makar.

Det finns alltså mycket påtagliga skillnader mellan ensamboende och sammanboende äldres hjälpmönster, och eftersom gamla kvinnor bor ensamma i betydligt större utsträckning än gamla män finns det också könsrelaterade skillnader i hjälpmönster. Majoriteten av männen får anhörighjälpen (dvs hjälp av hustrun) medan majoriteten av kvinnorna får hjälp av kommunen (med undantag för matinköp där fler får hjälp av anhöriga än av kommunen, redovisas ej i tabellen).

Genom att inte skilja mellan ensamboende och sammanboende äldre menar jag att LJ undervärderar den samhälleliga omsorgens oerhört centrala betydelse för ensamboende äldre. Anhörigomsorg är i Sverige till mycket stor del make-omsorg.

Det finns en fara att hamra in budskapet att anhöriga gör dubbelt så mycket som samhället, utan att klargöra vad man menar med anhöriga. LJs syfte med att betona anhörigas insatser är att visa att de gör mycket, kan inte göra mer, de behöver stöd. Men om man inte skiljer på makar och andra anhöriga, och inte mellan ensamboende och sammanboendes hjälpmönster, är det risk att man blir misstolkad. Det finns en risk att budskapet "anhöriga gör dubbelt så mycket som samhället" blir en norm.

Ta t ex en dotter med en ensamstående förälder som hjälper med ekonomi, tvätt, större inköp, skåprensning etc, men där mamman kanske har hjälp med städning och inköp av dagligvaror från hemtjänsten - en ganska typisk arbetsfördelning mellan det formella och informella systemet, vad jag vet. Efter att gång på gång hört att anhöriga gör dubbelt så mycket som samhällets insatser - finns det inte en risk att hon tror att hon ger mycket mindre hjälp än andra i samma situation, och att hon därför känner krav på sig att öka sina hjälpinsatser?

I och med att LJ använder begreppet informell omsorg utan att skilja mellan vem som gör vad för vem (vilket hans data mycket väl skulle ha tillåtit) riskerar han att dölja mer än han klargör. T ex köns- och klass-skillnader i omsorgsmönster.

Synpunkter från Gun-Britt Trydegård:

I internationella jämförelser brukar det sägas att den svenska äldreomsorgen kännetecknas av att samhället, det offentliga, finansierar och organiserar vård och omsorg, till skillnad från andra länder som sägs ha familjen som den främsta vård- och omsorgsgivaren eller betecknas som marknadsdominerade. Det hävdas ibland också, att vi genom detta offentliga åtagande skulle ha av sagt oss/förstört/byggt bort viljan att ta hand om våra anhöriga, när de blir gamla och hjälpbehövande. Det känns därför värdefullt att en avhandling ägnas åt att studera den vård och omsorg som ges av anhöriga och vänner, det som kallas den informella omsorgen, i Sverige. Genom referenslistan i avhandlingen får man också en bra vägledning till såväl den internationella som den svenska litteraturen om den informella äldreomsorgen.

Värdefullt ämnesval

Min första reaktion när jag läste avhandlingen var, som jag antytt inledningsvis, att Lennarth Johansson (fortsättningsvis LJ) valt ett angeläget forskningsområde, som tidigare varit föga uppmärksammat i vårt land. Han ger röst åt det som kallats "den tysta omsorgen", den stora omsorgsinsats som familj och anhöriga, vänner och nätverk svarar för och som inte så ofta lyfts fram och värderas. Det är värdefullt att få belägg för att den familjebaserade äldreomsorgen finns också i vårt land, och att den har mycket stor omfattning – enligt Johansson dubbelt så mycket omsorgsinsatser som den av samhället organiserade omsorgen. Här bidrar avhandlingen till att avslöja myter, som den, att vi i Sverige har en stor offentlig äldreomsorg för att vi inte bryr oss om våra äldre anhöriga, eller den, att en väl utbyggd samhällelig omsorg skulle göra oss oansvariga och ointresserade av att göra en egen omsorgsinsats.

Metodsvårigheter

Att försöka studera och mäta den hjälp och det stöd som ges inom familjens ram innebär dock metodproblem. Vad är "informella omsorgsinsatser" och hur kan man avgränsa dem från annat som normalt sker i ett hem, t ex makar emellan? Är det omsorgsinsatser när en dotter hjälper sin mamma att putsa fönstren, uträtta bankärenden eller fälla upp en kjol, när hon ändå hälsar på? När en son genom dagliga telefonsamtal lättar på ensamhetskänslan och dämpar oron hos sin gamle far, som bor ensam på långt avstånd från sina barn? När en kvinna lagar mat åt sin (friske) man, även om han skulle kunna klara det själv; det Kari Waerness⁸ kallar "personliga tjänster"? LJ diskuterar

⁸ Waerness, K. (1983) *Kvinnor och omsorgsarbete. Ett kvinnoperspektiv på människovård och professionalisering*. Prisma

knappast detta metodproblem, utan nämner mera i förbigående, att det är ett problem att veta om en person som får hjälp verkligen behöver den. Jag menar att han här skulle kunna haft nytta av t ex Waerness' analys av omsorgsbegreppet och dess olika innebörder.

Hur skall man då finna den undersökningsgrupp man vill nå för studier av informell omsorg? Det ligger i sakens natur att merparten av denna omsorg är okänd för samhället och att det därför är svårt att fånga in en undersöknings-population för ett forskningsprojekt. LJ väljer att göra ett "storsvep" bland de äldre i en enstaka kommun, och undersöker deras omsorgsbehov och på vilket sätt dessa blir tillgodosedda; av informella eller formella hjälpare. Han genomför intervjuer med samtliga i den äldsta åldersgruppen (85 år och äldre) och med ett urval (var 8:e) av kommuninvånarna i åldern 75 – 84 år. Går det då att generalisera till de äldres omsorgssituation i andra kommuner? LJ diskuterar denna fråga, och menar att landsbygdskommunen Tierp med sina 20 000 invånare och relativt höga andel äldre invånare, är ganska representativ för medelstora svenska kommuner ur sociodemografisk synvinkel och med hänsyn till den service och vård som finns tillgänglig. Vi får dock ingen uppfattning om hur arbets- och bostadsmarknaden ser ut i kommunen (finns det arbetstillfällen för kvinnor, t ex?) eller hur de socioekonomiska förhållandena ser ut, faktorer som inte är oväsentliga när det gäller möjligheter att ge anhörighjälp. Att kunna dela hushåll med sina gamla föräldrar i likhet med lantbrukarfamiljerna som särskilt nämns i undersökningen, eller att ha en "mormorslägenhet" i anslutning till den egna bostaden (villan?) hör knappast till vanligheterna, inte heller att kunna ordna lägenhet till de gamla i familjen i samma trappuppgång eller samma kvarter, som också beskrivs i studien. Är Tierp så representativ, egentligen?

LJ balanserar sitt single-case-urval genom att i den femte artikeln använda sig av intervjuer med ett riksurval äldre från SCB:s ULF-undersökning. I sin metoddiskussion nämner han en hel del svagheter i dessa data: ett stort bortfall, ett otillräckligt antal intervjuer för att kunna göra djupare analyser och otillräckliga uppgifter om anhörigvårdarna (uppgift om kön och ålder saknas, t ex.) Ändock hävdar författaren att detta material ger en ganska tillförlitlig bild av den informella omsorgen om de äldre i Sverige. Jag känner mig inte övertygad.

Till metodkritiken vill jag också foga en tveksamhet till sättet att mäta de äldres omsorgsbehov och den hjälp de får. LJ ställer frågor om vilka behov man har av hjälp med primär och instrumentell ADL, dvs de praktiska omsorgsinsatserna. Därigenom missar han viktiga omsorgsbehov av emotionell och existentiell art, för att tala i Ojan Thoreus Olssons⁹ termer.

⁹Thoreus Olsson, O. (1990) *Efter 80. En undersökning om äldre människors sociala omsorgsbehov och deras omsorgssituation*. Stockholms universitet, institutionen för socialt arbete - Socialhögskolan

Det handlar om trygghet och stöd, att kunna tala med någon om svåra saker, att ha något meningsfullt att göra, att bevara sin personliga integritet osv, sådant som informella omsorgsgivare som regel klarar bättre att tillgodose än de formella. Dessa sidor av omsorgen belyses inte i studien.

Resultaten - en färglös bild.....

Resultaten, som de sammanfattningsvis redovisas i "kappan" och i de olika delstudierna, syns mig på något märkligt sätt färglösa och platta och analysen av den informella omsorgen ytlig. Detta är en brist, som är mest påtaglig i de kvantitativt upplagda studierna (artikel II och V). Såväl de äldre som deras omsorgsgivare är mestadels könlösa - LJ talar om släktingar, makar, barn, utan att poängtera den stora övervikten kvinnor, framför allt som givare men också som mottagare av äldreomsorg. Klasslösa är de också. Överhuvudtaget saknas i dessa delar det samhällseliga sammanhanget, där omsorgens vardag finns. Skillnaden mellan att få hjälp av sin maka/make och av sina barn eller andra släktingar borde tydliggöras. Inte heller framkommer det vad orsaken till omsorgsbehovet betyder. Visst måste det vara helt skilda situationer att ha omsorg om en svårt dement anhörig som behöver tillsyn och vård dygnet om året runt, och att hjälpa en psykiskt frisk men fysiskt handikappad eller skröplig äldre person med enkla praktiska sysslor.

I artikel IV, där LJ har en mer kvalitativ ansats, finns mycket mera av nyanserade beskrivningar av omsorgsgivarna, deras situation och motiv för att ställa upp för sina äldre släktingar. Det är denna delstudie som givit mig mest i avhandlingen. Den har också en del citat från de intervjuade, som ger närvaro och sätter färg på framställningen.

Om formen

Det är en sammanläggningsavhandling, på engelska, som LJ valt att skriva. Jag gissar att detta kan hänga samman med att han disputerar vid medicinsk fakultet, där denna form (väl?) är den gängse. Fördelen är att resultaten presenteras för den internationella forskarvärlden, som kan antas vara intresserade av att få klagörande bilder av den svenska modellen för äldreomsorg. Nackdelen är att LJ inte når ut så brett i vårt eget land, till människor som sysslar med äldreomsorg dagligdags och som skulle behöva få ta del av hans kunskaper om den informella omsorgen. Hur många av de yrkesverksamma i äldreomsorgen sätter sig och läser en avhandling på engelska? Hur många anhörigvårdare? Hur många äldre? Denna brist skulle kunna kompenseras genom publicering av resultaten också på svenska, i tidskrifter, som är åtkomliga för äldreomsorgsfolket. Jag har dock inte sett till någon sådan, svensk artikel.

Sammanläggningsavhandlingar blir gärna litet stereotypa och tråkiga, låsta som de är av formkraven i de internationella tidskrifterna. Omfånget är begränsat, och sättet att skriva styrs hårt av lektörer och redaktörer. Det blir därför gärna mycket av "normal science" och inte så mycket av nytänkande och kreativitet i denna formen av avhandlingar, tycks det mig. Men det måste kanske inte vara så?

**Granskning av Leila Simonens avhandling
Contradictions of the Welfare State, Women and Caring**

I. Bengt Ingvad: Sammanfattning av avhandlingen

II. Granskning och reflexioner:

Ingrid Nilsson-Motevasel: Teori- empiri- analys: var ligger avhandlingens styrka och svaghet?

Lars Evertsson: Reflexioner över hemhjälpens olika utveckling i Finland och Sverige

Redaktör: Ingrid Nilsson-Motevasel

Bengt Ingvad:

I. SAMMANFATTNING AV AVHANDLINGEN

Frågeställningarna i Leila Simonens avhandling *Contradictions of the Welfare State, Women and Caring* är formulerade kring de finska hemvårdarinnornas arbete och värld utifrån ett vardagsvärldsperspektiv: denna form av social omsorg och dessa omsorgsgivare studeras på gräsrotsnivå. Avhandlingens syfte är att studera relationen mellan kvinnor och välfärdsstaten utifrån hemvårdarinnorna som exempel. Vilka möjligheter och motsägelser innebär det för denna yrkeskategori av kvinnor att bedriva omsorg organiserad mellan stat och familj? Denna frågeställning rymmer dels frågor kring kvinnoförtryck: vilken könspolitik finns kodad i denna praktik? Dels rymmer frågeställningen frågor kring vilka möjligheter framväxten av detta yrke har givit kvinnor: hur har kvinnor kunnat vara med och påverka denna del av välfärdsstaten? Vad innebär denna statliga socialpolitik för frigörelsen eller förtrycket av kvinnor?

Avhandlingens empiri består av historiska dokument och tematiska intervjuer med hemvårdarinnor. En stor del av arbetet bakom avhandlingen består av en historisk genomgång av hur yrket hemvårdarinna har växt fram som ett lönearbete i Finland under 1900-talet. Den genomgripande historiska analysen imponerar liksom det inträngande teoretiska angreppssättet.

Leila Simonens avhandling har en teoretisk utgångspunkt i både feministisk teori och i feministisk metodologi. Simonen analyserar vilken roll hemvårdarinnorna har tilldelats i välfärdsstatens sätt att organisera omsorg och hjälp till de behövande i samhället. I den historiska analysen använder sig Simonen av ett ingående teoretiskt analysinstrument, utarbetat på basis av teorier om välfärdsstaten, kvinnor och omsorg. Under framväxten av det kapitalistiska samhället, säger Simonen, har kvinnors arbetsfär enligt rådande familjeideologier förlagts till hemmet, och kvinnors roll som moder, den som ger omsorg och har hand om barnen och andra behövande, har glorifierats. Simonen utgår från teorier om välfärdsstaten som har begreppsliggjort staten ur ett kvinnoperspektiv: Staten kan förstås som ett patriarkaliskt system, men staten kan också ses som ett system för mänsklig reproduktion och social omsorg. Ett centralt område för Simonen i hennes teoretiska genomgång är den arbetsfär och de yrken som traditionellt har betraktats tillhöra kvinnorna, t ex den obetalda och betalda omsorgen. Omsorg är dels ett manuellt arbete, dels ett mentalt arbete (t ex att planera dagens omsorgsarbete), dels ett emotionellt arbete (t ex att lyssna, att trösta). I området mellan betald omsorg och obetald omsorg skapas en grå zon, som består av kvinnors obetalda men socialt nödvändiga omsorg. Simonen kallar den betalda och den obetalda omsorgen för "social omsorg" med ett

gemensamt namn. Kvinnor har nått tillträde till arbetsmarknaden genom att utvidga deras "political mothering" (dvs, den socialt konstruerade arbetsdelningen att det är kvinnors uppgift och plikt att ta hand om och ge omsorg till barn och andra behövande i det egna hemmet) till en yrkesmässig "social mothering" (dvs, betald omsorg).

Feministisk metodologi

Framväxten av yrket speglas bl a mot bakgrund av historiska ideologier kring kvinnor och omsorgsarbete. Här har Simonen en metodologisk ambition att tillämpa ett renodlat kvinnoperspektiv i analysen av lokala dokument och riksdagsdokument. Ett problem är dock att offentliga dokument oftast mer döljer än lyfter fram kvinnliga aktiviteter i historien. För att råda bot på detta, tillämpar därför Simonen en andra metodologisk strategi, som består i att låta kvinnor i yrkesroller som hemvårdarinnor uttrycka sin kvinnliga subjektivitet i rollen som representant på gräsrotsnivå för en socialt reproducerande välfärdsstat. Den metodologiska poängen, enligt Simonen, är att göra kvinnors röster hörda: dessa kvinnor ger ett nytt perspektiv på staten, på ett kvinnoyrke och på motsägelserna i omsorgsarbetet. Hemvårdarinnorna som studieobjekt innefattar i sig själva ett perspektiv inte bara på välfärdsstaten och på kvinnor utan deras berättelser speglar också kärnan i den sociala omsorgens väsen utifrån omsorgsgivarens perspektiv. Ett intressant fråga är i vad mån det hemvårdarinnorna berättar kan härledas till föreställningar om dem själva som representanter för välfärdsstaten eller föreställningar om dem själva som representanter för kvinnor.

Kvinnligt förtryck eller frigörelse genom social hemhjälp

I den teoretiska analysen utgår Simonen från att hemvårdarinnor är en förmedlande länk mellan det allmänna och det privata i de hem där de utför sitt yrkesarbete. Genom sitt arbete i ofta fattiga landsbygdshem, där de hjälpte kvinnor med många barn, kom hemvårdarinnorna att få en funktion som Simonen kallar för en förlängd moderskapshjälp. Simonen säger också att hemvårdarinnorna genom dessa förhållanden blir representanter för det moderna samhället i de hjälpbehövandes hem. Dessa kvinnor måste därför ta ställning till om deras yrkesroll ur ett kvinnoperspektiv är förtryckande eller frigörande.

Staten som allierad eller som kontrollinstans

Avslutningsvis argumenterar Simonen för en omvärdering av våra föreställningar om välfärdsstaten och social omsorg. Hon menar att dessa begrepp innehåller både möjligheter och problem i kvinnors vardagsliv. Den

historiska analysen visar exempelvis att hemvårdarinneyrket till en början var frigörande för kvinnorna som valda detta yrke genom att dessa kvinnor kunde vara med och påverka utformandet av denna del av välfärdspolitiken. Den utbildning som hemvårdarinborna fick var också ett frigörande bidrag. Visserligen reglerar staten kvinnors liv och arbete, skriver Simonen, men kvinnorna i Finland har, trots att staten utövar ett kvinnoförtryck, lyckats med att skjuta fram gränsen mellan det privata och det allmänna och genom köns- och klasskamp medverkat till framväxten av hemvårdsverksamheten. Genom etablerandet av hemvårdaryrket blev kvinnor i stort behov av hjälp med omsorg om barn och hem hjälpta, medan de kvinnor som blev utbildade till hemvårdare - som pionjärer på ett nytt socialt fält - kom in på arbetsmarknaden och fick en egen inkomst. Hemvårdarinborna, menar Simonen, höjde medvetandenivån hos både klienter och staten om behovet av sociala förändringar, för att komma till rätta med svåra förhållanden i hjälptagarnas hem. Tack vare sin insats, har hemvårdarinborna också fyllt det behov som uppstår när de offentliga insatserna inte är tillräckliga.

Det könsuppdelade omsorgsarbetet

Men hemvårdaryrket är liksom andra yrken utsatt för en rådande könsdelning av arbete, fortsätter Simonen. Så länge det endast är kvinnor som tvingas ta ansvar för det (obetalda och betalda) sociala omsorgsbehovet i samhället, finns det inte någon jämlik social omsorg. Kvinnors arbete i detta fält är inte tillräckligt erkänt eller rätt socialt värderat. I sitt yrke väver dessa kvinnor samman det manuella, det mentala och det emotionella arbetet; arbetets innehåll är viktigt för dem. Simonen säger att hemvårdarinborna själva beskriver sitt arbete som mångsidigt och självständigt. Avgörande och kritiskt i omsorgsuppgifterna är förmågan att kunna hjälpa och relatera sig till andra människor. Arbetsorganisationen är en annan kritisk sida av arbetet: arbetsledarna, t ex, kan inta en hierarkisk ställning eller ingå i en allians med hemvårdarinborna och ge professionellt stöd i deras arbete. Yrket som sådant innehåller en spänning mellan dess karaktär av att vara ett lönearbete och de omsorgsuppgifter som arbetet innehåller: omsorgsarbetet bär på en viss ansvarsrationalitet, vilken inte alltid är förenlig med lönearbetets logik. Till det offentliga omsorgsarbetets vardag hör att hemvårdarinborna ständigt måste förhandla med sig själva om hur de ska lösa denna motsättning. Hemvårdarinbornas yrke är också ett exempel på hur allmänna, opersonliga och objektifierade formuleringar kring handlingar och relationer, t ex om hur man ger omsorg, får sitt särskilda uttryck i de specifika personer, platser och personliga relationer som det konkreta omsorgsarbetet innehåller.

Kvinnor som politiska aktörer

Simonen avslutar sin avhandling genom att konstatera att det är fel att enbart betrakta relationen mellan staten och enskilda medborgare som ett förhållande med en ensidig statlig kontroll och makt över enskilda personer, kvinnor har också makt att påverka statlig verksamhet. Relationen mellan kvinnor, omsorg (i det här fallet i form av hemvårdarinnornas arbete) och staten är ömsesidig. Hemvårdarinnorna är en förmedlande länk mellan välfärdsstaten och kvinnors vardagsvärld inte bara genom att vara representanter för en statlig intervention i de privata hemmen - de överför och realiserar på ett personligt och enskilt sätt statliga lagar, regler och bestämmelser - utan hemvårdarinnorna är också kvinnornas representanter gentemot staten genom att förmedla dessa kvinnors röst till staten och genom att medverka till utformningen av denna typ av omsorg.

II: GRANSKNING OCH SYNPUNKTER

Synpunkter från Ingrid Nilsson-Motevasel: Teori- empiri- analys: var ligger avhandlingens styrka och svaghet?

Simonens avhandling innehåller en beskrivning av hemvårdares arbete i Finland. Hon följer utvecklingen från 1931 då Mannerheimdelegationen inrättade det första systemet med hemvårdare fram till nutid.

Simonen utgår från ett kvinnopolitiskt perspektiv, hennes tes är att staten i vissa länder, som i Finland, kan ses som en hjälp för kvinnor att frigöra sig och inte som ett redskap för patriarkaliskt förtryck.

Välfärdsstaten som går in och hjälper kvinnor att organisera reproduktionen är enligt Simonen att se som en allierad i kampen för frigörelse. Hemvårdare är de första representanterna för denna verksamhet i välfärdsstaten. De bryter gränsen mellan det privata och det offentliga arbetet genom att gå till privata hem och utföra kvinnors arbete. Simonen har därför valt att beskriva denna yrkesgrupp och den historiska situation som möjliggjort yrkets framväxt.

Den teoretiska ramen

I den första delen av avhandlingen beskriver Simonen synen på staten utifrån ett kvinnoperspektiv. Hon ifrågasätter där bilden av staten som patriarkatets förlängda arm, och tar upp frågan om inte staten i de nordiska länderna har haft en annan funktion än i andra länder.

Hon går här också in belyser olikheter i synen på omsorg. Ett sätt att resonera om omsorg är det som representeras av de nordiska länderna och i Storbritannien där omsorg är både arbete och kärlek, ett annat är det mer filosofiskt inriktade amerikanska sättet att se på omsorg, som bygger på diskussionen om moderlighet med rötter i begreppet samhällsmoderlighet.

För att förstå omsorg i de nordiska länderna skiljer Simonen mellan "political mothering" och "social mothering" där "social mothering" är en utvidgning av det betalda offentliga omsorgsarbetet och "political mothering" det obetalda privata omsorgsarbetet. Båda delarna ser Simonen som "labour of love" men skillnaden mellan de nordiska länderna, de välutvecklade välfärdsstaterna, och andra länder är att i dessa förväntar sig kvinnor att en hel del social service och omsorg tillhandahålls av staten.

Syfte och tillvägagångssätt

Utifrån dessa mer allmänna resonemang övergår Simonen till metodfrågor och avhandlingens intention som är att undersöka och besvara följande två frågeställningar:

- 1) Vad är det för dynamik som har "producerat" offentligt hemvårdsarbete som en form av "social mothering" i välfärdsstaten?
- 2) Är denna socialpolitiska reform förtryckande eller frigörande för kvinnor: är staten att se som en allierad eller som en kontrollinstans över kvinnor i detta fall?

De empiriska data som Simonen har utgått från är dels en dokumentstudie där hon har studerat pionjärbetet hos de speciella delegationer som utbildade och administrerade de första hemvårdarna, studerat propositioner, lagförslag, partipolitiska förslag etc när det gäller hemvårdsarbete. Simonen skriver bla att hon har analyserat alla protokoll, dokument och appendix som överhuvudtaget nämner hemvård från det finska parlamentet från 1939 till 1985.

Den andra typ av empiriska data hon har använt är intervjuer med hemvårdare, där har hon valt 35 hemvårdare i olika åldrar och i från olika orter med tanke på att få en idé om hela spektrat av hemvårdares erfarenheter.

När hon sedan presenterar resultaten har hon en något förvirrande disposition.

Analys av dokumentstudien

Hon börjar med att presentera uppkomsten av hemvårdarorganisationen utifrån de delegationer och frivilligorganisationer som fanns. En betydande sådan var något som kallades för General Mannerheims förbund för barns välfärd vars aktiviteter hon beskriver ganska ingående. I detta avsnitt beskrivs också de idéer som var förhärskande på 1930-talet i Finland när det gäller utbildning av mödrar i barnuppfostran, hygien och städrutiner. Mannerheims förbundet förordade en satsning på förbättring av mödrarnas kunskap i dessa frågor för det uppväxande släktets skull. Därav kom också satsningen på hemvårdare som skulle fylla funktionen av att kunna gripa in när husmoderns krafter sviktade och i att förmedla kunskap till utbildade kvinnor om husmoderns plikter.

En annan organisation som också intresserade sig för hemarbete och barnuppfostran var Befolkningsfederationen. Denna verkade under 1940-talet och bestod av en orolig borgarklass som fruktade sviktande

befolkningsstillväxt och som intresserade sig för hemarbetet för att lösa befolkningsfrågan. En fråga för denna organisation var hur tjänstefolkssituationen för medelklasskvinnor i städerna skulle lösas och som ett svar på denna fråga inrättades hemsysterskolor i denna organisations regi.

Simonen sammanfattar: Historiskt sett har idén om offentlig hemvård sina rötter i två separata ideologier; först att förbättra barnvården genom att ge fattiga mödrar råd och anvisningar i hemskötsel, sedan var det befolkningsfrågor som styrde och utbildning av hemsystrar till medelklass hushåll.

Först efter denna presentation av hemvårdens ideologiska rötter kommer Simonen till staten och socialpolitiska reformer när det gäller omsorg. Här ställer hon nya frågor: och undrar över i vilken mån kvinnor i regering och riksdag, har förmått förmedla och förvandla de behov som fanns i kvinnors vardag till riksdagspolitik, hur systemet med hemvårdare/hemsystrar kom att bli en offentlig socialpolitisk reform, hur kvinnors omsorgsarbete artikulerats i relation till offentlig kvinnlig social politik och vem som uttryckte ett behov för att överföra frivilligt organiserad hemvård till staten.

En del av dessa frågor får hon svar på, genom sin analys av riksdagsprotokoll, hon ser där vem som tar upp och driver dessa frågor, inte helt oväntat var det t ex vänsterorienterade framförallt kvinnliga riksdagsledamöter som propagerade för att få hemvårdsarbetet under statens beskydd. Hon beskriver här också inrättandet och utvecklingen av de första offentliga (kommunala) hemvårdarna till fattiga barnfamiljer på landet till de strikt lönearbetande omsorgsarbetande kvinnorna i storstaden.

Andra stora förändring som beskrivs var när hemhjälpen kom att innefatta åldringar och när hemhjälp kom att ideologiskt förstås som en verksamhet för alla, i behov av omsorg och tillsyn i hemmet. Här sker också en differentiering i arbetsuppgifter och befattningshavare när det till den gamla organisationen av hemvårdare/hemsystrar tillkommer arbetsledare och utbildad hemhjälp (vårdbiträde inom hemtjänst).

Simonen beskriver utvecklingen av omsorgsprofessionen som en gemensam aktion där mäns entusiasm för befolkningsfrågor har sammanfallit med kvinnors kampanjer kring utbildning och emancipation av moderskapet.

Den utvidgning av moderskapet som offentlig omsorg innebär är enligt Simonen att se som något som har tagit sig in i staten genom dessa samverkande faktorer och inte som en statlig intervention. Hon poängterar att det var kvinnor i beslutsfattande ställning som medverkade till dessa förändringar som varit så betydelsefulla för kvinnors vardag.

Analys av intervjustudien

Slutligen presenterar Simonen sina intervjuer med hemvårdare/hemsystrar och vårdbiträden i hemtjänst. Hon delar in dessa i tre generationer och där finns då pionjäreorna, mitt i mellan generationen och de som ser hemvård som vilket lönearbete som helst.

I dessa intervjuer har hon återigen försökt se och analysera verksamheten som en aktivitet i skärningspunkten mellan staten och det privata. Hon ser staten som en moderniseringsagent i det privata och menar att kvinnors behov och statens aktioner har samverkat till förmån för kvinnor. Hemhjälpen har varit förmedlare mellan privat sfär och staten till kvinnors fördel konstaterar Simonen. För att underbygga detta anger hon att kvinnor förutom den praktiska hjälp som ges, kan bilda nätverk via hemtjänsten, att hemhjälpen varit medvetandehöjande samt att pionjäreorna inom hemtjänst fungerade som agenter för att ge kvinnor makt och stärka kvinnoidentiteten i hemmet.

Intervjuerna med de omsorgsarbetande kvinnorna berör sedan också problem i yrkesarbetet, arbetsförhållande och kvinnornas inställning och förhållningssätt till sitt arbete.

Avhandlingen avslutas med en kort resultatbeskrivning och diskussion. I diskussionen poängterar Simonen betydelsen av att inte bara se staten som en apparat för makt och kontroll, utan att vi måste vara medvetna om att det är tvåvägsrelation mellan kvinnor och staten när det gäller omsorgsarbetet i samhället.

Avhandlingens styrka och svaghet

Som helhet har Simonens avhandling varit mycket givande och intressant läsning. Styrkan finns i det omfattande empiriska materialet. Dokumentstudien som ger en bra bild av hur den historiska situationen var vid 1930-talet och fram till nu, samt intervjuerna med kvinnorna inom hemtjänst, beskrivning av både tidigare och nuvarande arbetssituation.

Den största svagheten i avhandlingen är den styrning som finns i frågeställningen om den socialpolitiska reformen: om den är förtryckande eller frigörande för kvinnor, och om staten är att se som en allierad eller som en negativ kontrollinstans.

Simonens empiri består av beskrivningar av olika strategier och målsättningar inom frivilligt oorganiserad hemvård såväl som statligt organiserad hemvård. Ur dessa går det att utläsa något om vilka intentioner olika aktörer haft över tid. Men det går inte att säga något om reformerna varit förtryckande eller frigörande för kvinnor, här för Simonen ett resonemang om effekter av dessa reformer som empirin inte ger underlag för. Simonen visar vilka argument

som framförts i debatten kring dessa frågor och vem som har framfört dem men att det är kvinnor som framför argument för en fråga garanterar inte att det automatiskt är frigörande för kvinnor.

Likadant gör hon i de empiriska avsnitt som behandlar intervjuer med kvinnor inom omsorg. Deras beskrivningar av arbetet är intressanta, men av deras beskrivningar av sitt arbete och sin arbetssituation, går det inte att utläsa något om vilken effekt deras insatser har haft när det gäller kvinnors medvetande och kvinnliga nätverk. Inte heller säger dessa något om huruvida de ses som kontrollanter eller som allierade i relation till sina klienter. Om den utarbetade kvinnan efter ansträngande barnafödande styrktes i sin kvinnoidentitet och tillfördes självförtroende av hemvårdarens goda råd har vi bara hemvårdarens ord på.

Simonen vill visa att välfärdsstaten kan vara en allierad och kvinnornas tjänst vilket inte i och för sig är en otänkbar sanning. Problemet är att hon inte har empiri för att bevisa om det stämmer eller inte, vilket gör att vissa av hennes påståenden hänger i luften.

Det hon har lyckats med är att via sina dokumentstudier beskriva den "dynamik som har "producerat" offentligt hemvårdsarbete som en form av "social mothering" i välfärdsstaten" och att förmedla bilder från hemvårdarnas och hemtjänstens vardag vilket i sig räcker för att avhandlingen ska kännas befogad.

Synpunkter från Lars Evertsson: Reflexioner om hemhjälpens olika utveckling i Finland och Sverige

En svensk motsvarighet till den finländska reformen Simonen beskrivs i sin avhandling år 1943 års sociala hemhjälpensreform¹⁰. Simonens avhandling ger därför möjlighet till att jämföra två likartade reformer i två skandinaviska länder. En möjlighet värd att ta fasta på. Detta är anledningen till varför endast vissa aspekter av Simonens avhandling kommer att beröras, nämligen de delar av avhandlingen som är relevanta för en jämförelse med den svenska sociala hemhjälpensreformen.

Social hemhjälp på frivillig grund

Ett av de första initiativen till avlastning i hemmet när husmor själv inte klarade hemsysslorna togs av Röda korset när de 1915 startade Uppsala hemsystemskola. Även andra föreningar tog sig snart an den ideella hemhjälpensverksamheten, Husmodersföreningar, SFFs barnavårdsbyråer, Fredrika Bremer kretsar, Kvinnogillen, Socialdemokratiska kvinnoklubbar och affärsföretaget ASEA. Verksamheten bedrevs under skiftande betingelser allt efter lokala förutsättningar och resurser. På vissa orter åtnjöt verksamheten ekonomiskt stöd från kommunen eller landsting, antingen i form av kontantbidrag eller åt hemsystem fritt upplåten bostad. Det fanns även möjlighet att söka bidrag från olika fonder som t ex Kronprinsessan Margarethas minnesfond.¹¹

Till den ideella hemhjälpensverksamheten bidrog statsmakten genom att anslå statsunderstöd till vissa av skolorna.¹² Dessa skolors kapacitet att utbilda hemsystrar var dock otillräcklig i förhållande till behovet av hemhjälp. Det fanns därför stort behov att använda sig av utbildad arbetskraft.¹³

Det ska också påpekas att denna ideella hemhjälpensverksamhet uteslutande riktade sig mot barnfamiljernas behov. Endast ytterst sparsamt kom hjälpen att gå till ensamma gamla personer.

"Det avses emellertid inte, att hemvårdarinnan skall taga sig an vården av andra gamla än sådana, för vilka en eller

¹⁰ Johansson, S & Evertsson, L. (1994) *Resonemangsåktenskap i välfärdsstat* i Simonen, L. (1994) *När gränserna flyter. En nordisk antologi om vård och omsorg*, STAKES rapporter 134, Helsingfors.

¹¹ SOU 1943:15. Statsbidrag till socialhemhjälpensverksamhet.

¹² Endast de skolor som utbildade hemsystrar i Uppsala, Leksand, Hämösand, Mellansel och Lund åtnjöt statsunderstöd. Hemsystrarna bar också tjänstedräkt och kårmarke.

¹³ I och med 1943 års reform kom användandet av utbildad personal att minska då statsbidrag endast utgick för hemvårdarinnor med adekvat utbildning.

ett par timmars tillsyn om dagen är tillräcklig"¹⁴

Den ideella hemhjälpverksamheten var vidare att betrakta som ett stadsfenomen. Sammanlagda antalet hemvårdarinnor utanför städerna uppskattades till 225-250.¹⁵

Från motion fram till reform

I första- och andra kammaren lämnades 1939 två likalydande motioner in angående utredning av "hemhjälpverksamhetens planmässiga organiserande och stödjande från det allmännas sida". Som motiv anfördes ökade behov av hjälp i hemmet och att den hemhjälp som frivillig organisationerna arrangerade ökade popularitet. Ett annat motiv som anfördes var att ökning av verksamheten skulle kunna avlasta sjukvården från onödiga fall, dvs utarbetade kvinnor.

I motionerna förespråkades inga stora förändringar. I stort sett var man nöjd med den verksamhet som frivilliga organisationer stod för.¹⁶ Vad motionärerna önskade var en utredning som belyste dels utbildningen till hemvårdarinna, dess längd och innehåll, samt hur hemhjälp skulle koordineras med andra kommunala verksamheter. Motionärerna såg det också som viktigt att utreda hur hemhjälpverksamheten skulle undvika att göra intrång på hembiträdenas och sjuksystrarnas arbetsmarknad.¹⁷

När sedan utredningen presenterade sina förslag i "Statsbidrag till social hemhjälpverksamhet" var förslagen mer långtgående än motionärerna krävt och dessutom riktade mot landskommunernas svårigheter att skaffa huslig arbetskraft.

De huvudsakliga förslagen i utredningen¹⁸ var att:

- statsbidrag, motsvarande lönen för 500 heltidsanställda hemvårdarinnor eller däremot svarande deltidanställda, skulle utgå till kommuner eller föreningar vilka ordnade social hemhjälpverksamhet. Med hemhjälpverksamhet ska förstås tillfälligt biträde med barnavård och andra hemsysslor i enskilda, företrädesvis medellösa hem, som på grund av sjukdom, barnsbörd eller andra därmed jämförbara omständigheter äro i behov av hjälp.

¹⁴ SOU 1943:15. Statsbidrag till social hemhjälpverksamhet.

¹⁵ Endast 10-15% av antalet landskommuner (ca 2400) har enligt utredningen hemhjälpverksamhet.

¹⁶ Första kammaren motion nr 84:1939 och andra kammaren motion nr 139:1939.

¹⁷ Första kammarens utskottsbetänkande 12 saml, 1 avd, nummer 9. Andra kammarens utskottsbetänkande 13 saml, 4 avd, nummer 2.

¹⁸ SOU 1943:15. Statsbidrag till social hemhjälpverksamhet.

- arbetet skulle utföras av personal med hemvårdarinnekompetens. Denna kompetens förvärvades genom utbildning eller genom långvarig praktik som kompletterades med en kortare utbildning.
- skolor som bedrev utbildning av hemvårdarinnor skulle ha möjlighet att erhålla statsbidrag för verksamheten.
- verksamheten skulle ledas genom en hemhjälpnämnd inom varje kommun. Vidare skulle inom varje landstingsområde finnas en hemhjälpstyrelse. Som central tillsynsmyndighet föreslogs Socialstyrelsen.

Propositionen¹⁹ som lades kom i allt väsentligt att gå på utredningens linje. Diskussioner i kammrarna kom inte att handla så mycket om hemhjälpverksamhetens innehåll och form utan mer om den "nya" yrkesgruppens förhållande till andra grupper som hembiträden och sjuksystrar. Exempelvis var beteckningen hemvårdarinna vald med tanke på att gruppen klart skulle kunna skiljas från gruppen sjuksystrar/distriktssköterskor. En annan fråga var vilket löneläge hemvårdarinnor skulle ligga på i förhållande till andra grupper som barnmorskor, distriktssköterskor och hembiträden.

Expansion och tillbakagång.

Under de första åren av hemhjälpverksamheten försökte man från statligt håll uppskatta behovet av hemvårdarinnor. Utbyggnaden måste ske i samma takt som skolorna klarade av att utbilda, vilket uppskattades till ca 500 personer om året.²⁰

Fortfarande 1954 tvingades man konstatera att sociala hemhjälpverksamheten var långt ifrån tillräcklig.²¹ Resurserna räckte knappt till de akuta fallen och ambitionen att hemhjälp skulle verka förebyggande kunde inte förverkligas. Den sociala hemhjälpreformerna kunde därför inte utsträckas till att omfatta andra behövande grupper t ex åldringar, även om detta formellt var möjligt från och med 1948. Hjälptill åldringar i eget boende kom i stället att utgå från den hemtjänst som ett antal kommuner tillsammans med frivilligorganisationer engagerade sig i.²²

Reformen stötte på svårigheter. För det första var det inte lika lätt att tillsätta hemvårdarinnor som man först antagit. För det andra visade sig reformen omöjlig att bygga ut så att andra klientgrupper också kunde erhålla hjälp, t ex gamla. Hemvårdarinnor var inte heller något alternativ till de behov av barnomsorg som började växa fram i takt med att kvinnligt deltagande i för-

¹⁹ Proposition 332:1943.

²⁰ Proposition 91:1944.

²¹ Proposition 16-17:1957.

²² Proposition 16-17:1957.

värvsarbete ökade. Statsbidrag för social hemhjälpverksamhet utgick för sista gången år 1960.

Ett komparativt perspektiv på hemhjälp i Finland och Sverige

Simonens avhandling handlar alltså om en verksamhet och yrkesgrupp med uppenbara likheter med vår svenska hemhjälpreform och hemvårdarinnor. Det är därför spännande att använda Simonens avhandling som underlag för jämförelser mellan Sverige och Finland.

En slående likhet mellan Finland och Sverige är att det i stor utsträckning är samma problem man diskuterar, om än med viss tidsförskjutning, under 1900-talets första årtionden. I Finland förde man fram frågor som rörde arbetarklassens fostran, den allmänna hygien, den höga spädbarnsdödlighet, arbetarklassens moral, utbildning osv. Särskilt omsorger kring barnen tycks ha varit en viktig fråga. Detta är en bild som väl stämmer överens med den svenska samhällsdebatten under 1900-talets första årtionden.

Det allmänna intresset för barnens välbefinnande till trots så betonar Simonen att den finska hemhjälpreformerna var en reform tillkommen först och främst för kvinnor, och då särskilt landsbygdens kvinnor. I och med en sådan tolkning så skiljer sig Simonens perspektiv från vårt²³ där hemhjälpreformerna mer tolkades som en reform tillkommen för barnens väl och ve. Simonens perspektiv tror jag emellertid kan vara fruktbart även för den svenska diskussionen. Men mer om det senare.

En annan intressant skillnad mellan hemhjälp i Sverige och Finland är den målgrupp som verksamheten riktades till. I Sverige var den sociala hemhjälp i det första skedet, dvs när frivillig organisationer bar ansvaret, att betrakta som ett stadsfenomen. Först i och med reformen 1943 så blev det ett uttalat mål att även bereda hemhjälp till landsbygden. I Finland var ordningen den omvända, först landsbygden och först i ett betydligt senare skede städerna.

Att hemhjälp i Finland riktades mot landsbygden betydde dessutom, enligt Simonen, att det inte var den lönearbetande kvinnan, eller hemmafrun till en lönearbetande man, som var primär mottagare av hjälpen. Snarare var hjälpen riktad mot kvinnan i de många små jordbruk som fungerade som självständiga ekonomiska enheter. I Sverige fanns inte motsvarande agrara struktur kvar i någon större omfattning, utan i Sverige var det den lönearbetande familjen som var primär mottagare av hjälpen.

²³ Johansson, S & Evertsson, L. (1994) *Resonemangssiktenskap i välfärdsstat* i Simonen, L. (1994) *När gränserna flyter. En nordisk antologi om vård och omsorg*. STAKES rapporter 134, Helsingfors.

Reformens öde i Sverige

Det finns en rad mer eller mindre troliga förklaringar varför den sociala hemhjälsreformen i Sverige inte blev den succé man kunde förvänta sig med tanke på de till synes goda förutsättningar som förelåg.

En förklaring kan stå att finna i att 30- och 40-talets ideologiska debatt, rörande kvinnans plats och funktion i samhället, fick sin lösning; Kvinnan kunde gå ut i arbetslivet om hon samtidigt tog hand om hem och barn. Att kvinnor kom ut i lönearbete i större utsträckning än tidigare fick konsekvenser för vad som bedömdes som viktiga sociala reformer. Samtidigt så kom kvinnor i lönearbete att inordnas under socialförsäkringssystemet.

Kombinationen förvärvsarbete och hemarbete underlättades också genom en höjd boendestandard i landet vilket minskade behovet av hjälp i hushållet. Kombinationen av förvärvsarbete och hemarbete kom också att ställa andra krav på barnomsorg. Det blev antagligen uppenbart att social hemhjälsverksamheten inte var något alternativ till ökade behov av barnomsorg, eller äldreomsorg, som växte fram i samhället.

I Sverige sågs det aldrig som nödvändigt med en omsorgstjänst speciellt riktad till kvinnor. När reformen kom till stånd i Sverige var vägen redan utstakad; kvinnorna i Sverige skulle bli lönearbetare eller hemmafruar under en manlig försörjare. I Finland däremot fanns under en lång tid ett behov av en omsorgsform som riktades mot jordbrukets kvinnor.

Man kan uttrycka det som att på grund av strukturella och ideologiska faktorer så blev social hemhjälp omodern, eller om man så vill, rent ut sagt onödig. Viktig grundfundament för hemvårdarinnornas verksamhet slogs helt enkelt bort.

Den mest fundamentala skillnaden mellan länderna är alltså att Finland än i dag har hemhjälsverksamhet riktad till barnfamiljer i behov av hjälp. Hjälp som ges av speciellt utbildad personal. Detta ska jämföras med Sverige där social hemhjälp i stort sett inte längre existerar som hjälpform.

Man kan trots detta ställa sig frågan varför hemvårdarinnorna i Sverige inte lyckades ändra inriktning. Det finns ju exempel på andra professioner som lyckats "gå vidare" och ändra inriktning i tider av förändring.

Omsorg riktad mot barn, gamla och kvinnor

På frågan varför hemvårdarinnor i Sverige inte lyckades bli en stark yrkesgrupp har vi redan givit möjliga förklaringar. Men genom att jämföra den finska hemhjälsreformen med den svenska kan analysen kompletteras. Jag ska därför försöka mig på en kompletterande analys, utifrån Simonens

avhandling, som går utöver tidigare förklaringar.

Samhällelig relevans

En förklaring till att finska hemvårdarinnor lyckades bättre som profession betraktat än sina svenska systrar kan vara att Finland vid hemhjälsreformens tillkomst i hög grad var ett agrart samhälle där alternativ lösning på problem de var satta att lösa saknades. Härmed fick finska hemvårdarinnor några viktiga år på sig att etablera sig som viktig yrkesgrupp i samhället.

Någon sådan "smekmånad" fick aldrig den sociala hemhjäls i Sverige. Som vi tidigare beskrivit²⁴ var reformen redan vid sin tillkomst en otidsenlig och motsägelsefull reform. Man kan därför anta att hemvårdarinnor i Sverige aldrig fick samma breda samhälleliga förankring som hemvårdarinnor i Finland.

Jag tror den breda samhälleliga förankring som finska hemvårdarinnor åtnjöt var viktig då deras arbete sattes i förändring i och med Finlands övergång från agrart till urbaniserat samhälle. Genom sin starka position kunde till viss del de gamla arbetsuppgifterna behållas samtidigt som man har tillägnat sig nya arbetsuppgifter och tagit sig an arbetsuppgifter inom äldreomsorgen. Man skulle kunna uttrycka det som att hemvårdarinnor i Finland hade en tillräckligt stark position för att förändra sin verksamhet när den började bli otidsenlig.

Mer konkret innebar förändringen att såväl arbetsuppgifter som klient och arbetsorganisation ändrades. De kom att inordnas i samma organisation som äldreomsorgen samtidigt som de små självförsörjande jordbruksbruken försvann. Härmed blev större delen av hjälpmottagarna lönearbetande kvinnor vilket ändrade grunden för hemvårdarinnornas verksamhet. Samtidigt förändrades arbetets innehåll och metoder. Man kan säga att arbetets utveckling gick åt två håll. Dels fick många hemvårdarinnor samma arbetsuppgifter som de betydligt mindre kvalificerade hemhjälsparerna inom äldreomsorgen samtidigt som hemvårdarinnor även började ta sig an "problemfamiljerna". Detta innebar en specialisering och differentiering av gruppen hemvårdarinnor. I vilken utsträckning framgår emellertid av avhandlingen.

Hemvårdarinnor i Sverige saknade troligtvis den starka position som finska hemvårdarinnor hade. Man kan därför anta att svenska hemvårdarinnors möjlighet att påverka och förändra sin situation var begränsade i tider då andra omsorgsverksamheter kom att efterfrågas och prioriteras .

²⁴ Johansson, S & Evertsson, L. (1994) *Resonemangssiktenskap i välfärdsstat* i Simonen, L. (1994) *När gränserna flyter. En nordisk antologi om vård och omsorg*. STAKES rapporter 134, Helsingfors.

Omsorgens specialisering

Ett annat sätt att se på utfallet av reformen i Sverige respektive Finland är att relatera utfallet till den sociala omsorgens specialisering.

Ser man på utvecklingen i Sverige av sociala omsorgstjänster inom offentlig sektor tycks det som specialiseringen följer två linjer nämligen omsorg kring barn samt omsorg kring gamla.²⁵ Mönstret tycks vara stabilt och en hypotes kan vara att omsorgstjänster riktade till andra grupper än barn och gamla ändå måste inordnas under de dominerande institutionella linjerna. Vad som är den egentliga orsaken bakom denna differentiering och specialisering av omsorgstjänster i Sverige tänker jag inte gå in på utan konstaterar bara att det existerar ett mönster.

Vår svenska socialpolitiska satsning på barn och gamla satte också organisatoriska spår. I nära anslutning till barn och gamla växte byråkratiska strukturer fram. Därmed konstruerades också klienten i enligt med två principer.

”Själva konstruktionsprocessen består av två huvudmoment: först måste individen *standardiseras*, dvs reduceras till de variabler som faller innanför organisationens specialiseringsområde, och sedan måste han *kategoriseras*, vilket innebär att hans standardiserade egenskaper matchas mot organisationens uppdragna gränser så att man hittar en passande administrativ kategori att placera honom i.”²⁶

Man kan säga att den verksamhet som hemvårdarinnor tillhandahöll föll mellan två stolar, dvs den passade inte in i de administrativa kategorier som specialiseringen barn och gamla gett upphov till. Visserligen var barnen en viktig grupp för hemvårdarinnornas verksamheten men samtidigt var kärnan i deras arbete det husliga arbetet vilket hade uppenbara likheter med det arbete som hemsamariter kom att utföra i gamla människors hem. Hemvårdarinnornas klient var utifrån ovanstående resonemang långt ifrån någon tydlig skapelse utan saknade en organisatorisk identitet. Verksamheten var varken barnomsorg eller äldreomsorg. Härmed så var hela hemvårdarinnekåren satt i gungning.

Jämför man Finland med Sverige så var det i Finland en uttalad ambition att i en och samma organisation hjälpa alla medborgare i behov av hemhjälp.²⁷

²⁵ Till och med när en person är handikappad så består är den grundläggande indelningen barn och gamla.

²⁶ Johansson, R. (1992) *Vid byråkratins gränser: om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. Arkiv avhandlingsserie. Lund.

²⁷ Enligt Leila Simonen är finska utbildningar med inriktning mot omsorgsarbete inte lika specialiserade som i Sverige. Som exempel kan nämnas att den nya finska gymnasieskolans vård- och omsorgsutbildning är

Man kan därför anta att konstruktionen av klienter, dvs den standardiseringen och kategoriseringen av individen som skedde i organisationen, var mindre snäv i Finland. Man kan tolka detta som att hemvårdarinnornas klientgrupp aldrig definierades bort på samma sätt i Finland som i Sverige. I Finland gavs utrymme åt hemvårdarinnornas klienter medan klientgruppen i Sverige definierades bort då omsorgen specialiserades mot omsorg kring barn och gamla.

Avslutande kommentarer

Utifrån Simonens avhandling har jag försökt förstå varför två likartade reformer i två nordiska länder gick så olika utveckling till mötes. Jag har anfört förklaringar som att hemvårdarinnor i Finland hade en position som medgav att de, när reformen blev otidsenlig, kunde anpassa sin verksamhet till förändrade krav. Men jag har även relaterat förklaringar till skillnaden i omsorgens specialisering. I Finland var det en uttalad ambition att göra hemhjälp tillgänglig för alla medborgare medan vi i Sverige kom att skilja på omsorgstjänster till barn respektive gamla. I Sverige kom därför hemvårdarinnornas verksamhet att hamna mellan två stolar.

Även om primära syftet var att jämföra två likartade sociala reformer så tror jag att diskussionen vad gäller omsorgens specialisering går utöver den jämförelse jag gjort här. Jag tror nämligen det är viktigt att vi beaktar omsorgens specialisering för att förstå hur välfärdsstatens omsorgstjänster uppkommer, fördelas, utvecklas och förändras. Härvidlag är följande aspekter viktiga att belysa.

- Hur "omsorgsproblem" diskuteras och formuleras i samhället. Efter vilka principer ska omsorg ges - vilka är de svaga grupperna. Hur organiseras den praktiska verksamheten och den teoretiska utbildningen.
- Hur agerar olika yrkesgrupper och professioner för att bevara, förändra eller överskrida verksamhetens organisatoriska och institutionella ram. Man måste dessutom uppmärksamma att i många fall är flera yrken och professioner verksamma inom samma byråkratiska struktur. Man kan då inte nöja sig med att studera studera ett yrke eller profession som en isolerad enhet. Risken är då stor att man missar den dynamik som finns mellan olika grupper inom samma byråkratiska struktur. Olika yrken och professioner inom en och samma organisation utvecklar också skilda sätt att se på omsorg och förhålla sig till omsorg vilket är viktigt att beakta när man diskuterar omsorg.

- Slutligen måste vi naturligtvis studera omsorgsrelationen, själva mötet mellan omsorgstagare och omsorgsgivare. En relation som kan ges ett samhälleligt och organisatoriskt kontext genom att relationen ses i ljuset av ovanstående punkter. I detta perspektiv blir mötet, och omsorg, något mer än individernas känslor, personliga egenskaper och empatiska förmåga.

Granskning av Sonia Bentlings avhandling

**I Idéernas värld - en analys av omvårdnad om vetenskap och grund
för en professionell utbildning.**

I. Margareta Lindelöf: Sammanfattning av avhandlingen.

II. Kritiska synpunkter från

**Margareta Lindelöf
Peter Andersson
Anna Koch**

Redaktör: Margareta Lindelöf

Margareta Lindelöf:

I. SAMMANFATTNING AV AVHANDLINGEN

Jag sammanfattar Sonja Bentlings avhandling I idéernas värld, kapitel för kapitel.

Kapitel 1

Perspektiv

Bentling är sjuksköterska som efter samhällsvetenskapliga studier kom att ägna sig åt pedagogik som lärare "Mitt arbete utgår inte från ett lärarperspektiv utan från att studera idéer om pedagogisk påverkan och professionell utveckling i en utbildningsorganisation."

Bakgrund

Utbildningsreformen 1977 innebar att sjuksköterskeutbildningen blev högskoleutbildning med krav på vetenskaplig, teoretisk grund och egen forskning och där omvårdnad angavs som karaktärsämne. Den nya Hälso- och sjukvårdslagen har också påverkat vårdpersonalens arbete och utbildning. En ny utbildningsplan från 1982 har ställt ökade krav på sjuksköterskeutbildningen. Mot denna bakgrund inleder Bentling avhandlingen med: "Den övergripande frågan i föreliggande arbete är vad som menas med omvårdnad som vetenskap och grund i en professionell utbildning."

Kapitel 2

Precisering av problemområdet. Sonia Bentling konstaterar att omvårdnad är ett oklart begrepp och används tvärvetenskapligt av alla yrkesgrupper inom vårdområdet samtidigt som omvårdnad är det kunskapsområde som skiljer sjuksköterskornas kunskap från andra yrkesgrupper inom vårdområdet." I engelskan finns två begrepp för omvårdnad - "Nursing" som omfattar sjuksköterskors omvårdnad och "Caring" ett begrepp för omvårdnad i övrigt.

Professionell utbildning kan beskrivas med ett karaktärsämne, ett vetenskapligt arbetssätt med egen forskning och en explicit idéologi som visar hur man tolkar målen med verksamheten. "En professionell utbildning kan man karaktärisera av att paradigmet är tydligt." Här kommer Bentling sen in på Håkan Törneborn och hans paradigmbegrepp och vidare på utbildning som socialisation. Högre utbildning och forskning är förutsättningar för vetenskaplig ämnesutveckling. Och tillsättandet av professurer inom ett ämnesområde, i detta fall omvårdnad, är tecken på

uppnådd professionalism.

Syfte med avhandlingen:

* Att analysera den vetenskap som framträder i omvårdnadsteoretisk litteratur, i omvårdnadsforskning och i professionella utbildningar.

Frågeställningar och 4 delsyften:

- * Vad karaktäriserar de s k omvårdnadsteorierna?
- * Hur relateras en tolkning av professionens uppgift till metoder för forskning?
- * Vad kan karaktärisera omvårdnadsforskning?
- * Vad kan karaktärisera en professionell omvårdnadsutbildning?

Kapitel 3

Metod:

Angreppssättet är induktivt konstaterar Bentling och och förklarar detta med att hon "utgått från metoden att söka nytt material tills mättnad uppträder, en s k begreppsligt induktiv metod med fenomenologisk tolkningsgrund". Metoden kan sammanfattas i litteraturstudier och intervjuer och berörtidsepoken 1982 -1987 vid besök i USA bl a vid University of Colorado samt i Finland vid Helsingfors Svenska Sjukvårdsinstitut. Bentling har också deltagit vid forskningskonferenser och symposier.

En viktig utgångspunkt har Håkan Törneboms paradigmbegrepp."Enligt Törnebohm (1983) kan processen, när man lär sig ett professionellt yrke, beskrivas som att man tillägnar sig ett visst paradigm, dvs man lär sig vad som är värt att veta, hur ämnet utvecklats, vilka metoder som används i forskning och arbete, förhållandet till andra vetenskaper och ämnesområden och till professionens klienter. En professionell utbildning skulle därmed kunna beskrivas med ett medvetet paradigm som omfattar":

Intresse som anger professionens inriktning, vad man vill och vad man ska göra.

Världsbild som anger professionens uppfattning av sin yrkesroll och relation till klienter. Det handlar om ideologiska ställningstaganden om livet, människan, världen, kunskap och möjlig utveckling.

Vetenskapssyn som illustrerar ämne, forskningsområde och ideal.

Kompetens som säger vad man kan, hur teorier och tekniker tillämpas, vilka metoder man använder för forskning och arbete.

Ovanstående begrepp kan sammanfattas i begreppen världsbild och strategi som i sin tur karakteriserar ett yrkesparadigm och ett yrkesparadigm omfattar även ett livsparadigm.

Tankeram eller begrepp som är centrala i avhandlingen är profession och paradig. (Se figur, sid 35 i avhandlingen.)

Kapitel 4

Här redovisar Bentling amerikanska omvårdnadsteorier och modeller som hon funnit i en litteraturgenomgång i samband med sitt besök vid University of Colorado. Bl a gick hon igenom 3 årgångar av "Cumulativ Index to Nursing & Allied Health Litterature med nursing, nursing theory, professional nursing som sökord. Bentling har utgått från följande frågor vid själva litteraturgenomgången: "Varför har man ställt krav på att utveckla teoretisk omvårdnadskunskap"? "Varför har man teoretiserat omvårdnaden i USA"? "Hur har man definierat och kategoriserat omvårdnadsteorierna"? Hon kunde konstatera att teoribegreppet ej är adekvat utan väljer sedan att använda sig av begreppet teoretiska modeller. Därefter har hon särskilt studerat två böcker om omvårdnadsteoretiska modeller.

1. Chinns och Jacobs analys av omvårdnadsteoretiska modeller.
2. Meleis analys av omvårdnadsteoretiska modeller

Bentling sammanfattar kapitel 4 i en analys som fokuserar detparadigm som framträder i litteraturen om ämnets teoretiska utveckling och omvårdnadsteoretiska sammanställningar genom att utgå från Törneboms paradigmbegrepp intresse, världsbild, vetenskapsbild samt kompetens.

Intresset

Det övergripande intresset är människan i vården. "Professionens intresse är att i ett kvinnodominerat yrke genom egen forskning, med hänsyn till historiska och ideologiska förändringar, utveckla vetenskaplig kunskap om ett helhetsinriktat vårdande av individuella människor utifrån en personlig tolkning av professionens mål. Intresset omfattar syn på profession, på vårdandet och på människan."

Världsbild

"Människan definieras som en helhet, en bio-psyko-social och kulturell individ i kontinuerlig utveckling och ständig interaktion med sin omgivning. Människan lever i enlighet med sina kulturellt och socialt betingade behov

och mål och fattar egna beslut om sitt liv. Mänskligt liv baseras på fria val och varje individ har resurser att utvecklas."

Vetenskapssyn

Tidigare normativ - hur det borde vara. Idag kännetecknas vetenskapssynen av humanism, existensialism, fenomenologi - hur det är genom systemteori, interaktionsteori, utvecklingsteori och behovsteori. Vidare tar King upp adaptationsteori, symbolisk interaktionism, interpersonella relationer samt interacting systems framework. Yena Walsh sammanfattar teorierna med systemteori, kommunikationsteori, besluts- och problemlösning, perception, mänskliga behov samt omvårdnadsprocessen. Hur det borde vara - omfattar värderingar, ideal, mening, strävan. Tar upp varförfrågor. Sammanfattningen av vetenskapssyn som anger ideal är att det finns en professionell och en personlig tolkning av målet för omvårdnad dvs en Philosophy of Nursing and Philosophy of Science. Det handlar om vilka modeller man kan använda.

I modellerna tillämpas humanvetenskap, kulturvetenskap och naturvetenskap. Fokus är vårdande med tyngdpunkt på: helhet, humanism, subjektivitet, mänsklig utveckling, förändring, interaktion, delaktighet och förståelse.

Kompetens

"Kompetensen omfattar att tolka professionens mål, behärska ämnets terminologi, kunna analysera andra ämnens teoretiska begrepp och modeller för att kunna välja metoder som överensstämmer med målen, dvs att man behärskar metoder som gör det möjligt att arbeta i enlighet med den tolkning av ämnets huvudbegrepp som man företräder." Kompetens omfattar måltolkning, begreppstolkning, vetenskapligt arbetssätt och självförståelse.

Kapitel 5

I detta kapitel exemplifierar Bentling definitioner av omvårdnad med en uttalad människosyn och en vårdsyn. Det är framför allt två amerikanska omvårdnadsteoretiska modeller (Leininger och Watson) som Bentling studerat och analyserat.

1. M Leiningers transkulturella studier "Transcultural Nursing" TCN. Antropologiska vårdstudier från 60-talet. Utgångspunkten är att vård är huvudinnehållet i omvårdnad. Forskningsmetoder inom TCN är "etnoscience", grounded theory och fenomenologi dvs kvalitativa metoder.
2. Watson "Nursing the philosophy and science of caring" Omvårdnad är en kombination av vetenskap och konst. Använder begreppet vårdande för att skilja omvårdnaden från medicinens botande (curative) vård. Grundläggande

antaganden om omvårdnadsvetenskapen: Vård kan endast praktiseras interpersonellt. Vård består av vårdande faktor som tillfredsställer vissa mänskliga behov. Effektiv vård främjar hälsa och utveckling. Resultat av vårdhandlingar relateras inte bara till nuet utan även till vad individen kan bli. En vårdomgivning ger möjlighet till individuell utveckling genom att låta individen välja den för honom bästa handlingen vid en viss tidpunkt. Vården integrerar i praktiken biologisk och fysisk kunskap med kunskap om mänskliga beteenden.

I sin analys har Bentling använt begreppen världsbild och strategi. I modellerna framgår en humanistisk människosyn "som poängterar helhet, subjektiva upplevelser och erfarenheter, människans fria val och möjligheter till utveckling. Hälsan är individuellt och kulturellt beroende och sammanhänger med värderingar och livsideal. Vård är en allmänmänsklig och existentiell företeelse med kulturella och individuella variationer relaterade till individens egna resurser." Omvårdnad definieras här som "inlärda vårdbeteenden baserade på humanism vetenskap och konst och på en personlig värdering av människan och omvårdnaden."

Kapitel 6

Omvårdnadsforskning - 3 amerikanska studier som belyser omvårdnad som vetenskap

1. "The Human Experience of Misscarriage" (Swanson-Kaufmann) Kvalitativ omvårdnadsstudie. Syfte - att beskriva innebörden av missfall.

Grounded theory, etnografi och fenomenologi. Hälsoproblemet är missfall och den mänskliga reaktionen är upplevelser som ger omvårdnadsbehov.

2. "The Lived Experience of Hope" (Stanley)

Utgångspunkten för avhandlingen är hopp (har med säkerhet att göra) - det är sjuksköterskans uppgift att inge och upprätthålla hopp. Filosofisk utgångspunkt är en existentiell syn på människan. Fokuserar individens upplevelse utifrån hans eget perspektiv. Metoden bygger på intuition, reflektion och beskrivning. Viktigast är fenomenets mening och innebörd.

3. "Deaf and hearing-impaired older Women" (Magilvy) Studie av personer som blev döva som unga resp blev plötsligt eller gradvis döva som äldre.

Utgångspunkten är livskvalitet. Maslows behovstrappa. Hörselnedsättning är ett stressfenomen. Begrepp som använts är livskvalitet, livskvalitet inom gerontologi, kvinnor och livskvalitet, hörselnedsättning, socialt stöd och hälsa. En multivariat modell har använts och följande variabler har undersökts i vad mån de kan tänkas påverka livskvaliteten: ålder och grupptillhörighet, ekonomiskt och socialt handikapp, uppfattad hälsa och fungerande sociala kontakter respektive livskvalitet.

Bentling har fokuserat vetenskapssynen i dessa tre studier. De karaktäriseras av en humanistisk människosyn med patientens subjektiva upplevelser som utgångspunkt för val av vårdbehandling. Omvårdnad bygger på interaktion och kommunikation, patienten måste förstås i relation till sin omgivning och av sjuksköterskan krävs självkänedom. Fenomenologi, etnografi och grounded theory är de metoder som använts.

Kapitel 7

I detta kapitel undersöks Professionalismen i den amerikanska vårdutbildningen. Bentling vill ge en bild av hur man gått tillväga för att utveckla vårdutbildningen i enlighet med vissa mål och hur man har försökt förtydliga paradigmet. Kapitlet är baserat på litteraturstudier av "Cumulative Index to Nursing & Allied Health Literature" 1980 - 1982. Kapitlet ger också en redovisning av begreppsramar för omvårdnad vid utbildningar sanktionerade av "Nationale Leage of Nursing" i USA.

Kapitel 8

I kapitel 8 redovisas omvårdnadsutbildning vid HSSI (Helsingfors Svenska Sjukvårdsinstitut). Vid HSSI arbetar man med Katie Erikssons teoretiska modell Vårdprocessen, vilken är en grund för vårdvetenskap. Modellen har betydelse för svensk utbildning och den har amerikanska teoretiska modeller som förebild. Bentlings har dels studerat och analyserat Erikssons avhandling "Vårdprocessen - en utgångspunkt för läroplanstänkande inom vårdutbildningen", dels intervjuat Eriksson. Vidare har hon gått igenom undervisningsprogram, kursplaner, verksamhetsplaner samt deltagit i symposier.

Sjukvårdens historia är kvinnors historia och kristna ideal har påverkat sjukvården. Utvecklingen av ämnet har ej framskridit så mycket vilket Eriksson anser "beror på att det saknats en vårdteoretisk diskussion och att man haft ambitionen att direkt kunna tillämpa modellerna i praktiken". Gränsdragningen till medicinen är viktig. Skillnaden på sjuksköterskans fokus är personen som är sjuk. För medicinen är det sjukdomen hos en person. Problemlösningsprocessen är likartad. Skillnaden är sättet att formulera och lösa problemen. Vården bygger på ett möte.

Vårddisciplinen omfattas av: 1. Vårdläran: Bygger på frågor om målsättning, är normativ, teoretisk och praktisk. 2. Vårdvetenskapen: Undersöker vården (grundforskning) och utgår från flera olika vetenskaper. 3. Vårdteknologin: Tillämpar vårdvetenskapens resultat. Ämnets huvudbegrepp är människan, hälsan, vårdandet och världen.

Vetenskapssynen påverkas av rådande ideologier. Vårdvetenskap och vårdlära förstås i relation till respektive stödvetenskaper (filosofi, psykologi, pedagogik, sociologi, administration, historia, komparativ vård, vårdfilosofi). Vårdvetenskapens uppgift är att utforska Vårdprocessen - processen som vetenskapens teoretiska bas (handlingsteori, systemteori, funktionalism och beslutsteori). Stödvetenskaper i grundforskningen är vetenskapsteori, filosofi, teologi, humanism, humanbiologi och språkvetenskap. Stödvetenskaper i tillämpningen är dessutom socialpolitik, praktisk teologi, etnologi och folklorestik.

Vårdandet är vårdvetenskapens kunskapsobjekt (del av forskningsfältet).

Vårdandets teoretiska utgångspunkter:

Systemteori: alla element är beroende av varandra och fungera enligt bestämda lagar för att uppnå en fungerande helhet.

Perceptionsteori: Varseblivning - att samla information om och förstå vårdskedet

Beslutsteorierna: Prioriteringsfasen. Val av vårdhandling

Kommunikationsteori: Bygger på perceptions-, inlärnings- och personlighetsteorier, beskriver hur kunskap förmedlas mellan olika individer och system

Vårdprocessen är en idealmodell som består av 8 komponenter: Hälsa, patienten (människan är vetenskapens fokus), vårdare (omfattar alla i vården med vårdutbildning), patientanalysen (kartläggning - diagnostisk process. Need-behov, Demand-krav), prioritering (konstatera och rangordna problem), vårdhandling (att välja handlingsmetod), processfaktorkomponent (process, ram, vård i relation till omgivande samhälle) och principhöjlet (varje edukativ process har egen principprofil som styr processen)

Bentlings syftet med kapitel 8 har varit att beskriva en teoretisk modell och att ge en bild hur man implementerat modellens idéer i en professionell utbildning (världsbild och strategier). Erikssons modell har bidragit till utveckling av vårdprocessen (teoretisk beskrivning av vårdandet), idéer om vetenskapssynen samt en didaktisk modell. Vårdprocessen är en beslutsprocess. "Med vårdprocessen som modell har Eriksson utvecklat en vårdvetenskapscentrerad läroplansmodell där vårdvetenskapen ger kunskap och Vårdläran ger handlingsalternativ - "...Vårddidaktikens uppgift är att lära ut ett sätt att tänka som utgår från vårdisciplinens struktur och logik." Utbildningens strategi framträder i den didaktiska modellens principer med bl a förankring i Vårdvetenskapen, strukturering, indoktrinering av grundvärderingar etc.

Ett paradig framträder med utgångspunkt från hälsobegreppet vilket framträder i lärarintervjuer och i studerandes arbeten. Slutsatser av Erikssons modell är att den syftar till att träna elevers livsparadigm samt att man genom olika didaktiska metoder vill ge de studerande hjälp att utveckla ett vårdparadigm.

Bentling tolkar resultatet att strategin varit lyckad och att verksamheten speglar det vårdparadigm som framträder i Erikssons litteratur. S Bentling "skönjer" en utveckling till den i kap 4. "Om flera vid samma institution arbetar med en teoretisk modell så kommer det att avspeglas i såväl den teoretiska litteraturen som i forskningen."

Kapitel 9

Det avslutande kapitlet tar upp slutsatser och diskussion. Här återkommer Bentling till definition av begreppet profession: Samhället anger målen, arbetet baseras på vetenskaplig kunskap och egen forskning samt att utbildningen bedrivs på högskolenivå.

För att få en bild av vad som karaktäriserar ett vetenskapligt kunskapsområde kan ämnets paradig (Törneboom) analyseras utifrån intresse, världsbild, vetenskapssyn och kompetens och kan sammanfattas i världsbild och strategi. Ett professionellt yrkesparadigm kan beskrivas med livs- och yrkesparadigm (Törneboom).

fyra slutsatser i avhandlingen:

1. "Det är möjligt att beskriva omvårdnad som en unik vetenskap."
2. "En traditionell definition av professionalism täcker ej ämnesområdet omvårdnad. Omvårdnad bygger på subjektiv tolkning, individuella ställningstaganden och värderingar. Begrepp som konst, humanism och personliga relationer används för att beskriva ämnet. Tyst kunskap och förtrogenhetskunskap förekommer men sammanfaller ej med traditionell definition av professionalism, som bygger på objektivitet, generaliserbarhet och personligt oberoende. Med ett annat professionsbegrepp kan man belysa såväl samhällets mål som det subjektiva, individuella perspektivet" (varför omdefinierar inte Bentling professionsbegreppet när hon har möjligheten som ett resultat av avhandlingen???)
3. "Ämnesföreträdarna är i majoritet kvinnor. Denna dominans har varit hämmande på den vetenskapliga utvecklingen".
4. "En professionell sjuksköterskeutbildning bygger på en explicit tolkning av

ämnetts huvudbegrepp och en pedagogisk idé som anger hur man tänker förmedla denna tolkning. Utbildningen baseras på en kombination av samhällets mål och en individuell tolkning och ska främja en integrering av ett personligt och ett professionellt paradigm där värderingar, metoder och handlingsberedskap harmonierar."

Avhandlingen avslutas med att Bentling diskuterar sina 4 slutsatser

1. Omvårdnad som vetenskap

Vetenskapssynen är tyngdpunkten (helhet, humanism, fenomenologi och mänsklig utveckling). Världsbilden är fenomenologisk. Kompetensen bygger på olika vetenskaper och metoder, medicinsk naturvetenskap och humanistisk omvårdnad. Vårdandet är en aspekt av kompetensen: måltolkning, vetenskapligt arbetssätt, självförståelse och val av metoder, professionell omvårdnad bygger på personlig relation och delaktighet, sjuksköterskan använder sig själv som redskap i arbetet, utbildningen måste tydliggöra värderingar, vårdkunskap utvecklas ur praktisk erfarenhet och professionell handledning.

Vård kan också beskrivas som konst "Caring: An Art".

2. Professionalism

En omgivningssanktion är en hörsten för professionalism (Berg). Sjuksköterskan fick legitimation 1950, samhället anger krav på kompetens och utbildning vilket innebär statlig legalitet. Utbildningsreformen innebar en fördjupning/förstärkning av professionaliseringen genom kraven på vetenskaplig grund och forskning.

Brante ser professionalism ur sociologiskt klassperspektiv, Selander talar om första och andra generationens professioner (kunskap, status, forskning och kontroll över yrkesutövning). Vidare finns yrken inom L-professioner där kunskapen handlar om människor och det levande och med en hög kvinnlig andel.

I yrken där man arbetar med människor krävs andra former av kunskap som personlig kompetens, förmåga att utveckla personliga relationer och ej enbart teoretisk eller vetenskapliga kunskaper. Sjuksköterskeyrket en välfärdsprofession inom offentliga institutioner, skattefinansierat och L-profession. Sjuksköterskans yrke är både teoretisk och praktisk (jfr arkitekten).

Påstående- och förtrogenhetskunskap, praktisk kunskap är subjektiv och tillhör en person eller kultur och den har betydelse för samhället.

I avhandlingen "är utgångspunkten att förvetenskapligandet av den svenska sjuksköterskeutbildningen framför allt drivits fram genom samhällets lagstiftning avseende högre utbildning:" Idéer kommer från amerikansk forskning inom "nursing" och idéerna är där traditionella professionella mål klart uttalade. "Man eftersträvar ökad kontroll över verksamheten genom att utveckla egen vetenskaplig kunskap." "Sjuksköterskorna har använt samma argument som de svenska syo-konsulenterna, samtal som redskap i arbetet och arkitektens kombination av konst och vetenskap för att beskriva kunskapen samt att samhällsmålen förutsätter vetenskapligt arbete vilket kräver egna professurer och forskningsinstitutioner."

Det är inte bara sjuksköterskorna som drivit utvecklingen mot vetenskaplig kunskap utan också samhället i Sverige. En demokratisk utbildningideologi för alla postgymnasiala utbildningar undrar Bentling

3. Professionell utbildning i ett kvinnoperspektiv.

Sjuksköterskevetenskapens långsamma utveckling skylls på kvinnodominansen. Det är problematiskt att vara kvinna och forskare. Utbildningen har ofta styrts av manliga intressen och värderingar. Kvinnors kunskaper och erfarenheter har ej fått samma utrymme. Kulturkollision mellan forskarsamhället och kvinnokulturens verklighet och verklighetsdefinition är inte alltid densamma milt uttryckt (Waldén). Sjuksköterskor har styrts av den medicinska vetenskapen. Läkarna fick statlig sanktion för att utöva makt över andra yrkesgrupper (resolution 1633).

Kvinnliga yrken, som t ex sjuksköterskor och lärare har definierats som semiprofessioner (Florin). Svårigheterna att utveckla fullständig professionalitet har sagts ligga i att de "inte lyckats göra sin kunskap tillräckligt exklusiv för att skaffa sig ett kunskapsmonopol, som leder till maktpositioner och autonomi."

Konfliktperspektiv: Professioner får inte automatisk autonomi. Självständigheten erövrats genom strider både inom och utanför yrkessektorn och den professionella statusen är inte given för alltid utan växlar med andra strukturella förändringar i samhället. Ett maktspel - konflikter med andra grupper eller samhällsklasser.

Social closure: är ett verksamhetsområde som definieras genom utestängning av andra grupper med liknande uppgifter men med lägre utbildning eller status.

Sjuksköterskomans professionalisering genom krav på lång utbildning och huvudspåret är paradigmets kunskaper och koder. Klass går före kön i

professionaliseringsstrategier Emanuelsson).

Kvinnor socialiseras till konkurrens sinsemellan vilket leder till att de misstror varandra. Inom vården saknas gemensamma mål och planer för ansvarsfördelning av arbetet. Det innebär konflikter att kombinera hemarbete barn och arbete (Hingsley).

Slutsats: Ett mer konfliktorienterat perspektiv skulle kunna ge en tydligare bild av vad som påverkat utvecklingen av en vetenskapligt baserad professionell utbildning.

4. Utbildningskonsekvenser

Den svenska utbildningen har påverkats av den amerikanska utvecklingen inom "nursing" men den teoretiska utvecklingen har hämmats av att man inte alltid klagat på innebörden i de begrepp man använt (t o m förvirring). Läroplanen är ett tydligt politiskt styrinstrument. En av frågeställningarna var "Vad som kan karaktärisera en professionell sjuksköterskeutbildning?"

* ett tydligt paradig

* en explicit pedagogisk idé

Yrkeskompetensen omfattar kunskaper, färdigheter, förmåga, attityder och förhållningssätt. Utbildningen ska ge teoretisk och praktisk kunskap, bidra till personlig utveckling och relateras till professionens övergripande mål.

Den integrerade läroplanens slutmål är ett professionellt yrke. Omvårdnadsvetenskap omfattar normativa modeller och bygger på måltolkning och ger handlingsregler. Omvårdnadskunskapen kan beskrivas som s k tyst eller förtrogenhetskunskap.

Slutsats: Erikssons modell avser att träna de studerandes livsparadigm och genom didaktiska metoder skall de studerande hjälpas att utveckla ett vårdparadigm. Den didaktiska processen bygger på vårdkunskapen och vårdprocessen är strategin. Vårdteorin är ämnets huvudbegrepp och Vårdteknologin representerar vårdprocessen i olika kontext. Vårdkonsten omfattar etiska, estetiska och individuella dimensioner.

"att den vetenskapliga grund som eftersträvas kan uppnås genom att använda teoretiska modeller som beskriver omvårdnad som vetenskap och profession. Professionalismen relateras till samhällssanktion, vilket innebär att kunskapen anges i samhällets mål avseende hälsa och sjukvård. Den professionella kunskapen är såväl teoretisk som praktisk och kompetensen bygger även på personliga ställningstaganden och utveckling."

"Med denna tolkning kan man säga att i en professionell sjuksköterskeutbildning skall man lära sig något man redan kan, men med krav på teoretisk grund, vetenskaplig metodik och personlig medvetenhet. I utbildningen skall en personlig världsbild sammanflätas med ämnets världsbild till ett professionellt paradig."

II. KRITISKA SYNUNKTER.

Synpunkter från Margareta Lindelöf

Som kvinnlig forskare kan jag inte låt bli att reta mig på att Bentling skrivit sin avhandling på ett så opersonligt sätt. Det trodde jag var särskilt förbehållet manliga forskare. Men kanske är det en strategi i omvårdnadsforskning i skuggan av den manligt dominerade medicinska forskningen? Varför använder hon uttryck som "föreliggande arbete" respektive "föreliggande kapitel" och "analysen visar" genomgående i hela avhandlingen? Detta och ett i övrigt mycket distanserat skrivsätt invaggar läsaren i att avhandlingen är mer objektiv och neutral än den i verkligheten är. Bentlings avhandling innehåller heller inga "knorrar" eller direkta poänger och därför upplevde jag den första genomläsningen, som om alla redovisningar och analyser flöt ihop. En trist läsning med andra ord. Ibland har jag upplevt det oklart vilka synpunkter som är Bentlings och vad som är uttryck för resultat från t ex litteraturstudier eller intervjuer.

I inledningskapitlet redogör Bentling mycket kortfattat för sin bakgrund. Hon är sjuksköterska och troligtvis lärare vid vårdhögskola. Mer får läsaren inte veta. Hennes eget paradig dvs intresse, vetenskapssyn, världsbild och kunskap redogör hon inte för och därför är det svårt att avgöra i vad mån detta skulle kunna ha betydelse för avhandlingen. Däremot kretsar hela avhandlingen kring paradigmbegreppet som en del av begreppsramen. I inledningskapitlets första sida säger Bentling: "Mitt arbete utgår inte från ett lärarperspektiv utan från att studera idéer om pedagogisk påverkan och professionell utveckling i en utbildningsorganisation." Genom detta citat anser jag att Bentling försöker tala om att hennes bakgrund inte har någon betydelse. Jag har svårt att tänka mig att hon helt raderat ut framför allt lärarperspektivet under hela avhandlingsarbetet och hade därför önskat att hon ändå reflekterat kring detta. Kanske är detta särskilt viktigt med en "självdokumentation" när forskaren använder sig av kvalitativ metod. Var står hon egentligen, vilka förkunskaper och vilken förförståelse har hon i ämnet?

Bentling anger i metodkapitlet att ansatsen är induktiv och att hon sökt material tills mättnad uppträtt dvs en sk begreppsligt induktiv metod med fenomenologisk tolkningsgrund. Den induktiva ansatsen förutsätter initialt en viss okunskap i ämnet eller frågan. Jag misstänker att Bentling haft en stor

förförståelse och förkunskaper i egenskap av lärare, kring de omvårdnadsteoretiska modellerna som tillämpats i den svenska omvårdnadsutbildningen. Hon nämner själv att både de amerikanska teoretiska modellerna samt Erikssons teoretiska modell har haft inflytande på svensk sjuksköterskeutbildning. Däremot har Bentling lyckats sammanställa och sammanfatta dessa omvårdnadsteoretiska modeller samt uttrycka ett omvårdnadsparadigm som används eller kan användas i svensk omvårdnadsutbildning och Omvårdnadsvetenskap.

Beträffande empirin borde Bentling ha angivit att avhandlingen baserar sig på amerikanska litteraturstudier samt en finsk omvårdnadsteoretisk modell redan i syftet.

Jag anser att Bentling skulle tagit tillfället i akt och själv omdefinierat begreppet professionalism, i synnerhet som hon också konstaterar i en av sina fyra slutsatser med avhandlingen att det traditionella begreppet professionalism inte täcker ämnesområdet omvårdnad. En omdefinition hade på något vis lett till en begreppsutveckling med tanke på att hennes tankemodell baserades på profession och paradigm. I inledningen av slutkapitlet finns det mer traditionella professionalismbegreppet definierat. En möjlighet med just kvalitativ metod är begreppsutveckling och teorigenerering och det är därför jag menar att Bentling borde omdefinierat begreppet professionalism utifrån de åsikter hon ändå uttrycker liksom även andra hon refererat till, har på de brister som professionsbegreppet innebär för just sjuksköterskeprofessionen.

Under granskningen har jag upplevt avhandlingen som ett evigt ältande av omvårdnad, hälsa, människa, interaktion osv. Som praktiker inom (äldre) omsorgens fält (till skillnad från omvårdnaden) kan jag tycka att Bentling helt förträngt medicinen och dess roll för sjuksköterskeprofessionen. I de revirstrider som har utspelats och som fortfarande utspelas mellan omsorg och omvårdnad hävdar alltid omvårdnadens företrädare (distriktssköterskor) den medicinska kompetensen, medan företrädarna för omsorgen hävdar sin sociala kompetens. I praktiken talar sjuksköterskor om medicinsk omvårdnad, något som man bevakar och värnar om.

Bentlings avhandling väcker tankar kring det sociala arbetets fält. Kanske borde någon inom omsorgens fält på samma vis som Bentling gå igenom, sammanställa och sammanfatta de omsorgsteoretiska modeller som finns samt försöka finna i vad mån det finns ett specifikt omsorgsparadigm? Och hur står det till med den sociala omsorgen och professionsbegreppet?

Synpunkter från Peter Andersson:

Vad är det för kunskap som denna avhandling presenterar? Mitt spontana svar på denna fråga skulle bli något i stil med; hur sjuksköterskeutbildningen och omvårdnadsteorierna har utvecklats i USA och Finland.

Det leder mig till frågan om skillnaden mellan forskning och utredningsverksamhet. Forskningen bör till skillnad ifrån utredningsverksamhet ta sin utgångspunkt i teorier och modeller och producera kunskap som bidrar till en utveckling av redan existerande teorier eller till ny teoribildning.

Enligt min mening är författarens teoretiska utgångspunkt vagt formulerad och inga försök görs att relatera resultaten till någon teoribildning (dock presenteras resultaten i enlighet med Thörneboms paradigmbegrepp). Jag vet således som läsare nu oerhört mycket mer om framförallt amerikansk omvårdnadslitteratur och omvårdnadsutbildning men inte mycket mer om svensk omvårdnadsutbildning eller om problemen med att bygga up en ny sådan.

Ämnet hade vunnit på att problematiseras mera. De uppenbara problemen är flera:

Vilka intressegrupper och maktkonflikter verkar vid framväxten av en ny vårdutbildning?

- Hur har sjuksköterskeakåren ställt sig till de föreslagna förändringarna?
- Hur mycket av svårigheterna med att etablera en egen vetenskap beror på förhållandet till redan etablerade vetenskaper? (läs medicinen)
- Vad betyder det att yrket är kvinnodominerat? m.m.

Författaren anger i inledningen att "utbildningen efterhand framstod som avgörande för ett professionellt arbete". Enligt min mening hade avhandlingen vunnit på att begränsas till utbildningen eller åtminstone till att ta denna som utgångspunkt.

Författaren konstaterar på s. 25 att det blev "omöjligt att studera föreställningar om omvårdnadsteorier som grund för en professionell vetenskap utan att analysera vad man gjorde i utbildningen." Det är enligt min mening dock precis det hon har gjort.

Det är något oklart om avsikten är att diskutera den svenska vårdutbildningen. I inledningen anknys till den svenska högskolereformen men sedan blir det USA och Finland för hela slanten. Det är oklart om författaren ser situationen för vårdutbildningen och sina resultat som fullt giltiga och tillämpbara även för Sverige. Som läsare får jag dock intrycket att det är det som är avsikten.

En sådan slutsats måste naturligtvis ifrågasättas och problematiseras.

Författaren har en störande vana att använda sig av en rad begrepp med ett förrent känt innehåll. För mig är emellertid flera av dessa problematiska, t ex:

- sjuksköterskornas professionella yrkesroll
- icke traditionella kliniska avdelningar s 100
- interdisciplinära klasser s 100
- föreskrivande attityder s 100

Låt mig så komma till de slutsatser som helt överraskande dyker upp i slutkapitlet.

Författaren har fram till slutkapitlet ägnat sig åt en deskriptiv studie av omvårdnadsbegreppet i litteraturen samt omvårdnadsutbildning i USA och Finland. Dessutom har hon återgett tre amerikanska avhandlingar inom ämnesområdet. Hon har parallellt med denna beskrivning diskuterat samband mellan omvårdnadsteori, omvårdnadsforskning och omvårdnadsutbildning.

Döm om min förvåning när det helt oväntat dyker upp en rad slutsatser/resultat i slutkapitlet:

I det inledande referatet av avhandlingens kapitel 9 framgår några av de resultat författaren anser sig ha funnit. Låt mig koncentrera mig på ett: "För det tredje framstår det faktum att ämnesföreträdarna till övervägande del varit och är kvinnor som ett viktigt resultat. I de analyserande arbetena antyds att den kvinnliga dominansen kan vara en faktor som verkat hämmande på den vetenskapliga utvecklingen som man, ur ett historiskt perspektiv, skulle kunnat förvänta sig. Om analysen relateras till andra studier som beskriver utvecklingen i kvinnodominerade yrken framträder företeelser som kan illustrera hinder för en vetenskaplig ämnesutveckling."

Att sjuksköterskor till övervägande del varit och är kvinnor är väl knappast ett av denna avhandlingens resultat. Vad den kvinnliga dominansen haft för betydelse för den vetenskapliga utvecklingen framgår inte av detta arbete. Att någon referent uttrycker sig så kan knappast berättiga författaren att framföra det som sitt resultat.

Som jag ser det är de flesta av de framförda resultaten ett exempel på det olämpliga i att tänja sina fakta, sin empiri till utsagor som de faktiskt inte ger täckning för.

Detta arbete är vidare ett exempel på den frånvarande författaren. Det är mycket svårt att mellan de otaliga referenserna utläsa vad författaren själv anser.

Avslutningsvis kan man konstatera att författaren sin studie väl uppfyller de syften som hon ställer upp i kapitel 2.

Avhandlingen har naturligtvis också uppenbara förtjänster. För mig är de dock inte de som författaren lyfter fram som resultat utan hennes ingående litteraturgenomgång av ämnesområdet samt de tydliga beskrivningarna av utbildningen på HSSL. De stimulerade till egna funderingar över vår utbildning i socialt arbete.

Synpunkter från Anna Koch:

Der stilles mange spørgsmål i denne afhandling, men der er ikke nogen egentlig problemformulering i afhandlingen, fx en problematisering af, om det er en god idé at videnskabeliggøre sygeplejefaget. Hvad er fx problemerna ved ikke at have forskning knyttet til uddannelsen? Det nævnes som et problem, at uddannelse og praksis ikke følges ad, men for mig at se, burde det snarere ses som en udfordring end et problem, for man kan vel aldrig komme dertil at det er fuld overensstemmelse (praksis vil altid være foran!). Når der ikke er en problematisering, før man begynder at beskrive, hvordan uddannelsen videnskabeliggøres, er det svært at vurdere, om det er til nytte- eller med andre ord, om det løser nogle problemer og i givet fald hvilke.

Professionaliseringen bliver i afhandlingen anset for at være et gode, men selve professionaliseringen kunne have været problematiseret ved den modsætning der kan være mellem et fagligt/indholdsmaessigt ønske om en bedre behandling af de syge ved professionalisering på den ene side og et fagpolitisk ønske om at sikre erhvervets udværelse en bedre position ved professionalisering på den anden side. Det falder ikke nødvendigvis sammen.

Det er en bok, der er svært at få styr på. Den er ikke klar i sin opbygning, og synes at indeholde mange gentagelser. De fire problemstillinger som er nævnt i afhandlingen, kap 2, besvares rundt omkring og flere gange. Mangel på egentlig problematisering af feltet, gør det ydermere vanskeligt at vurdere konklusionerne. Bogen viser, hvor svært det er at konstituere et nyt forskningsfelt, og måske netop fordi den ikke er særlig klar, bekræftes indirekte hvor nødvendigt det er med et fælles begrepsapparat for at man kan tale om et fag og en profession og for at kommende medlemmer af professionen kan indlære faget.

Granskning av Karen Davies avhandling

Women and Time. Weaving the strands of everyday life.

I. Ulla Melin-Emilsson: Sammanfattning av avhandlingen

II. Granskning & Synpunkter från:

**Gunilla Fahlström
Ulla Melin-Emilsson
Monica Nordström**

Redaktör: Gunilla Fahlström

Ulla Melin-Emilsson:

I. SAMMANFATTNING AV AVHANDLINGEN.

Karen Davies' avhandling behandlar kvinnors förhållande till tid utifrån olika aspekter, men främst ur ett vardagslivsperspektiv. Den bygger på en studie av arbetslösa kvinnors upplevelser av sin situation - Arbetslöshet och Identitet - som hon gjorde tillsammans med Johanna Esseveld i slutet av 70- och början av 80-talet. De genomförde djup-intervjuer av 40 kvinnor vid 3 tillfällen under en period av 2,5 - 3 år. Genom att starta i dessa kvinnors vardag och hela livssituation hoppades författarna få klarhet i och förstå:

- kvinnornas erfarenhet av arbetslöshet
- förhållanden som hjälpte eller hindrade dem att få ett nytt arbete
- hur de såg på betalt arbete och hur det påverkade deras identitet

Under bearbetningen av intervjumaterialet fann Davies att just **tiden** tycktes oerhört väsentlig. Hon började därför fördjupa sig i detta begrepp för att skapa sig en teoretisk förankring. Bl a konstaterade hon att tiden inte hade fått särskilt stor plats i forskningen utan mer eller mindre hade betraktats som något självklart som bara fanns där och särskilt då kvinnors tid. Med detta nya perspektiv återvände hon sedan till materialet och försökte analysera det.

Avhandlingen består av två delar och iden första behandlar Davies tid ur ett feministiskt perspektiv. I den andra delen analyserar hon en särskild grupp kvinnors liv ur detta perspektiv. Hennes syfte är att visa hur tidsuppfattningen bär ett manligt signum och att kvinnors särskilda relation till tid skiljer sig från mäns.

Begrepp och teoretiska antaganden

I det första kapitlet under rubriken "*Timely Reflections*" inleder Davies med att referera till Stefan Jonsson (1987) där han beskriver hur människans förutsättningar har förändrats från att tidigare ha varit mästare över tiden nu är slav under densamma. Hon fortsätter med en genomgång av tidsbegreppet i ett historiskt sammanhang med betoning på den ständiga bristen på hänsyn till kvinnors tid. Tid har blivit alltmer intressant men social teori har mestadels tagit tid för given och att skeenden inträffar i tid och rum har betraktats som omgivningar. Ingen ordentlig diskussion har hittills förts och tidsbegreppet behöver problematiseras:

Tid. Den är inte individuell, den är att se som relaterad till andras tid.

Kvinnors tid är andras tid. I högre grad än männen tar kvinnor hänsyn till andras tid i sin planering och sitt användande av tiden genom att tex arbeta deltid för att få mera tid till familjen.

Olika tidsperspektiv i olika samhällen. Sättet att betrakta tid varierar olika samhällen beroende på historiska och kulturella skillnader. Även inom ett samhälle kan skillnader förekomma mellan olika grupper.

Människors världsbild och individuella behov har exempelvis betydelse för hur tid uppfattas liksom teknologins utveckling.

Tid som en social konstruktion. Vi människor skapar tiden som i sin tur ger våra liv mening och form. Här har såväl manliga, klass- som makt-intressen betydelse för hur tidsbegreppet utformas.

Cyklisk och linjär tid. De två dominerande tidsuppfattningarna i det västerländska samhället. Linjär tid är den förhärskande idag och ser tiden som en rak obruten linje medan cyklisk tid var det mera vedertagna tids-begreppet innan industrialismens genombrottet när jordbruket, beroende av årstiderna, var styrande och tiden sågs som en ständig upprepning av nuet.

Vardagsliv och medvetenhet om tid. Historiskt sett anses skrivkonstens utveckling ha betydelse för medvetandegörandet av tiden både genom sin form - i en linje från vänster till höger - och den möjlighet till kontakt mellan generationer som den ger.

Präglad av en marxistisk/feministisk grundsyn och med ovanstående begrepp/antaganden som utgångspunkt utvecklar Davies ett förhållningssätt som utgör basen för hennes perspektiv i analysen av det empiriska materialet. Hon använder ett av sina grundantaganden "att kvinnors tid är andras tid" som ett analytiskt redskap för att förstå kvinnors agerande. Hon väljer att beskriva linjär tid-klocktid som manlig tid och cyklisk tid-processtid ett tidsbegrepp som mera omfattas av kvinnor. Davies förklarar valet av adjektivet "manlig" med att hon därmed hoppas att diskussionen drar till sig den rättmätiga uppmärksamheten.

Linjär tid styrs av industrialiseringen. Den betonar ett framåtsträvande mot något nytt. Historiskt har den sitt ursprung långt tidigare när monoteismen genom judendomen och senare kristendomen utvecklades och tron på en framtid med en helt annan historiesyn och inte en upprepning av det tidigare växte fram. Att bara manliga individer kunde vara förmedlare mellan gud och människorna genom prästerna bidrog till att utestänga kvinnorna från utvecklandet av värdesystemen liksom att den manliga tiden fungerar som en påtryckning på kvinnor än idag. Här påpekar Davies dock att det inte betyder att manlig tid också kan ha denna effekt på män. Uppfinnandet av det mekaniska uret och klockan som var mans egendom är också ett led i detta. Cyklisk tid styrs av naturens rytmer och de behov som uppstår. Den betonar processen och ser tiden som en upprepning av det som har skett tidigare. Handlingarna får ta den tid de tar och de styrs inte av klockan. Den ena tidsuppfattningen behöver inte utesluta den andra och hon försöker i avhandlingen visa på hur man kan väva samman klocktid och processtid.

Metod och analytisk modell

Davies tar upp olika undersökningar som har gjorts med olika metoder men konstaterar att det kvinnliga perspektivet ständigt har förbisetts. I det egna valet av forskningsmetod bestämmer hon sig för en kvalitativ metod med en feministisk fenomenologisk ansats i syfte att verkligen försöka förstå dessa kvinnor på ett djupare plan. Kvantitativa metoder utesluts då de ej fångar den komplexitet hon vill mäta.

Beträffande urval bestämde Davies & Esseveld sig för att vända sig till kvinnor som hade varit anställda i typiska kvinnoyrken. Genom Länsarbetsnämnden fick de listor med namn på kvinnor som hade arbetat inom kläd- och textilindustrin, livsmedelsindustrin, vården och på kontor. Efter brev tog de telefonkontakt med dessa kvinnor men nästan ingen kunde tänka sig att ställa upp för intervju. De fick då använda en annan urvalsmetod som gick ut på att de fick kontakt med kvinnorna genom att de handläggande tjänstemännen inom Länsarbetsnämnden med hjälp av sin kännedom om de arbetslösa kvinnorna undersökte deras intresse.

När det gäller själva analysen har Davies som utgångspunkt att det först finns en frågeställning som man undersöker och i bearbetningen av det materialet finner man nya frågeställningar som man då undersöker osv. I den här avhandlingen kan man se flera steg av denna modell. Initialt beskrivs analysen av intervjumaterialet i den ursprungliga undersökningen som gällde de 40 kvinnornas upplevelse av sin arbetslöshet och under vilken tidsbegreppet blev synligt som ny problemställning. Materialet bearbetades först på ett mera tydligt plan där effekten på individen undersöktes i form av:

- ekonomiska termer
- brist på självaktning
- isolering
- effekter på fysisk och psykisk hälsa.

Därefter genomfördes en djupare kontextbunden analys relaterad till:

- bakomliggande strukturer
- kvinnornas upplevelse av arbetslöshet
- förändringar på arbetsmarknaden.

Efter den beskrivningen utvecklar Davies tillvägagångssättet av den analys som utgör basen i avhandlingen:

- Hon går tillbaka till ursprungsmaterialets samtliga intervjuer och har dem i huvudet, försöker uppleva dem igen för att komma nära kvinnorna samtidigt som hon läser dem om och om igen
- Hon gör en sammanfattning av de 3 intervjutillfällena
- En första kodning görs för att summera, sammanställa och sortera observationerna av data
- Levnadsbeskrivningar görs för alla kvinnor
- En andra kodning görs där tidsaspekten blir tydlig.

Här tar då analysen utifrån perspektivet *tid* vid. Hon gör en ny summering med denna som utgångspunkt och de frågor som framkommit av de teoretiska studierna kring tid. Metoden jämförs med "grounded theory" men hon anser att den skiljer sig från den genom att man där fokuserar på fenomenet ifråga, tex drogmissbruk, medan hon betonar forskningsobjektet. I det här fallet är det kvinnornas relation till och subjektiva upplevelser kring tid.

Empiri/data

Davies redogör ingående för hur hon undersöker kvinnornas liv i förhållande till tid. Genom att beskriva ett antal kvinnors utsagor presenteras kvinnors "pusslande" med tiden.

Kvinnors tid i relation till arbetsplatser som styrs av manlig tid

Davies hävdar att kvinnor har det mycket svårare inom *industrin* än männen.

De har tråkigare arbeten som "fördummar", blir lättare permitterade, antas inte så lätt till andra anställningar. Hon anser också att kvinnor påverkas mera av att arbetsuppgifternas art förändras till att bli mera monotona och repetitiva, liksom ny teknologi ofta leder till att kvinnor får sämre jobb och att de påverkas negativt av det. Även inom *sjukvården och hemtjänsten* härskar manlig tid. Olika rationaliteter med skilda tidsuppfattningar kolliderar. Teknisk-ekonomisk rationalitet tillsammans med vetenskaplig och facklig rationalitet med rötter i manlig tid krockar med den rationalitet som gäller för omsorg, vård och uppfostran och som har kvinnlig- eller processtid som utgångspunkt.

Kvinnors tid i relation till deras vardagsliv

Enligt Davies planerar kvinnor sin tid utifrån andras behov. Arbetstiden är inte enbart den tid de är på arbetet. Relationen mellan arbetstid - ledighet, arbetslöshet - ledighet och betalt arbete - obetalt arbete tas upp. Komplexiteten är enorm. Klocktid och processtid vävs ständigt samman i ett komplicerat mönster. Samma förhållanden poängteras i de två kapitel där hon behandlar kvinnors tid i förhållande till att söka arbete och att stå emot manlig tid och prioritera andra värden som exempelvis "tid framför pengar" eller "egen tid".

Konklusioner

Kvinnor har socialiserats till en modern linjär tid. De har blivit bundna till ett annorlunda tidsmedvetande som påverkar deras identitet. Det är svårt att vara arbetslös men det är också svårt att ha ett jobb. Linjär klocktid är pressande men processtid kan också upplevas som pressande när man har för mycket tid som arbetslös. Kvinnors val beträffande arbete inbegriper alltid hänsyn till hemmet. De kopplar aldrig av helt vilket däremot männen gör. Väntan inbegrips också i tids-behandlingen. Davies gör avslutningsvis ett försök att plocka upp trådarna i de teoretiska reflektionerna och presentera en modell som hon sedan kopplar till det analytiska konceptet för att visa hur tätt sammanvävda dessa delar är.

women's dominant
relation to time

men's dominant
relation to time

II. Synpunkter från Gunilla Fahlström:

1. Allmänt

Syftet framgår av abstract och i inledningen, men blir inte så tydligt. Olika frågeställningar kunde ha eskorterat syftet och tillika gärna sådana som kanske inte kunde besvaras fullt ut.

Genom Davies material har jag fått ord på en del egna fynd, också en sorts bekräftelse.

2. Metod

a) Analys

Karen Davies skriver att hon anlägger en hermeneutisk ansats och använder kvalitativ metod (s48). Senare skriver hon att en fenomenologisk ansats men också moment tillhörande grounded theory använts. Här menar jag att hon inte är tydlig på hur analysen gjorts. Grounded theory-ansatsen innebär ju att materialet kompletteras till dess mättnad uppstår, och det har inte gjorts vilket författaren också påpekar. I sådana fall är kodningen av materialet det som tillhör grounded theory. Vad tillhör då fenomenologin? Det bärande i denna riktning är troheten mot subjektet och den menar jag att författaren hela tiden är medveten om och uppfyller. Emellertid innebär en fenomenologisk analys rent arbetsmässigt ett antal steg som jag inte återfinner i Davies resonemang. I huvudsak innebär fenomenologisk metod fyra steg:

1. subjektets utsaga, en egenhändig beskrivning eller ett samtal, läses igenom för att få helheten
2. bildandet av meningsenheter, sk bärande delar som ligger till grund för reduktionen
3. sökandet efter innehållet, essensen, kan göras i en eller två etapper och görs i perspektivets språk, tex psykologiskt eller sociologiskt perspektiv.
4. formulering av struktur/er av erfarenheten. De/n skall vara generell och utgör resultatet.

b) Urval

Urvalet av kvinnor för studien kan beskrivas som i figuren nedan.

	<i>Fast anknytning till arbetslivet</i>	<i>Löslig anknytning till arbetslivet</i>
<i>Hög hierarkisk placering i arbetsliv</i>	?	Någon enstaka kvinna
<i>Låg hierarkisk placering i arbetsliv</i>	Några av kvinnorna, de fem äldre	Här finns majoriteten av gruppen

En ruta är helt tom och det är, menar jag, en brist när det handlar om *kvinnor* och tid. Davies påpekar också att det primärt handlar om kvinnor i lönearbete och med vårdansvar. Flertalet kvinnor som skulle ha funnits i denna tomma ruta skulle ha ett icke-manuellt arbete. Ett sådant arbete har den påföljden att förhållandet till tiden är annorlunda än i manuellt arbete (se också s 98). Materialet är "omättat"!

Tid handlar bla om balansen mellan polerna familj respektive arbete. Denna balans påverkas sannolikt av den hierarkiska placeringen som också hänger samman med formell utbildningsnivå. En låg hierarkisk placering gör det troligt att familjen relativt sett får större tidsmässig plats, än vad fallet är vid en hög hierarkisk placering. Vad det också handlar om är ett överliggande begrepp, kontroll. Med det avses kontroll över den egna livssituationen i kombination med möjligheten att prioritera framförallt två saker: dels tid i förhållande till pengar men också mellan individuell respektive relationell tid. Louise, en av kvinnorna, är ett utmärkt exempel på detta, det vill säga hur prioriteringen kan skifta - över tid - men länkat till olika typer av kontroll av den egna situationen.

Synpunkter från Ulla Melin-Emilsson:

Ju mera jag försöker sätta mig in i och förstå denna avhandling desto svårare blir det. Möjligen säger det mest om mig, men förmodligen "är vi två om det" vilket är min utgångspunkt för möten. Det är kanske just det, själva mötet, som jag saknar. Både mitt möte med Karen Davies som forskare och hennes möte med de hon forskar om.

Undertiteln på avhandlingen, "Weaving the strands of everyday life", utlovar en process som hon själv så noggrant påpekade på föreläsningen. Till viss del finns den med i de utvalda kvinnornas utvalda utsagor, men hon når inte riktigt ända fram till de djupare plan som hon uppger att hon vill förstå - nämligen till de bakomliggande orsakerna av kvinnornas upplevelser. Processen stannar liksom upp eller skall man tolka detta som början till en fortsättning? Det valet gör det lättare, åtminstone för mig, att inte vara fullt så kritisk.

Efter en introduktion där bakgrund och syfte presenteras följer ett teorikapitel med titeln "Timely Reflections" där hon för en diskussion och problematiserar begreppet tid utifrån ett feministiskt perspektiv. Här uppskattar jag valet av "Timely" med sin dubbeltydiga mening av att dels handla om *tid*, dels tala om att reflektionerna äntligen kommer till stånd.

I nästa kapitel fortsätter det teoretiska resonemanget med tyngdpunkten på hur kvinnor har hållits utanför liksom att könets betydelse har ignorerats. När det gäller Davies val av referenser anser jag mig inte ha kompetens att avgöra eller ens tycka något om det beträffande dessa teorier. Jag har inte heller i detta arbete kontrollerat referenserna, annat än i något fall av eget intresse, då jag bedömde att det låg utanför uppgiftens ram. Däremot uppfattar jag att hon då och då faller påståenden som jag har svårt att finna förankring till i det hon skriver. "Waiting is indeed a relation to time, specifically characteristic of women's lives" står det exempelvis att läsa på sidan 45 utan hänvisning till någon referens. Här undrar jag hur hon vet det så säkert. Vad säger att inte män också tillbringar en stor del av sin tid med att vänta?

I kapitel fyra presenteras studien som har legat till grund för avhandlingen och i de följande kapitlen förutom det allra sista redogör hon för det empiriska materialet genom att utgå från tidsperspektivet i förhållande till olika situationer i de berörda kvinnornas liv. Avslutningvis har Davies ett kapitel i vilket hon uttrycker ambitionen att knyta ihop trådarna från de teoretiska reflektionerna och empirin genom att presentera en modell för det hon vill visa. Nämligen hur enormt komplicerat kvinnors förhållande till tid är jämfört med mäns oproblematiska relation till den tid de själva har skapat och styr över.

Metod - Empiri

På den här punkten har jag en rad synpunkter men tänker begränsa mig till några av dem. Jag gör mig annars lätt skyldig till samma grundlösa tyckande som jag delvis kritiserar Davies för.

I den kvalitativa ansats med fenomenologisk grund som hon gör anspråk på att använda saknar jag en beskrivning eller åtminstone ett försök till redogörelse för var hon själv befinner sig i denna process. Hon konstaterar bl a på sidan 64 att både den som intervjuar och den intervjuade blir påverkade av det här sättet att arbeta, men hon talar inte om hur det påverkar henne. Det skulle enligt min mening ha ökat trovärdigheten för tolkningen av materialet samtidigt som det antagligen hade blivit lättare att förstå. I stället refererar Davies till en bok hon tidigare har skrivit där hon tar upp detta. Även om jag skulle gå till den källan så ger det inte mig den information jag saknar. Min undran gäller hur hon reagerar här: vad som händer mellan henne och de kvinnor hon intervjuar och hur det möjligen påverkar resultatet. En problematisering kring detta vore värdefull.

En stor del av det material som hon har valt att placera i fotnot under strecken skulle dessutom med fördel ha kunnat ges utrymme i den löpande texten för en bättre kontinuitet i läsningen.

Det faktum att Davies i avhandlingen använder sig av samma intervjumaterial som vid den förra undersökningen medför vissa komplikationer enligt min mening. Utgår man från hennes grundtanke att använda de nya frågeställningar som dyker upp i bearbetningen av ett material för ytterligare analys utifrån detta så hänger jag med så långt. Hon såg att tiden var en viktig faktor, skaffade sig teoretisk referensram till detta och återgick sedan till det redan insamlade materialet. Problemet uppstår kanske i sättet att presentera materialet, det vill säga att redogöra för data utifrån begreppet *tid*. På den punkten är jag mycket osäker, men uppfattar att det är svårt att få en bild av vilken information i sin helhet som data ger och **hur** hon faktiskt har resonerat när hon har dragit sina slutsatser. Exempel på frågor är:

- Varför har hon valt att referera just dessa kvinnor?
- Vad sade de för övrigt?

Ett annat metodproblem som har upptagit mig är själva urvalsförfarandet. Ingen av de först kontaktade kvinnorna ville ställa upp. Detta tycker jag är intressant i sig. Fanns det möjligen viktig information att hämta där? Det kanske inte var så, men jag saknar en diskussion kring detta och vad det kan ha haft för betydelse att de handläggande tjänstemännen mer eller mindre valde ut

de aktuella kvinnorna. Fanns det eventuellt något i den relationen som har påverkat forskningen? Denna brist på insyn i data gör det också svårt att skaffa sig någon uppfattning om just den här metodens relevans i förhållande till de teoretiska utgångspunkterna.

Grundläggande begrepp/antaganden

Av de grundläggande begrepp som framgår av sammanfattningen är det främst ett par punkter jag skall nämna. "Kvinnors tid är andras tid" är ett antagande som Davies använder som bas i sin analys av materialet. I det är hon mycket tydlig, men hon beskriver inte lika tydligt hur hon har kommit fram till det. "Medvetenhet om tid" är ett annat exempel där problematisering saknas. Vad menar hon egentligen med det. Räcker det att kvinnorna tycker att de har för lite eller för mycket tid eller finns det någon djupare mera existentiell mening bakom detta?

Avslutning

Uppnås då syftet i denna avhandling? Lyckas Davies visa att klocktiden är manlig eller att tidsuppfattningen av idag bär ett manligt signum, liksom att kvinnors särskilda relation till tid skiljer sig från mäns? Både ja och nej! Till viss del visar hennes teoretiska del att män har haft stor betydelse men det kanske inte behöver betyda att kvinnors del har varit betydelselös. Möjligen har det som skett gagnat kvinnans sak på något sätt. Eller är kvinnan det passiva offer som Davies stundom tycks mena?

Hur kvinnors särskilda relation till tid skiljer sig från mäns anser jag däremot inte att varken hennes teoretiska del eller empiriska data visar. Hur kvinnor (eller i varje fall företrädesvis den här gruppen av lågutbildade arbetslösa kvinnor) "pusslar" med sin tid och försöker väva samman klocktid med processtid framgår tydligt vilket hon också visar i den avslutande modellen. Därefter haltar den som jag ser det. Tillräckligt underlag för jämförelsen saknas. Även om jag stundtals t o m har "misstänkt" Davies för att egentligen bara vara ute för att bevisa en egen hypotes i stället för att verkligen vilja veta hur dessa kvinnor tänker, har läsandet varit givande och gett näring till min egen forskning.

Synpunkter från Monica Nordström:

Karen Davies avhandling är intressant och tankeväckande och tillför nya kunskaper om kvinnor och män olikheter samt hur detta påverkar vårt socialt konstruerade tidsmedvetande. Hon visar på att begreppet tid som tidigare inom vetenskapen betraktats som ett neutralt begrepp är relaterat till kön. Genom begreppet processtid som skapas ur de egna empiriska data synliggör Karen Davies ett nytt perspektiv på tid, ett kvinnligt tidsmedvetande. Manligt tidsmedvetande innefattas i begreppet linjär tid. Detta begrepp skapar Karen Davies genom litteraturstudier och andras empiri. Karen Davies beskriver och konstruerar inte begreppet processtid lika utförligt och konkret som begreppet linjär tid. Linjärtid får också en mer framträdande roll i analysen av kvinnors vardagsverklighet.

Jag är överens med Karen Davies att tid är en social konstruktion och att kvinnors underordning i samhället bibehålls genom att mannen är normgivande. Men vilka soci-ala konstruktioner bygger kvinnor upp genom sitt tidsmedvetande och vilka positiva och negativa funktioner har det? Avhandlingen har en tendens till att idyllisera processtiden och Karen Davies undviker att diskutera dess negativa och begränsande funktion.

Enligt min uppfattning övervärderas kvinnors erfarenheter och tidsmedvetande, när detta i det avslutande kapitlet beskrivs som en möjlig väg till frigörelse från den manligt dominerade linjära tiden för såväl män som kvinnor. Det skulle varit mer fruktbart att ytterligare problematisera begreppet processtid och dess inflytande på kvinnor. Istället för att diskutera sambandet tid, kön och identitet kunde en diskussion om processtidens olika funktioner varit intressant. Karen Davies berör endast ytligt att processtiden kan ha en konserverande och begränsande funktion. Hon diskuterar det cirkulära tids-medvetandet konserverande funktion, men framhåller att processtid till skillnad från cirkulärtid innefattar en förändringsdimension.

Det skulle varit intressant om hon tex diskuterat begreppet processtid utifrån omsorg som oreflekterad respektive reflekterad handling. Det är tänkbart till och med troligt att omsorgstänkande begränsar friheten hos de personer som omfattas av omsorgshandlingen. Processtid kan då liksom det linjära tidsmedvetande få en kuvande funktion.

En annan aspekt på processtid skulle kunna vara att den inte som ett linjärt tidsmedvetande avgränsar det egna jaget från andras jag. Processtid skulle i så fall inte i lika hög grad som linjär tid ge ett skydd, ett nödvändigt försvar för den som utövar omsorg i yrket att värna om den egna identiteten. Detta berörs endast ytligt och i samband med skapandet av egen tid. Å andra sidan kan de rutiner som ett linjärt tidsmedvetande skapar ge ett skyddspansar som kan ge upphov till att omsorgstänkandet passivisera eller till och med tar en destruktiv

vändning. Karen Davies exemplifierar detta genom vårdbiträden på en långvårdsavdelning och hur deras rutiner ledde till att de fick mycket tid över till kaffe-drickande och interna konflikter.

Kvinnors kuvande under det linjära tidsmedvetnadet kan, som Karen Davies påpekar, leda till att de inte kunnat utöva omsorgsarbete på ett för dem tillfredsställande sätt. Därmed kan de få "tid över". Å andra sidan är det möjligt att kvinnornas tidsmedvetenhet har handlingshämmande funktion, vilket i sin tur gör att de inte kan utföra omsorgsarbete på ett för dem tillfredsställande sätt. I båda situationerna har kvinnorna fått "tid över" utifrån ett linjärt tidsmedvetande. Kanske är det konsekvenserna av detta som vi idag ser genom nedskärningar i omsorgssektorerna och en omänskligare omsorg som följd.

För mig har Karen Davies avhandling väckt många intressanta tankar och jag tror att hennes begrepp kan vara användbara mig i mitt arbete. Det är emellertid synd att hon i det avslutande kapitlet hamnar vid sidan av sin ursprungliga frågeställning. Diskussionen om sambandet tid, kön och identitet känns inte riktigt relevant i förhållande till det som tidigare behandlats i avhandlingen. Här sker som jag uppfattar det en onödig sammanblandning med den tidigare studien. Detta gör att det för mig ibland är svårt att följa hennes resonemang. Även spekulationer om en eventuell förändring av tidsmedvetandet i framtiden tycker jag hon kunde utlämnat.

Slutligen vill jag säga något om metoden. Att använda en kvalitativ metodansats är fruktbart och ger dimensioner av tidsbegreppet som skulle varit svåra att fånga på annat sätt. Men det är tveksamt när Karen hävdar att hon arbetar utifrån grounded theory som analysstil. Det är riktigt att hon genererar ett av sina begrepp ur sin empiri, men det är svårt att förstå hur hon arbetar för att få mättnad i sin datainsamling. Hon avviker också från Grounded Theory när hon prövar sina begrepp på samma data som de är genererade ur. Dessa bör enligt min uppfattning prövas på andra empiriska data, för att inte hamna i ett cirkeltänkande. Att pröva om begreppen i liknande studie då baserad på män skulle därför kunna vara av intresse.

Frågor att diskutera

- * Vari ligger skillnaden mellan cirkulär- och processtid?
- * Vad skiljer processtid från cirkulärtid med avseende på en konserverande funktion?
- * Vari ligger processtidens förändringsdimension?
- * Hur är det möjligt för tidsmedvetandet att förändras om inte maktrelationerna i sig förändras?
- * Är det möjligt att använda begrepp som är genererade ur empiriska data på samma empiriska data?

**Granskning av Margareta Hallbergs avhandling
Kunskap och kön. En studie av feministisk vetenskapsteori**

I. Åsa André: Sammanfattning av avhandlingen

II. Kritiska synpunkter och reflexioner från:

Eva Rönnbäck
Agneta Jönsson
Ilona Morvai
Hans-Jørgen Wallin Weihe
Vibeke Jartoft

Redaktör: Åsa André

Åsa André:

I. SAMMANFATTNING AV AVHANDLINGEN

Margareta Hallbergs avhandling *Kunskap och Kön* har tre syften:

1. att presentera den vetenskapsteori hon tillämpar i sin analys av det feministiska kunskapsområdet.
2. att avgränsa området 'feministisk forskning'.
3. att identifiera och granska feministers kritik av vetenskapen och de alternativ som diskuteras.

Kap 1. I det första kapitlet presenterar MH ämnet vetenskapsteori. Det är en relativt fristående disciplin som hämtat influenser både från traditionell vetenskapsfilosofi och kontinentalfilosofi. Kuhns "Structure of Scientific Revolutions" betraktas som en milstolpe från vilken vetenskapsteorin kan ses som ett självständigt ämne. Dess uppkomst betraktas som ett brott mot den anglosaxiska traditionen.

MH utgår i sin analys från vissa centrala teser i den postkuhnska kontexten.

Den postkuhnska vetenskapsteori gör ingen stark åtskillnad mellan observation (fakta) och teori, den karakteriseras av anti-empiristisk epistemologi. Observationer betraktas som teoriberoende bundna till speciella lokalt utformade diskurser.

Inom den postkuhnska vetenskapsteorin är kunskap en social och kollektiv process som underställs kollektiva, gemensamma normer och värderingar. Sociala faktorer såväl inom forskarsamhället som i omgivande samhällsförhållanden är av betydelse för kunskapsinnehållet.

Teoribegreppet förstås som holistiskt. Mary Hesses nätverksmodell tas som exempel på hur teorier kan tolkas som begreppsliga nätverk relaterade till varandra genom lagar. Det finns en ömsesidig påverkansrelation mellan det teoretiska nätverket och observationsnivån. De påstående som anses sanna beror på deras överensstämmelse med det övergripande teoretiska nätverket.

Inkommensurabilitetstesen innebär att teorier som tillhör olika paradigmen inte kan mätas med samma mått. Forskare uppfattar världen på olika sätt beroende på vilka teorier som ligger bakom och det finns inte någon neutral punkt från vilken dessa sätt att uppfatta världen kan jämföras från. Olika definitioner av begrepp, olika kriterier för bedömning, olika tolkningar av data gör kommunikation omöjlig.

Kap 2. I det andra kapitlet av avhandlingen avgränsas och definieras feminism som ideologisk och politisk rörelse. Denna analys bygger på åtskillnad mellan nätverksnivåer och visar också senare i tredje kapitlet på sambanden till den feministiska forskningsnivån.

MH identifierar ideologi som ett system värderingar och regler som tjänar en viss grupps intressen. Feminism som social och politisk rörelse har en tradition och en historia som existerar fristående från den feministiska vetenskapen och forskning. Dessa idéer formulerades långt före den feministiska forskningen.

MH har stannat för statsvetaren Judith Grants tre teser som utgångspunkt för sin definition av feminism som ideologi. Dessa kan betraktas som en minsta gemensam nämnare trots stora olikheter på andra områden.

- Den första är att kvinnor är förtryckta som kvinnor.
- Den andra är att det personliga är politiskt.
- Den tredje är att kvinnor endast kan förlita sig på sin egen erfarenhet.

MH:s uppfattning är att vetenskapsfrågan i feminismen är förknippad med den mer traditionella definitionen av feminism vilket överensstämmer med Grants synsätt. Därför faller postfeminismen utanför eftersom det enhetliga subjektet dekonstrueras och metateori avvisas.

Kap 3. I det tredje kapitlet diskuterar MH feminism som forskning. Eftersom området är relativt nytt och ofärdigt föreligger en viss begreppsförvirring. Hon stannar för en analytisk konfliktbaserad klassificering som tar sin utgångspunkt från hur forskningsobjektet uppfattas, distinktionen bygger på vetenskapsteoretiska olikheter.

Hon delar upp könsorienterad forskning i tre kategorier, kvinnoforskning, genderforskning och feministisk forskning och bestämmer deras position i förhållande till kvinnorörelsen. Hon beskriver deras viktigaste legitimeringsstrategi och epistemologiska position samt vetenskapssyn. De feministiska positionerna som kan uppfattas som vetenskapskritiska är med en politisk indelningsgrund radikalfeminism och socialistisk feministiskt, med en filosofisk den gynocentriska och 'kulturfeminismen'. För dem är kön en central kunskapsteoretisk kategori. Feministens strukturellt determinerade positioner skiljer sig så mycket från mannens att det berättigar ett eget forskningsområde.

Med vetenskapskritik menas många olika ställningstaganden från postivismkritik till en problematiserande hållning till vetenskapens sociala och politiska funktioner.

MH definierar den feministiska vetenskapsdiskursen utifrån tre teser som är en utbyggnad av de tre ideologiska teserna som presenterats tidigare.

1. Kvinnor är förtryckta som kvinnor och därför saknas både kunskap om kvinnan och kvinnan själv i vetenskapen.
2. Det vetenskapliga är personligt, det personliga genomsyrar vetenskapen på alla nivåer.
3. feministisk kunskap baseras på en normativ kritik epistemologi som utgår från kvinnans och/ eller feministens erfarenheter och/eller teoretiska perspektiv eller ståndpunkt och den skiljer sig därför i sitt normativa innehåll från andra epistemologier.

I tredje kapitelet ges också olika förslag på förklaringar till kunskapsområdets framväxt, tex det ökande antalet kvinnliga forskare, den samtida kvinnorörelsen och den vetenskapskritiska rörelsen. De kunskaps sociologiska förklaringarna undersöker hur förbindelsen mellan olika faktorer ser ut tex vilka sociala förhållanden som påverkar vilka vetenskapliga processer och trosföreställningar. En bidragande orsak kan vara att vetenskapen specialicerats alltmer och följaktligen uppstår också könsforskning.

Kap 4. I det fjärde kapitlet problematiserar MH begreppet kön. Kön är enligt hennes avgränsning ett kunskapskonstituerande kategori. Den är avgörande i epistemologin. Kön antas innebära en avgörande skillnad i vetenskapen. Gender är enl Conell en strategisk term i feministisk teori. Det sker en förskjutning från sex till gender. Biologiskt kön/ sex diskuteras i förhållande till socialt kön/gender. MH problematiserar kategoriseringen. För den feministiska forskningen uppstår tidigt ett problem att betrakta sex/gender i systemtermer därför om de är förbundna med varandra ges det för litet utrymme att se gender som en självständig kategori. Konstruktivister ser även kön som en socialt konstruerad kategori och sex/gender åtskillnaden blir svår att upprätthålla. Med interaktiva modeller över människans utveckling och relationer blir det biologiska, psykiska och sociala svårt att urskilja från varannat.

MH beskriver tre kön/gender teorier. Den första är psykodynamiska könsteorier där hon tar upp Nancy Chodorows objektrelationistiska förklaring till utvecklingen könsidentitet och könskillnad. MH anser att Nancy Chodorows modell är alltför fast och könstypisk och bunden till ett speciellt historiskt och socialt kontext. Evelyn Keller använder samma typ av argumentation för att förklara varför naturvetenskapen är genomsyrade av en dominans ideologi. MH hävdar att om den feministiska tolkningen avvisas och vetenskapen inte betraktas som dominerad av tävlingsinriktade aggressiva personer så faller denna tes.

Inom de sociala könsteorierna återfinns en motsättning mellan struktur och agentperspektiv som också återfinns bland samhällsvetare. De feministiska könsteorierna har liknande problem i att definiera det 'sociala' och förhållandet mellan struktur och handling. MH kritiserar Sandra Hardings tredelade genderteori med att fråga hur de tre kategorierna symboliskt, individuellt och strukturellt kön är förbundna med varandra. Individuellt kön kan inte ha den självständiga karaktär i en strukturell analys som Harding ger det.

Kön problematiseras i förhållande till makt. Det biologiska med att biologiska förklaringsmodeller ofta är deterministiska och lämnar lite utrymme för förändringar. Det 'sociala' innehåller också tröghet och motstånd mot förändringar. I den postmodernistiska teoribildningen tenderar kön att upplösas i situationsrelaterade positioner. MH avslutar kapitlet med att hävda att det inte finns någon enhetlig definition av gender vilket gör det svårt att kritiskt granska termen.

Kap 5. Det femte kapitlet behandlar feministisk vetenskapskritik. Det tar upp dekonstruktionsprojektets kritik av teorier. MH anser att feminister enas i dekonstruktionsprojektet och att projektet vilar på en förhandsuppfattning om vetenskapens könsberoende. Om de metodologiska principerna kan kopplas samman med maskulinitet-androcentrism eller sexism anser MH att det är en specifik feministisk kritik. (Androcentrism betyder i detta sammanhang manscentrerad och sexism kvinnofientlig). Tesen om faktas teoriberoende omöjliggör absolut könsneutralitet vid studiet av könsskillnader i ett post-kuhnskt perspektiv. Det innebär emellertid inte att dessa studier behöver vara könsförtryckande. Även feministisk forskning kan vara sexistisk och nedvärdera det motsatta könet.

Feminister kritiserar reduktionism som metod. Reduktionism innebär att ett system undersöks i sina minsta beståndsdelar och att alla kausala processer kan förstås som en funktion av deras interaktion.

Biologin är ett område som använder reduktionistiska metoder och som den feministiska kritiken riktat in sig på. Enligt feminister (t ex filosofen Longino) anser sig biologer kunna förklara alla sociala beteenden. Sociobiologin anses vara en dålig vetenskap. MH är emellertid tveksam till generaliseringen att reduktionism alltid är dålig vetenskap. Hon anser att om inte reduktionism och determinism kan förbindas med maskulinitet, är den feministiska kritiken av sociobiologin ett tillägg till annan vetenskapskritik.

Den feministiska vetenskapskritiken av Darwins evolutionslära företräds av två feministiska forskare Ruth Hubbard och Eveleen Richards. Hubbard anser att androcentrismen i Darwins teorier lever kvar i dagens biologiska teorier. MH instämmer i stort med Hubbards kritik av Darwin men menar att det är

att dra för långtgående slutsatser när Darwin förklaras skyldig till att lägga fram kvinnofientliga teorier. MH menar att Hubbard begår misstaget att 'läsa historien baklänges'.

Mot Hubbards Darwintolkning ställer hon Eveleen Richards kritik som utgår från D:s psykosociala biografi men också innehåller en strävan efter att kontextualisera av selektionsteorin. MH anser att Richards analys är mer undersökande och mindre värderande än Hubbards. MH pekar på att den feministiska kritiken på många sätt sammanfaller med ickefeministisk kritik. Vilket gör den både mer accepterad av vetenskapssamhället men samtidigt mindre utmanade mot den existerande ordningen.

'Mannen-jäger'hypotesen kritiserar av de feministiska forskarna Bleier och Longino. Bleier anser att den androcentriska teorins svaghet ligger i att förklara för mycket samtidigt som den utesluter kvinnan. Den saknar empiriskt stöd men det gör även 'kvinnan-samlar'hypotesen som därför endast kan betraktas som en motstrategi.

Ytterligare ett område den feministiska vetenskapskritiken av neuroendokrinologin, granskas av MH. Longinos jämförelse mellan den linjära hormonella modellen och selektionsteorin om högre hjärnfunktioner. Longino tar ställning för selektionsteorin som betonar interaktiva processer mellan biologiska strukturer och miljömässiga och sociala faktorer. Enligt Kuhns disciplinära matris finns det stöd för båda teorierna, de utesluter inte varandra och kan generera ny kunskap. Longino tar ställning för den interaktiva därför att den är mer förenlig med en feministisk vetenskapssyn. 'Bra' bakgrundsantagande är tillräckliga för Longino att välja en teori framför en annan. MH ifrågasätter vem som kan avgöra om en teori är bättre än någon annan och garanterar det i så fall att det är god forskning som bedrivs?

Kap 6. Det sjätte kapitlet behandlar feministisk kritik av vetenskapsfilosofin. Den feministiska kritiken kan struktureras utifrån frågorna vad vetenskapen är, hur den kan studeras och den feministiska vetenskapsteorins uppgifter. Deras avsikt är att framhålla ett bättre alternativ och blir därför ett upplysningsprojekt till skillnad från den postkuhnska har ett annat förhållande till forskningsobjektet. Opartiskhetstesens, som menar att det inte är vare sig önskvärt eller möjligt att förhålla sig neutral, kritiserar. MH ställer frågan om en moralisk eller politisk forskning alltid är dålig och vem ska i så fall avgöra det. MH ifrågasätter också den feministiska kritiken att den maskulint influerade forskningen är aggressiv. När passar epitet på en osäker, krävande och inkompetent person och när passar det på en person som är aktiv kompetent och säker? Hur förhåller sig engagemang, temperament och lidelse till begreppet aggressivitet. En sådan kritik förutsätter att feminitet och anti-

aggressivitet kan förknippas och då tenderar den feministiska kritiken att bli dualistisk vilket är deras kritik mot den manliga vetenskapssynen.

Kap 7. Det sjunde kapitlet tar upp feministiska rekonstruktionsprojekt, dvs feministisk teoriutveckling, forskning och feministisk metateori. Vetenskapsfeminismen utgår från att könet spelar roll i och för forskningen. MH tar upp Kohlberg-Gilligan kontroversen. Gilligan menar att det finns en maskulin bias i Kohlbergs studie. Pojken/mannen är norm och det kvinnliga betraktas som avvikelse från normen. Gilligan antar att män och kvinnor föredrar olika grunder för moraliska omdömen.

MH ifrågasätter Gilligans empiriska stöd som grundar sig i kris och förändring. Hennes material är inte jämförbart med Kohlbergs och inte heller generaliserbart till alla kvinnor. MH efterlyser en kontextualisering både hos Kohlberg och Gilligan. De är universalistiska och psykologistiska teorier som saknar en sociologisk problematisering om skillnader mellan grupper och klasser. MH menar att Gilliganstudien kan framstå som sexistisk om den framhåller att kvinnor är överlägsna män ur moraliskt hänseende. MH menar att när en teori eller modell kritiseras för maskulin partiskhet och en ny konstrueras finns det en risk att den nya kritiseras på samma sätt som den föregående. Om Kohlbergs modell är sexistisk måste den revideras. MH menar att den feministiska forskningen begår misstaget att komplettera den.

MH ställer tre frågor angående epistemologifrågan i den feministiska vetenskapen.

- 1) Hur förstås epistemologi i allmänhet hos feminismen.
- 2) Vilka är de feministiska epistemologien.
- 3) Hur förhåller sig feministisk epistemologi i relation till den sociala epistemologin.

Den feministiska epistemologin innebär hos Sandra Harding att kvinnor blir kunskapsbärare istället för män. När feminister bryter upp den traditionella förståelsen av kunskapsteorin så gör de den till ett socialt projekt. MH ställer sig tveksam till Hardings tolkning, i varje fall i relation till den post-kuhnska vetenskapsteorin och området vetenskapstudier.

MH delar in den feministiska epistemologin i tre grupper.

- 1) feministisk empirism.
- 2) feministisk ståndpunktsteori.
- 3) feministisk postmodernism

MH utgår från Hardings beskrivning. Liberalfeminismen överensstämmer i stort sätt med den feministiska empirismen. Det är forskare som ser sinnesintrycken som kunskapens primära källa. MH problematiserar Hardings

gruppering. Inom vetenskapsteorin är empirismen en filosofisk doktrin som hävdar att fakta är teorioberoende. MH menar att det som Harding kategoriserar som feministisk empirism i själva verket är en grupp feministiska forskare som inte accepterar ståndpunkts epistemologin eller postmodernismen.

Den feministiska ståndpunktsteorin. MH menar att ståndpunktsteorin är den epistemologiska position som bäst motsvarar feminismens ideologiska kärna. Den för fram tanken att kvinnor eller feminister intar en privilegerad position och att kunskap baseras på erfarenhet.

En ståndpunkt är en objektiv position till skillnad från ett subjektivt perspektiv. Idéen om de förtrycktas privilegerade position och den specifika erfarenhetens betydelse för världsbilden. Ståndpunkt i marxistisk mening innebär att inte bara se det andra inte ser men också att kunna se sannare och för hela mänskligheten.

MH menar att tex Jane Flax psykologiskt baserade ståndpunktsteori är idealistisk och psykologisk. Nancy Hartscock anknyter däremot till Lukács idé om vad en ståndpunkt innebär och den marxistiska tesen om vad de materiella villkoren och ställningen i produktionen får för konsekvenser för föreställningar om verkligheten. En abstrakt maskulinitet ställs mot en konkret feminitet.

De psykologiskt och socialt baserade ståndpunktsteorierna bygger på stereotypa föreställningar om mäns och kvinnors psykiska strukturer och på generaliseringar av specifika sysslor enl MH. Hon problematiserar länken mellan det spontana och subjektiva perspektivet och den objektiva ståndpunkten.

MH menar att feminister byter ut en objektivistisk position mot en annan samtidigt som dualismer och dikotomier anses vara fientliga mot kvinnan. Hon säger vidare att om dikotomier och dualismer avisas vilka kriterier kan då feminister använda för att bedöma olika slags forskning. Väljer man egna kriterier riskerar forskningen att bedömas som irrelevant eller oväsentlig.

Det feministiska subjektet formas både i opposition till det maskulina och som en självständig historisk agent.

De dilemman som uppstår är:

- 1) vilket subjekt har en kunskapsteoretiskt privilegerad position
- 2) Om mer än ett subjekt kan ha en privilegerad ståndpunkt hur ska man då välja mellan dem om de gör motsägande antagande.

Vidare ifrågasätter MH om förbindelsen mellan den sociala positionen och den kunskapsteoretiska är så självklar att ett visst kollektivt subjekt alltid är att

föredra epistemiskt.

Den feministiska ståndpunktsteorin möter invändningar från den feministiska post-modernismen. Postmodernisterna avvisar både att position och tolkning har större betydelse eller att det går att klart urskilja sociala kategorier. Postmodernism kan inte kategoriseras som en epistemologisk position eftersom de avvisar det vetenskapliga projektet utan är snarare en kritik av traditionella epistemologier.

MH hävdar att den feministiska epistemologin inte är en social epistemologi därför att de antar en huvudorsak till förändring: kön. Det är reduktionism både av den teoretiska och sociala nivåns mångfald och variation. Den feministiska epistemologin baseras främst på kritik av andra forskningsprogram, teorier och vetenskapsideal samt på visioner om alternativa projekt.

Feminister avvisar relativismen av två skäl, epistemiskt och politiskt. Relativismen avvisas med kunskapsrealistiska resonemang. De menar att maskulina uttryck som dikotomier, abstraktioner och distansering förvränger den objektiva verkligheten. De feminister som inte är ståndpunktsteoretiker understryker vikten av att förändra och avmaskulinisera det vetenskapliga projektet, de menar att en ny och sannare kunskap kan produceras av feministisk forskning.

MH anser att feminismen har svårighet att visa hur en viss social position kan omformas till en objektiv position. Det finns en paradox i att feminismens valideringskriterier minskar objektivitetsanspråken i ståndpunktsteorin och relativiserar den till det feministiska nätverket, samtidigt som de flesta feminister avvisar relativismen.

Kap 8. I det åttonde och sista kapitlet diskuterar MH kunskap och kön utifrån den sociala epistemologins kärnpunkter. Forskningsobjektet ska förstås som teoretiskt och socialt konstituerat och studeras i sin komplexitet. Teorier byggs i sammansatta nätverk där flera komponenter ingår. Dessa ger förutsättningar för hur data tolkas och den sociala epistemologin konstitueras på samma sätt. MH prövar inkommensurabilitetstesen på könsforskningen. I sin avslutande diskussion knyter MH samman de inledande temat från första kapitlet med den feministiska diskursen. Det finns ingen anledning att avgöra om feminismen är en falsk, rationell eller irrationell diskurs inom ett post-kuhnskt perspektiv men det finns fortfarande problem med den feministiska forskningen.

- 1) feminister tenderar att förklara alla fenomen på samma sätt.
- 2) den sociala kategorin reduceras till ggenderkategori.
- 3) de feministiska studierna är så upptagna med genderbegreppet att de blir alltför förutsägbara.

Jag blev fascinerad när jag läste avhandlingen. Den logiska uppbyggnaden påminnde mig om att bena fisk. Jag tilltalades av hur Margareta Hallberg beskrev sitt stoff och sedan urskiljde de intressanta analysenheterna som hon hade som underlag för sin argumentation. Från början verkade boken svår att komma in i, men det finns en uppbyggnad för den slutliga diskussionen som gör läsningen, alltmör kunskapsväckande allteftersom dispositionen framträder. Den väcker min aptit på fortsatt läsning om social kunskapsteori.

Några i sammanfattningen nämnda namn och något av deras arbeten:

Chodorow, Nancy (1978) *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, Univ. of California Press Berkeley.

Connell, R.W.(1987) *Gender & Power*, Polity Press, Cambridge.

Flax, Jane(1987) "Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory", *Signs Journal of Women in Culture and Society*, vol. 12, no 4, sid. 621-643.

Grant, Judith (1986) *Fundamental Feminism: Core Concepts in American Feminist Theory of the Second Wave*, Dissertation, New Brunswick Rutgers, the State Univ. of New Jersey.

Gilligan, Carol (1982) *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*, Harvard Univ. Press, Cambridge and London.

Harding, Sandra (1986) *The Science Question in Feminism*, Cornell. Press, Ithaca and London.

Hubbard, Ruth (1988) "Science Facts, and Feminism", *Hypatia*, Special Issue: feminism and Science II, Vol .3, No.1, sid. 5-17.

Hesse, Mary (1974) *The Structure of Scientific Interference*, The Macmillan Press Ltd, London.

Keller, Evelyn Fox (1985) *Reflections on Gender and Science*, Yale Univ.Press, New Haven.

Kohlberg, Lawrence (1984) *Essays on Moral Development*, Harper and Row, San Francisco, 2 volymer.

Kuhn, Thomas (1970) *The Structure of Scientific Revolutions*, Univ, of Chicago Press.

Longino, Helen E (1988) " Science , Objectivity, and Feminist Values?", *Feminist Studies* 14, no.3, sid. 561-574.

II. SYNPKTER OCH REFLEXIONER

Synpunkter från Eva Rönnbäck:

Min första tanke när jag läste avhandlingen *Kunskap och Kön* var: Kan man göra så här? Kan man försöka fånga och analysera en ansats till en ny teori genom att använda metoder som (i alla fall delar av) den feministiska teoribildningen avvisar? Försöker hon inte stoppa in den feministiska teoribildningen i ett fack som den vill slå sig fri från. Ett sätt att tvinga en utbrytargrupp in i fällan igen?

Denna tanke har jag inte kunnat släppa men inte heller kunnat utveckla riktigt så att den blir hållbar i granskningen av avhandlingen. Bl.a. beror det på att den feministiska teoribildningen inte är homogen. Det finns ett flertal utgångspunkter i feministisk forskning som avgör synen på en eventuell feministisk teori. Synen på vetenskapens kunskapsområde skiljer olika skolor åt. Enligt Margareta Hallberg strävar vetenskapsfeminister efter att bli erkända av kunskapsrealister och objektivisterna. Vilket gör min tanke ohållbar. Självt tycker jag inte att denna strävan är så stor. Vetenskapsfeminister bygger enligt min mening, sin teori på tanken att kön (eller gender) ger vissa privilegier eller möjligheter att se världen ur ett annat perspektiv.

Min åsikt är att Margareta Hallberg alltför lätt avfärdar könets betydelse i vetenskapssammanhang. Samtidigt som hon genomför en grundlig analys av de olika feministiska utgångspunkterna och de skäl de angett till varför en feministisk vetenskapsteori behövs, så kan hon med bara några meningar radera ett helt resonemang. Ett exempel är hennes kritik av Longinos tes om att all vetenskap är värdeladdad och att genderfri vetenskap är en illusion. Longino hävdar att bakgrundsantaganden och värderingar i all vetenskap är partiska. 'Bra' bakgrundsantaganden är tillräckliga skäl för att välja några teorier framför andra. Detta avfärdar Margareta Hallberg med att ställa frågan: Varför är vissa bakgrundsantaganden bättre än andra? Vem ska avgöra det? Är det en garanti för god forskning? Istället kan man ställa frågan till författaren: Måste någon avgöra det? En 'överkontrollant' som vet vad som är rätt eller fel?

Ytterligare exempel är Margareta Hallbergs kritik av Hilary Rose. HR hävdar att all vetenskaplig kunskap härrör från det praktiska i världen. En feministisk epistemologi härstammar från kvinnors omsorgsarbete. I vård och omsorg utgör det en gemensam bas för en feministisk ståndpunkt där 'handen, hjärnans och hjärtats arbete, förenas. Enl Margareta Hallberg är det inte en tillräcklig grund för en skillnad i vetenskapsteoretiska resonemang. Hon har möjligen rätt i att alla kvinnor inte delar samma erfarenhet när det gäller vård och omsorg. Men jag tror att denna utgångspunkt har en stor betydelse för kvinnor syn oavsett om de är vetenskapskvinnor eller professionella vårdare.

Jag anser att vårt handlande som kvinnor oavsett yrke har en bas i omsorgsarbete. Denna tanke är alltför intressant för att avfärdas.

Vid ett tidigt stadium av avhandlingen står det klart att MH inte anser att könet har så stor betydelse i forsknings-sammanhang som feminister anser. Hon säger i inledningen att hon blev intresserad av ämnet när hon läste några vetenskapsorienterade feministiska verk i mitten av 80-talet. Men hon berättar inte vilka intryck de gav. det skulle vara intressant att veta hur hennes uppfattning var då. Inte som nu när det är ett resultat som framträder som en objektiv bedömning.

Jag vill avsluta med ett citat från en artikel i Aftonbladet som var inför på internationella kvinnodagen i år, 1994. Den är skriven av Margareta Norlin.

"Och är det verkligen bara jag som anser att mycket av feminist-teorierna är trams? kan man t ex ta en filosof som Julia Kristeva på allvar, som påstår att det artikulerade språket är underkastat mannens/faderns lag, och att vi kvinnor måste återvända till det preoidipala skriket, för att skildra vår verklighet? och sedan på fullt allvar skriver forskningstexter om detta på ett djävligt arrogant språk, extremt präglad av manlig, fransk, akademisk jargong? Varför skriker hon inte istället? (Ja, ja. det är grovt förenklat. Det är lätt att bli vulgär i närheten av så mycket överdriven förfining.) Kanske är det helt enkelt så att dominansen från en välbeställd och välutbildad kvinnoelit avskräckt mig?"

Det är kanske dessa åsikter Margareta Hallberg har om de feministiska teorierna, om man gör en grov förenkling, fast hon säger det på ett betydligt finare och mer dolt sätt. Jag är i många stycken beredd att hålla med Margareta Hallberg i hennes avhandling. De moderna vetenskapsteorierna som betonar att forskning är påverkad av sociala, socialpsykologiska, politiska, kulturella och personliga faktorer rymmer en feministisk forskning inom sin vetenskap.

Eftersom jag både arbetar praktiskt och har mitt forskarintresse inom äldreomsorg, är jag intresserad kvinnoforskning. Det är viktigt att kvinnor forskar om kvinnors verklighet utifrån ett kvinnligt (eller köns) perspektiv, men även från ett klassperspektiv. Denna avhandling belyser det inte i någon större utsträckning (och har ej det syftet). Det saknar jag som läsare. Margareta Hallberg är vetenskapsteoretiker och gör inga anspråk på att redogöra för den feministiska forskningens resultat. Jag anser att den feministiska forskningen har lett fram till kunskap som gynnar både män och kvinnor. Den har stor betydelse för vilka teorier som uppstått (och uppstår). Detta beskrivs inte i avhandlingen.

Synpunkter från Agneta Jönsson:

Margareta Hallberg har i sin avhandling granskat en del av de feministiska teoribildningar som blivit aktuella under de sista decennierna.

Hallberg har ett post-kuhnskt perspektiv, vilket framför allt innebär att hon betecknar vetenskap som ett teoretiskt och socialt fenomen. Vetenskapen är en social och kollektiv verksamhet, kunskap ett resultat av en kunskapsökande process baserad på gemensamma normer och värderingar.

Den andra komponenten i Hallbergs "teoribygge" är det starka programmet, SP. SP förordar samma hållning till kunskapsobjektet som naturvetare, det finns bestämda orsaker till att vetenskapen ser ut som den gör och dessa orsakssammanhang kan analyseras till om kunskapen är sann eller falsk, dvs forskaren är opartisk. Hallbergs egen uppfattning är att (vetenskaps)forskaren bör förhålla sig så neutral det går...

I slutdiskussionen konkluderar Hallberg att feministisk vetenskapsteori är inkommensurabel såväl i förhållandet till det egna nätverket, som till annan vetenskapsteori och därför enbart kan tjäna som ett inkommensurabelt komplement till annan vetenskapsteori. Med en relativistisk och opartisk utgångspunkt kan vetenskapsfeminismen accepteras som en kunskapsregim bland flera, utan att förklaras som sann/falsk eller rationell/irrationell. Problemen med de feministiska diskursen är framför allt att den förklarar för mycket, ger samma förklaringar till alla företeelser och underkänner andra förklaringar, menar Hallberg.

Jag kommer nedan att diskutera Hallbergs val av teoretisk utgångspunkt, det starka programmet, avgränsningen av forskningsobjektet feministisk forskning med hjälp av Judith Grants tre teser, problemen med att definiera gender samt Hallbergs avgränsning av ståndpunktsteorin.

Hallbergs val av det starka programmet som teoretisk utgångspunkt innebär att hon har ett "naturalistiskt" förhållningssätt (intar samma position som en naturvetare till sitt studieobjekt. Hon förutsätter kausala förklaringsmodeller och forskarens objektivitet, samt att kunskap och vetenskap är kollektivt och socialt bestämd och baserad på gemensamma normer och värderingar. SP som i grunden är funktionalistiskt orienterat har kritiserats framför allt utifrån begreppet "socialt intresse" (som anses ligga bakom all kunskapsproduktion) och som Hallberg själv tar upp "metodnaturalismen" (tron på kausalförklaringar etc) och opartiskhetstenen.

Det svaga programmet som Chubin och Restivo formulerat i polemik mot SP, kritiserar det senare främst för att de försvarar värde av neutralitet.

Konsekvensen av detta, menar de är att det inte går att utveckla en kritisk vetenskapsuppfattning. De förordar partstagande, kritisk, engagerad vetenskapsforskning.

Det är utifrån en position som objektiv och neutral forskare som Hallberg avgränsar sitt studieobjekt feministisk forskning med ledning av Judith Grants teser om det som förenar feminism. Denna avgränsning innebär att den större delen av nutida feministisk teori utesluts.

Feministisk teori definieras i de flesta fall utifrån sin mångfald och expansiva förmåga och föränderlighet. Ulla Holm säger t ex i sin avhandling "Modrande och praxis; en feministfilosofisk undersökning" (-93)

"det finns inte feminism utan feminismer.. kartläggningen (över den kvinnovetenskapliga terrängen) är livlig. Territoriet expanderar. Gränser inom kända områden, flyttas ändras och upplöses. Nya dras. Varje karta är föråldrad så fort den ritats"

Uteslutandet av bl a hela den franska och nordiska traditionen kan ifrågasättas. Definitionen av feminism utifrån Grants teser är ytterligare ett val som kan ifrågasättas.

Ett problem med att definiera feministisk teori utifrån Judith Grants teser är att det är förenat med vissa svårigheter att bemöta eller diskutera dessa teser. Material av Grant, i form av artiklar, böcker och även den avhandling Hallberg hänvisar till finns i det närmaste inte tillgängliga i Sverige. Vid Göteborg universitet, kvinnohistoriska samlingen, fanns vid tidpunkten för denna skrifts tillkomst ett utlånat exemplar av Grants avhandling. Det fanns inga artiklar eller övrig litteratur av Grant. Då det rör sig om en amerikansk avhandling är det förenat med stora svårigheter att få ta del av denna för en svensk publik. Omvända förhållandet råder för de amerikaner som vill ta del av Hallbergs avhandling då denna är skriven på svenska.

Hallbergs avhandling koncentreras runt texter och därmed följer ett ansvar för "texten" i synnerhet ledande texter som Grants. Möjligheten att ta del av Judith Grants eventuella textproduktion är begränsad och därmed är det omöjligt att avgöra hur representativ Grant är för feministisk teoribildning.

Jag betraktar Hallbergs diskussion om den postfeministiska traditionen som ett cikelresonemang. Hon skriver " beroende på hur feminismen bestäms kan alltså även en postfilosofisk sådan var förenlig med vetenskapsfrågan i feminismen Sedan utesluter hon denna tradition genom hur postfeminism definierar vetenskapsfeminism utifrån Grants teser. Postfilosofin kan definiera feministisk vetenskapsteori som traditionell feminism enbart sedan den avgränsats och uteslutits med hjälp av Grants teser.

Om Grants teser accepteras innebär det andra problem. Det finns nämligen möjlighet för (åtminstone en del) postfeministiska projekt att rymmas inom den definition Grants teser avgränsar.

Hallberg menar att postmodernismens problem i förhållande till Grants teser framförallt är avsaknaden av ett enhetligt subjekt och ickeförmågan att delta i rekonstruktionsprojektet.

Ett exempel på en postfeminism som rymmer möjligheten för ett rekonstruktionsprojekt är de Foucauldianska ansats som Jana Sawicki (associated Professor of Philosophy at Williams College) beskriver i *Disciplining Foucault* (-91). Sawicki betraktar Foucaults poststrukturalism som fullt användbar för en universell frigörelse.

"Foucaults poststructuralism does not entail a complete rejection of identity based politics, but rather the search for true identity as a basis for universal emancipation".

För feminismen är Foucaults kontakter om kampen och motståndet både inom och mellan subjekten betydelsfull, menar Sawicki.

" In appropriating Foucault for feminism, I amplified his suggestive remarks about struggle and resistance both within and between subjects.. I also valued his analytical of power because it supported feminist insights about the need to analyze the politics of personal relations and everyday life....his philosophy embraced the theoretical tensions that result when one acknowledges that we are both victims and agents within systems of domination."

Av ovanstående framgår att Sawickis definition av postmodern feminism i Foucauldiansk tappning i princip skulle kunna omfattas av Grants teser. Ytterligare ett problem med att utgå från Grants teser är avgränsningen i de fall då feministiska teoretiker omfattar eller har omfattat flera teorembildningar. Harding och Hirdman som är influerade av postmodernismen och Smith som utgår från marxistisk teori och etnometodologi utgör exempel på sådana teoretiker.

Hallberg avgränsar sitt studieobjekt ytterligare (med ledning av Grants teser) då den senare delen av avhandlingen främst ägnas åt rekonstruktionsprojektet. Denna del koncentreras främst kring feministisk ståndpunktsteori som enligt Hallberg bäst motsvarar feminismens kärna.

Hallberg väljer att avgränsa ståndpunktsfeminismen på ett sådant sätt att hon urskiljer en ståndpunkt, den kvinnliga (feministiska). Detta innebär att hon avvisar t ex Sandra Hardings förståelse av ståndpunktsfeminismen som en

feminism där flera ståndpunkter är identifierbara. Antagandet om en ståndpunkt förutsätter (implicit) en tolkning av genderbegreppet, där sex (biologiskt kön) och gender ligger mycket nära varandra. Ståndpunktsfeminism har kritiserats för tendenser till essentialism.

Ulla Holm tolkar i sin ovan nämnda avhandling ståndpunktsfeminismen på ett annat sätt:

"liksom sina (humanistiska) systrar avvisar de explicit oföränderliga könsliga väsen..... de utgår från kvinnors situationella samhällliga positioner jämförda med mäns men ser i dem en gnutta mänsklig värdighet. De beskriver de socialt konstituerade könsolikheterna som empiriskt råkar bli positionernas resultat på ett sätt som gör att motståndare tänker på ontologisk olikhetsfeminism."

Holm betonar ståndpunktsfeministernas avvisande av tron på "oföränderliga könsliga väsen" (dvs essentialism) och antagandet om att könslikheter är socialt konstituerade. Hon förhåller sig till begreppet essentialism utifrån ett resonemang om de Aristoteliska kategorierna *essens/accidens*. Holm definierar de essentiella egenskaperna som gör ett ting till den sorts ting det är. De kan inte förändras eller avlägsnas; då upphör föremålet att existera som ting av just den sorten. *accidentiella* egenskaper kan förändra tinget utan att det i grunden blir av annan sort. Hon menar att "den som blott beskriver, förklarar eller framhäver skillnader i mäns och kvinnors kunskaper, livsformer, erfarenheter och tänkande som sociokulturellt betingade kan därför inte korrekt kallas 'särartsteoretiker'. Beskylls hon för essentialism sker det på felaktiga grunder.... Hon torde i själva verket vara *accidental*ist. Däremot är hon gynocentriker, ifallll teoretiserandet sker från kontingenta men historiskt och kulturellt bestämda kvinnors centrum". Holm förstår med andra ord begreppet gender i den gynocentriska feminismen som socialt konstruerat.

Hallberg har i sin fallstudie av gender forskning dragit slutsatsen att det är svårt att definiera gender samt att avskilja sex (biologiskt kön) från gender. Om vi följer Holm (Modrande och praxis.) som menar att fokus inom genderforskningen förflyttas från genus-konstruktionens konsekvenser till konstruktionsprocessen själv. till hur vi hela tiden gör genus, och vidare Genevieve Lloyd (Holm-93) som menar att lösningen på dilemmat sex/gender är att se gender varken som determinerad produkt eller som det mänskliga svaret på en på förhand existerande skillnad, utan som ett uttryck för makt, uppträder en förståelse av gender, som skiljer sig från den Hallberg för med sig in i avhandlingen, bla förståelsen av kön i ståndpunktsteorin, som mer eller mindre essentiell kategori. Hallbergs tolkning av gender begreppet är betydelsefullt för diskussionen kring dikotomier och privilegierade positioner och därmed för de slutledningar hon drar.

Min poäng med att diskutera möjligheten av andra definitioner och avgränsningar än de Hallberg föreslår/använder, är att tydliggöra den betydelse valet av definitioner och avgränsningen har även för den opartiske observatören och/forskaren.

Men...forskaren får vara så neutral som det går....

Synpunkter från Hona Morvai:

Hur jag uppfattar den feministiska vetenskapskritiken i Margareta Hallbergs avhandling.

Margareta Hallberg diskuterar feministiska teoretiker som tillhör den angloamerikanska kontexten. De var de första inom feminismen som ställde metateoretiska problem. Deras arbeten referas över hela världen och de är inflytelserika i sina vetenskapstudier. Urvalet gjordes med syfte att fokusera och exemplifiera hur feministiska vetenskapskritiker förbinder kön med vetenskapskritik och kunskapsteori.

Kvinnoforskning konstituerar forskningsobjektet 'kvinna' utan problematisera begreppet i vetenskapsteoretiska termer. Det är istället forskning om och för kvinnor. Forskningen syftar till att uppmärksamma kvinnan från flera aspekter, socialt, historiskt, medicinskt etc.

Feministisk forskning konstituerar sitt objekt inom ett feministiskt nätverk. Det är det forskande subjektets världsbild och vetenskapssyn som styr forskningsprocessen. Forskaren behöver inte vara kvinna. Det som är väsentligt är att forskaren är feminist. Forskningsområdet motiveras antingen forskningspolitiskt eller epistemologiskt, eller både och.

De tidiga ansatserna av feministisk vetenskapskritik riktades mot samhällsvetenskaperna. Det var metodfrågan som stod i fokus. Enligt bl a Dorothy Smith innebar kvinnoperspektivet en annorlunda metod. En metod som har sitt ursprung i subjektets erfarenheter. Andra, t ex Millman och Moss Kanter riktade sin kritik mot kvantitativa metoder. De kvalitativa metoderna framhölls som de bästa alternativen och mest lämpade för forskning om kvinnor. I början bortsåg den feministiska kritiken från förutsättningarna för metoden. Frågor kring forskningens objektivitet, neutralitet, opartiskhet och rationalitet fördes in i diskussionen under 80-talet. I antologin *Discovering Reality* från 1983 finns en rad uppsatser som behandlar feministisk kritik av metoderna i såväl filosofi som vetenskap.

Tre typer av kritik: psykologisk, social, postmodernistisk

Den första typen av kritik (psykologisk) vänder sig mot påståendet att normaltänkandet är könsbundet. Kvinnans tänkande förstås som cirkulärt och konkret, mindre logiskt än mannens. Mannens tänkande förstås som linjärt, abstrakt och motsvarar mer det vetenskapliga tänkandet.

Den andra typen av kritik (social) betonar institutionella faktorerens betydelse

för vetenskapsidealens maskulina utformning. Det beror inte på den manliga dominansen inom vetenskapen på grund av skillnader mellan manligt och kvinnligt tänkande utan på att vetenskapsidealen har en maskulin utformning. Enl Hilary Rose är vetenskapen ett fientligt område där den feminina kunskapen nedvärderas och där den manliga dominansen över kunskapen ger upphov till att vetenskapsidealen får både manlig och maskulin utformning.

Den tredje typen av kritik (postmodernistisk) betraktar de traditionella vetenskaperna som ideologiska konstruktioner. Deras syfte är att legitimera vetenskapen som maskulin makt och prestigefylld. Den feministiska kritiken ingår i ett omfattande dekonstruktionsprojekt av hela den västerländska filosofin.

Den feministiska vetenskapskritiken under 70-talet riktades mot enskilda samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga teorier.

Skillnad mellan generell och specifik vetenskapskritik.

Margareta Hallberg skiljer mellan generell och specifik vetenskapskritik. Med generell kritik menar hon att kritiken utgår från vetenskapen i sin helhet. Den är könspräglad som kunskapsproducerande institution. Den specifika kritiken är riktad mot delar av vetenskapen utan att denna i sin helhet avvisas. MH menar att den gemensamma nämnaren för den feministiska vetenskapskritiken är att det manliga könet har betydelse för forskningens form och innehåll. Det gäller vetenskapen som institution, dess teorier, vetenskapsfilosofi och kunskapsproblem. Det övergripande syftet med den feministiska vetenskapskritiken är att påvisa och konkretisera maskulin partiskhet i vetenskapen. Med manlig partiskhet, bias, menar den feministiska kritiken såväl androcentrism (manscentrerad) som sexism (kvinnofientlighet)

För att åskådliggöra den feministiska kritiken av vetenskapsfilosofi gör MH en åtskillnad mellan dekonstruktionen av vetenskapsidealen och dekonstruktionen av den vetenskapliga världsbilden. Den första försöker visa hur och varför vetenskapsfilosofi gynnar en maskulin vetenskap. Den sistnämnda vill visa vad som inträffade vid tidpunkten för den vetenskapliga revolutionen som fått betydelse för vetenskapens maskulina dominans.

Den feministiska kritiken påminner enl MH om den post-kuhnska i kritiken av de traditionella vetenskapsidealerna. Med vetenskapsideal avser MH epistemologiska kriterier eller metodologiska principer. Skillnaden är att feministerna förbinder vetenskapsidealerna med kön och att de inte accepterar inkommensurabilitet och kunskapsrelativism.

Kuhns inkommensurabilitetstes innebär att två teorier som förklarar samma

fenomen på ett rivaliserande sätt inte kan ställas mot varandra och jämföras eftersom det inte finns någon teorineutral punkt att utgå ifrån. MH-s slutsats blir att feminister kan vara metodologiska och relativistiska i sin kritik av den rationella vetenskapsfilosofin. Men de accepterar inte relativism, inkommensurabilitet och opartiskhet på grund av att de som ståndpunktsteoretiker försvarar starka bakgrundsantaganden och realism.

MH menar att de feministiska arbeten som accepteras som forskning av vetenskapssamhället är tolkningar, lösningar och kritiska perspektiv vilka snarare kompletterar än i grunden omvärderar tidigare forskning.

Synpunkter från Hans- Jørgen Wallin Weihe:

De enkelte forfattere Hallberg tar utgangspunkt i er for det meste ukjente for meg. Jeg savner at en forfatter som Noddings er tatt med. Hun har ihverfall i Norge hatt betydning for den feministiske diskursen. Selv kjenner jeg henne fra diskusjoner omkring omsorgsbegrepet.

Hallberg tar utgangspunkt i Jaggars inndeling av politiske ideologier i feminismen. Umiddelbart opplever jeg denne inndelingen og forståelsen av feminismen som svært vestlig preget. Selv opplever jeg at vi bør reise spørsmålet om ikke andre kulturer/kulturkretser også har hatt feministiske tradisjoner, men av en annen art enn dem vi finner innen vår akademiske kultur. Eksempler på dette kan være ulike former for religiøst/ ideologisk basert feminisme.

Hallberg/Grants innledende forståelse av feminismens ideologiske kjerne kan passe inn også i ikke akademiske tradisjoner der grupper uten "definisjonsmakt" formulerer sin kunnskap. Dersom man bytter ut "kvinner" med "innvandrere", "etniske minoriteter", "homofile", etc. er forståelsen så vid at den vil passe inn på andre grupper.

Et metodisk problem ser jeg i Margareta Hallbergs kildebruk. Noen ganger baserer hun seg på andres tolkninger av forfattere hun behandler. Dette er f.eks tilfelle på side 136 der hun tar utgangspunkt i Cullbergs tolkning av Chodorows objektrelasjonsmodell. I en vitenskapsteoretisk avhandling mener jeg det hadde vært fordelaktig å foreta egne tolkninger.

Synpunkter från Vibeke Jartoft :

Hallberg stiller sig den opgave at begrunde feminismen som et særligt genstandsfelt - vel at mærke indenfor rammerne af de kriterier, der opstilles af "forskingsamfundet". "Dvs. som overbevisende, kraftfulde kognitive og sociale legitimeringsstrategier." (s.235).

Dette gør hun i sammenhæng med Judith Grant's tre teser om feminismens konstitution:

- 1) at kvinder er undertrykte som kvinder
- 2) at det personlige er politisk
- 3) at kvinder kun kan stole på deres egne personlige erfaringer.

Ifølge Hallberg danner Grant's definition "feminismens ideologiske kerne" (s. 42) og grundlaget for "at konstituere det objekt" Hallberg kalder for "feministisk forskning", "det feministiske forskningsområde", "videnskabsfeminismen og/eller den "feministiske videnskabsdiskurs"."(s.11)

Hallberg udvider imidlertid Grants teser med :

- 1) at kvinder er undertrykte som kvinder og derfor savner både viden om kvinden og kvindens selv i videnskaben.
- 2) at det videnskabelige er personligt, det personlige gennemsyrrer videnskaben på alle niveauer.
- 3) at feministisk videnskab baseres på en normativt kritisk epistemologi, der udgår fra kvindens og/eller feministens erfaringer og/eller teoretiske perspektiv eller standpunkt og at den derfor adskiller sig i sit normativt kritiske indhold fra andre epistemologier.

For mig at se er det imidlertid spørgsmålet, om Hallberg ikke ved at opstille disse teser, uden at hun egentlig begrunder - eller i nævneværdig grad problematiserer - dem, har afskåret sig fra at gå til arbejdet med en behørig "undran överfor samhället" (som Asplund har udtrykt idealet for videnskabeligt arbejde). Hun søger med andre ord, ved at selekttere sin empiri (de videnskabsteoretiske kilder) at verificere sine teser.

Det fremgår af afhandlingen, at Hallberg er bredt orienteret i videnskabsfilosofiens og teoriens historiske udvikling - og hun forholder sig (i overensstemmelse med mit perspektiv) retmæssigt kritisk i forhold til det hun kalder de "politiske ideologier" indenfor feminismen ("liberalfeminismen", den "traditionelle marxisme", "radikal feminism" og den "socialistiske feminism") - samtidig med, at hun søger at fremhæve de muligheder disse tilgange rummer.

Et andet interessant synspunkt som Hallberg fremfører er : at det er nødvendigt, at forskeres idéer fremføres på en måde, der er i overensstemmelse med "forskingsamfundets kriterier", at idéerne "argumenteres i overensstemmelse med disse kriterier" og "...gøres rimelige indenfor de rammer kriterierne begrænser. Dvs. overbevisende og kraftfulde kognitive og sociale legitimeringsstrategier." (jf. s. 235). Jeg er enig med Hallberg i, at de videnskabelige kriterier må være "overbevisende" og "kraftfulde", omend dette måske er nogle ret så vage begreber.

For mig at se ville et *relevanskriterie* (hvor den teoretiske forståelse viser sin relevans ved at udvikle praksis) være et mere præcist begreb. (se f.eks. O. Dreier, 1993)²⁸ Hallberg peger istedet på en legitimering af forskernes idéer, der bliver videnskabsintern, idet hun peger på et abstrakt "forskingsamfund", som den endelige "context of justification".

Jeg mener at det i en kritisk forskning er væsentligt at forholde sig til og at reflektere den såkaldte "mainstream". Men hvis man blot arbejder i "overensstemmelse" med disse kriterier ville betyde, at grundlaget for en kritisk forskning elimineres - og det tror jeg langt fra er Hallbergs intention. Jeg ser det ikke som en løsning at skabe en institutionaliseret (container) forskning, der lukker sig om sig selv og bliver dekontekstualiseret. Istedet mener jeg, at det må være et mål, at udvikle en praksisforskning, der tager udgangspunkt i en "første personsstandpunkter" i sammenhæng med en (som Hallberg også er inde på) historisk og kontekstuel forståelse, hvorigennem de forskelle og ligheder i muligheder og begrænsninger, der stiller sig for de udforskede subjekter, kan udforskes og udvikles.

---

²⁸ Ole Dreier: "Psykosocial behandling, En teori om et praksisområde" Dansk Psykologisk Forlag, København, 1993.

Efterord av Verner Denvall

Om du orkat följa texten ända hit har du lyssnat till 20 röster - här kommer den 21:andra. Kan detta vara vettigt?

Upprörda röster, bekymrade, förbannade, nyfikna, glada, berömmande och undrande. Det har varit ett böljande samtal, hit och dit, fram och tillbaka. Undersökande, påstående eller frågande. En text är till sin form ett samtal mellan en skribent och någon. Tänk om varje forskare kunde vara säker på att hans/hennes dagar av möda resulterar i dylika reaktioner. Jag tror att alla vi som ägnar oss åt någon form av skrivande arbete fasar för tystnad.

Alla dessa läsare förenas i en sak: att de har tvingats ta ställning. Tvånget att läsa, reflektera och därefter skriva, har inneburit en mobilisering av tankar och känslor. Denna kognitiva och intellektuella process är ett måste i all forskning.

Och ändå - är det förnuftigt att låta drygt 20 röster komma till tals så här? "Kackel i akademien", utbrister säkert någon kritiker. Må så vara. Kacklet är en förutsättning för den här verksamheten.

Jag har följt denna kurs men inte deltagit i just detta moment. En av de saker som slagit mej under min läsning av de andra kursdeltagarnas texter är vikten av olikhet. Olikhet framträder genom de skilda vetenskapliga utgångspunkter som dessa texter så noggsamt undersökt och illustrerat. Men kanske tydligast i de enskilda granskningarna och det är här som de enligt min mening blir särskilt intressanta. Man skulle ju kunna tänka sig att olikheter i bedömning suddats bort under den redigering som skett. Eller att man efter en kurs betraktar världen från samma utgångspunkt. Tvärtom har olikheterna i perspektiv blivit framhävda och vi kan därför som läsare ta del av resonemang som betonar och ser skilda förhållanden. Rapporten ger också en bra illustration av vikten av att omsorgsfullt underbygga sina påståenden.

Ta till exempel artiklarna rörande Lennart Johanssons avhandling. En text som i hög grad berört sina läsare och därigenom tvingat fram ställningstaganden. Vi får veta att avhandlingen synliggjort informell omsorg (Mossberg), att Johansson forskar som en man (André), att författaren ägnat ett flyktigt intresse åt omsorgsbegreppet (Trydegård) och att samme författare inte vet vad han talar om (Szebehely). Den som inte vet vad han eller hon egentligen skall tro om Johanssons avhandling tvingas läsa den själv. Och bör då också få god hjälp genom de skilda perspektiv som här erbjuds. Detta är en av poängerna med att ge ut en antologi av det här slaget.

Det är i och för sig en helt annan sak att skriva själv och att i efterhand konstatera att man blivit granskad, kanske oförstådd, vingklippt och beskuren. Och ändå är detta nödvändigt. Kritiken leder framåt och öppnar nya dörrar. Forskningsomsorg innebär att vi måste våga granska det vi själva är övertygade om och vara öppna för omprövning. Detta kommer sig av att om vi ger oss hän åt den verksamhet som kallas för forskning, då produceras också våra kunskapsobjekt inom ramen för ett vetenskapligt samtal.

Vi kommer naturligtvis att då kunna försvara våra ståndpunkter. Om Johansson, Bentling, Simonen, Davies och Hallberg hade fått tillfälle att göra sina röster hörda i svar på de reaktioner som deras arbeten väckt, skulle de tvingats försvara sig inom den ram för vetenskapligt åsiktsutbyte som kännetecknas av respekt för skiljaktig mening och kunnig opposition. Och som innebär att behöva hänvisa till teoretiska resonemang och kunskapsobjekt som hämtas ifrån vetenskapssamhället. På så sätt drivs den vetenskapliga debatten vidare, kunskapsökandet fortsätter och resultat prövas och granskas återigen.

Tänk om de fem avhandlingsförfattarna eller vi "20 doktorander" skulle hämtat argument och kunskapsobjekt från den politiskt/ideologiska scen som vi översvämmas av dagligen i media eller i vardagens samtal. Då skulle dessa diskussioner hämmats eftersom var och en kunnat hävda korrekt åsikt pga av dess ideologiska betydelse.

Däriigenom påminnes vi om att omsorg i forskningsarbete förutsätter kackel från 20 och åter 20 röster. Den omsorgen innefattar modet att skärskåda och att utsättas för skärskådan. Därmed kan hårda anslag förvandlas till den musik vi som sysslar med forskning är så beroende av och måste lyssna till.

De fem avhandlingar som sammanfattats och granskats i denna rapport är:

Bentling, Sonja, 1992: *I idéernas värld - en analys av omvårdnad om vetenskap och grund för en professionell utbildning*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Davies, Karen, 1990: *Women, Time and the Weaving of the Strands of Everyday Life*. Avebury, Aldershot

Hallberg, Margareta, 1992: *Kunskap och kön. En studie av feministisk vetenskapsteori*. Daidalos, Göteborg.

Johansson, Lennarth, 1991: *Caring for the Next of Kin - on informal Care of the Elderly in Sweden*. Uppsala University.

Simonen, Leila, 1990: *Contradictions of the Welfare State, Women and Caring. Municipal Homemaking in Finland*. Univ i Tammerfors.

I serien **MEDELANDEN FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN** har utkommit:

- 1981:1 **FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI** av Peter Westlund
- 1981:2 **EN ALKOHOLENKÄT – OCH VAD SEN DÅ? En modell för alkoholundervisning i en sjätte klass** av Inger Farm och Peter Andersson
- 1981:3 **PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION** av Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 **VAD BÖR EN KURATOR KUNNA?** av Karin Stenberg och Britta Stråhlén
- 1982:2 **LVM BAKGRUND OCH KONSEKVENSER** av Peter Ludwig och Peter Westlund
- 1982:3 **INSYN – ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIALFÖRVALTNING. En intervjuundersökning** av Pia Bivered, Kjell Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 **AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER – principer och problematik** av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 **EN INDELNING AV RÄTTEN – hjälpmedel vid inläsning av juridiska översiktskurser** av Lars Pelin
- 1983:3 **OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR** av Verner Denvall, Tapio Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV – Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del I Förhållandena 1977** av Åke Elmér
- 1983:5 **PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE** av Alf Ronnby
- 1983:6 **FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEMBILDANDE. EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886-1910** av Per Gunnar Edebalk
- 1984:1 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV – Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del II Utvecklingen 1945-1977** av Åke Elmér
- 1984:2 **FRÅGETEKNIK FÖR KVALITATIVA INTERVJUER – En sammanställning** av Hans-Edvard Roos
- 1984:3 **AKTIONSFÖRSKNING SOM FÖRSKNINGSSTRATEGI** av Kjell Hansson
- 1984:4 **FÖRÄNDRINGSPROCESSER INOM GRUPPER OCH ORGANISATIONER I PSYKOLOGISK OCH SOCIALPSYKOLOGISK BELYSNING** av Eric Olsson (SLUT)
- 1984:5 **ROLLSPEL – TILLÄMPNING OCH ANALYS** av Kjell Hansson
- 1985:1 **IDROTT OCH PSYKOSOCIALT ARBETE** av Kjell Hansson
- 1986:1 **ARBETSRAPPORT. Att arbeta på barn- och ungdomsinstitution – en pilotstudie** av Leif Roland Jönsson
- 1986:2 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV – Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977 (1983). Del III Utvecklingen inom oförändrade grupper** av Åke Elmér

- 1986:3 **UNGDOMAR, SEXUALITET OCH SOCIALT BEHANDLINGSARBETE PÅ INSTITUTION - Intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne** av Maud Gunnarsson och Sven-Axel Månsson
- 1987:1 **FATTIGVÅRDEN INOM LUNDS STAD - den öppna fattigvården perioden 1800-1960** av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:2 **FORSKNINGSETIK OCH PERSPEKTIVVAL** av Rosmari Eliasson (SLUT)
- 1987:3 **40 ÅRS SOCIONOMUTBILDNING I LUND** av Åke Elmér
- 1987:4 **VÄLFÄRD PÅ GLID - RESERAPPORT FRÅN ENGLAND** av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:5 **ATT STUDERA ARBETSPROCESSEN INOM SOCIALT BEHANDLINGSARBETE** av Leif Roland Jönsson
- 1987:6 **SOCIALTJÄNSTLAGEN OCH UNGA LAGÖVERTRÄDARE** av Anders Östnäs
- 1987:7 **FORSKAREN I FÖRÄNDRINGSPROCESSEN** av Eric Olsson
- 1988:1 **EN UPPFÖLJNING AV BARN SOM SKILTS FRÅN SINA FÖRÄLDRAR** av Gunvor Andersson
- 1988:2 **THE MAN IN SEXUAL COMMERCE** av Sven-Axel Månsson
- 1988:3 **FRÅN MOTSTÅND TILL GENOMBROT. DEN SVENSKA ARBETSLÖSHETSFÖRSÄKRINGEN 1935-54** av Per Gunnar Edebalk
- 1988:4 **MALMÖ - i kulmen av fattigdomscykeln** av Tapio Salonen
- 1988:5 **PROJEKT ÖSTRA SOCIALBYRÅN - en processbeskrivning av ett förändringsarbete med förhinder** av Anna Meeuwisse
- 1988:6 **UTDELNINGEN AV SPRUTOR TILL NARKOMANER I MALMÖ OCH LUND** av Bengt Svensson
- 1988:7 **HEMTJÄNSTEN PÅ 2000-TALET** red av Peter Andersson
- 1989:1 **FATTIGLIV** av Gerry Nilsson
- 1989:2 **MAKT OCH MOTSTÅND - aspekter på behandlingsarbetets psykosociala miljö** av Leif R Jönsson
- 1989:3 **FOSTERHEMSFÖRVALTNINGEN** av Bo Vinnerljung
- 1989:4 **GUSTAV MÖLLER OCH SJUKFÖRSÄKRINGEN** av Per Gunnar Edebalk
- 1990:1 **DET ÄR RÄTT ATT FRÅGA VARFÖR - undersökningar om socialt arbete** red av Verner Denvall
- 1990:2 **SCENFÖRÄNDRING - FORSA-symposiet Helsingborg/Gilleleje**
- 1990:3 **KULTURMÖTEN INOM SOCIALTJÄNSTEN - erfarenheter och reflektioner** red av Immanuel Steen
- 1990:4 **HEMMABOENDEIDEOLOGINS GENOMBROT - åldringsvård och socialpolitik 1945-1965** av Per Gunnar Edebalk

- 1991:1 **PROJEKTILLVARO** - en processanalys av ett socialbyråprojekt av Anna Meeuwisse
- 1991:2 **ORGANISATIONENS PÅVERKAN PÅ SJUKFRÅNVARON** - hur en forskningsprocess och en personlig utvecklingsprocess kan integreras med hjälp av handledning av Katrin Tjörvason
- 1991:3 **SEXUALITET OCH SOCIALT ARBETE PÅ INSTITUTION** av Åsa André
- 1991:4 **MIND THE GAP** - en reseberättelse från England 1-8 april 1990 av Mats Dahlberg, Jan Lanzow Nilsson, Margot Olsson och Claes Norinder (red)
- 1991:5 **DRÖMMEN OM ÄLDERDOMSHEMMET** - Äldringsvård och socialpolitik 1900-1952 av Per Gunnar Edebalk
- 1992:1 **POLICY, INTEREST AND POWER. Studies in Strategies of Research Utilization** av Kjell Nilsson
- 1992:2 **STÖD och AVLASTNING. Om insatsen kontaktperson/-familj** av Gunvor Andersson
- 1992:3 **REHABILITERING AV TORTYRSKADADE FLYKTINGAR I MALMÖ. Utvärderingsrapport** av Norma Montesino
- 1992:4 **MÅL, VERKSAMHETSMEDEL OCH BEHANDLINGSIDEER I TVÅ MÄNNISKOBEHANDLANDE ORGANISATIONER** av Marie Söderfeldt
- 1992:5 **235 SYSKON MED OLIKA UPPVÄXTÖDEN** - en retrospektiv aktstudie av Bo Vinnerljung
- 1993:1 **GRÄNSÖVERSKRIDANDE I PRAKTIK OCH FORSKNING - TVÅ EXEMPEL** av Bo Vinnerljung
- 1993:2 **HÖRSLSKADADE I ARBETSLIVET** - Ett stress/kontroll perspektiv - av Ann-Christine Gullacksen
- 1993:3 **NORMALITY, SOCIAL WORK AND THE CREATION OF EVERYDAY LIFE SETTINGS** av Matts Mosesson (ed)
- 1993:4 **SEVEN SWEDISH CASES: PRODUCTION REGIME, PERSONELL POLICY AND AGE STRUCTURE IN SEVEN SWEDISH FIRMS IN THE ERA OF THE SWEDISH MODEL** av Gunnar Olofsson och Jan Petersson
- 1994:1 **BOENDEBASEN I KRISTIANSTAD - EN UTVÄRDERING** av Bengt Svensson

Exemplar kan rekvideras från socialhögskolans expedition, adress Socialhögskolan, Box 23, 221 00 LUND

Reprocentralen
1994
Lunds Universitet

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Box 117
221 00 Lund
046-10 70 00